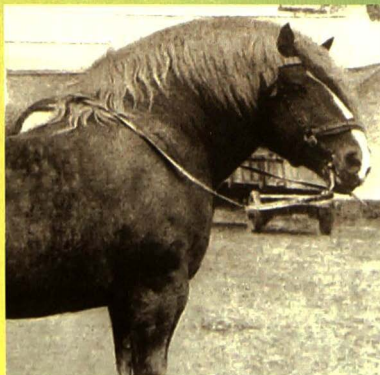
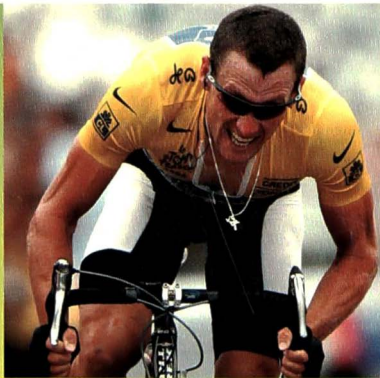

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR
IN VLAANDEREN

Colofon

Van Mensen en Dingen

Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen

Voorheen: Oost-Vlaamse Zanten (sedert 1926) en 't Beertje / Mengelmaren (sedert 1937).

Uitgegeven door: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV) en Volkskunde West-Vlaanderen v.z.w. (VWV), i.s.m. het Huis van Alijn (Gent), het Stedelijk Museum voor Volkskunde (Brugge), het Volkskundemuseum (Antwerpen) en het Museum voor de Oudere Technieken (Grimbergen).
Met de steun van de provincie Oost-Vlaanderen.

Websites en e-mailadressen:

<http://users.pandora.be/kbov> - kbov@pandora.be
<http://www.volkskunde-west-vlaanderen.be> - danny@volkskunde-west-vlaanderen.be
<http://www.huisvanalijn.be> - huis.alijn@gent.be
<http://www.brugge.be/musea> - volkskundemuseum@brugge.be
<http://museum.antwerpen.be/volkskundemuseum> - volkskunde.museum@stad.antwerpen.be
<http://www.mot.be> - info@mot.be
<http://www.vcv.be> - info@vcv.be
<http://www.volkskunde-vlaanderen.be> - volkskunde-vlaanderen@pi.be
<http://www.volkskunde-limburg.be>

Redactieadres: Van Mensen en Dingen, Kraanlei 65, 9000 Gent.

Hoofredacteur: Jacques Van Keymeulen (tel. 09-231 13 64; jacques.vankeymeulen@ugent.be)

Redactiesecretarissen:

Kristien Bogaert (tel. 09-251 08 92; marc.hillaert@skynet.be)
Veronique De Tier (tel. 09-383 53 98; veronique.detier@ugent.be)
Arnold Eloy (tel.: 09-220 55 85; arnold.elay@skynet.be)

Tekstredacteur: Frans Van Lancker (tel. 09-226 27 45; fra.vanlancker@skynet.be)

Redactie: Mark Adriaen, Bea Baillieul, Rob Belemans, Kristien Bogaert, Luc Daels, Johan Dambryne, Johan David, Hendrik Defoort, Emiel Decock, Bert De Munck, Bart De Nil, Veronique De Tier, Willy Dezutter, Sylvie Dhaene, Arnold Eloy, Sibylla Goegebuer, Guy Hoebeke, Harlinda Lox, Antoon Naert, Werner van Hoof, Margaretha Van Huele, Jacques Van Keymeulen, Danny Vanlooche, Harry Van Royen, Els Veraverbeke, Christophe Verbruggen, Rinus Willemsen.

Redactieraad: prof. dr. Jan Art, em. prof. dr. Willy Braekman, prof. dr. Elze Bruyninx, lic. Marcel Daem, prof. dr. Chris De Backer, prof. dr. Marcel De Cleene, prof. dr.

Magda Devos, prof. dr. Luc François, lic. Walter Giraldo, prof. dr. Rik Pinxten, prof. dr. Gerard Rooijackers, prof. dr. Hugo Soly, prof. dr. Jan Tolleneer, em. prof. dr. Romain Van Eenoo.

Concept lay-out: Nina Hoste

Vormgeving, opmaak en druk: Geers Offset nv - Gent, Oostakker

Abonnementen-informatie:

KBOV: Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Gent (Drongen) tel./fax 09-330 33 81 - e-mail: kbov@pandora.be
Volkskunde West-Vlaanderen: Danny Vanlooche, Vooruitgangstraat 66, 8310 Assebroek, tel. 050-36 16 09 - e-mail: danny@volkskunde-west-vlaanderen.be

Abonnementsgeld: 20 euro

Steunabonnement (met vermelding in het tijdschrift): vanaf 30 euro

Te storten op rekeningnummer 703-0327514-23 van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. of op rekeningnummer 470-0267131-17 van Volkskunde West-Vlaanderen v.z.w. met als mededeling: ABONNEMENT of STEUNABONNEMENT.

Nederlandse abonnees storten op rekeningnummer 3924.87.128, Rabobank Terneuzen, t.n.v. "Van Mensen en Dingen" met als mededeling: ABONNEMENT. Andere buitenlandse abonnees betalen op rek. nr. 703-0327514-23 met vermelding IBAN BE92703032751423 en BIC AXABBE22.

Abonnees krijgen ten minste 4 nummers per jaar.

Losse verkoop: 6 euro per nummer

Copyright:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw; Volkskunde West-Vlaanderen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd.

ISSN-nummer: 1379-9460

Foto's op de kaft:

Briek Schotte (Collectie A. Vervaeke/Archief Pinguin Productions)

Lance Armstrong (© Tim De Waele)

Belgisch trekpaard: Rêve d'Or, zoon van Jupiter, en Internationaal kampioen in 1900 te Parijs (© SLE)

Belgisch warmbloedpaard (© www.Flandersphoto.com)

Met dank aan Stichting Levend Erfgoed

Jaargang III-2005

Woord vooraf

Beste lezer,

Het derde nummer van jaargang III (2005) van *Van Mensen en Dingen. Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen*, dat u nu in handen hebt, bevat twee hoofdartikelen over seks. We mogen aannemen dat dat een interessant onderwerp is.

Zoals vorige keer beloofd, is er nu ook ruim aandacht besteed aan de boekbesprekingen. Het signalement gaat echter niet over een boek, maar over een nieuw tijdschrift, waarvoor we uitdrukkelijk uw aandacht zouden willen vragen.

Dat nieuwe tijdschrift heet *cULTUUR, Tijdschrift voor etnologie* en werd in juni boven de doopvont gehouden. Het tijdschrift werpt zich op als het nieuwe interdisciplinaire forum in Vlaanderen en Nederland voor erfgoed en de studie van de cultuur van het dagelijkse leven van heden en verleden.

De redactie van *Van Mensen en Dingen* heet de nieuweling van harte welkom. Het is zeker geen concurrent van ons, want we hebben een andere doelstelling en een ander doelpubliek. In *cULTUUR* zullen bijdragen van hoog theoretisch niveau verschijnen, terwijl *vMenD* uitdrukkelijk een groot publiek wil aanspreken met wetenschappelijk degelijke, maar toch vulgariserende bijdragen. We zijn complementair. Het nieuwe initiatief laat vooral zien dat het erg goed gaat met de erfgoedsector.

Prof. dr. Jacques Van Keymeulen
hoofdredacteur

Inhoud

Woord vooraf; JACQUES VAN KEYMEULEN	265
De seponeringspolitiek van gerechtelijke strafdossiers betreffende seksueel geweld doorgelicht; FAMKE VEKEMAN	269
'Alles gaat over sex tegenwoordig.' Lezersbrieven als kleurrijke facetten van het verleden; EMILIE DEBLOCK	287

VINGER AAN DE POLS

Voor u geknipt

Veranderende relatievormen; IGNACE KINDS EN DANNY VANLOCKE	309
--	-----

Museum in de kijker

Het museum Georges Delori van de koninklijke en ridderlijke Hoofdgilde van Sint-Michiel te Gent; LISETTE DE LAERE	313
---	-----

Voor u gekozen

Het 'hornbook', een bijzonder ABC-plankje in het Antwerps volkskundemuseum; ANNE-LIESE LEMBRECHTS	319
---	-----

Straf- of werktuig, JOHAN DAVID	323
---------------------------------	-----

BOEKBESPREKINGEN

Vertelcultuur in Nederland. Volksverhalen uit de Collectie Boekenoogen (ca. 1900), Cor Hendriks en Theo Meder; GUY HOEBEKE	325
--	-----

Familie de Bersacques, M. Vandenbroucke; BART DE NIL	331
--	-----

Eer het vat in duigen valt. Basistechnieken van het ambachtelijk kuipen, E. Waelput; JOHAN DAVID	333
--	-----

Werken, werken, werken! De geschiedenis van de gastarbeiders in Tilburg en omstreken 1963-1975, J. Stads, P. Sparsens en H. van Doremalen; GUY HOEBEKE	335
--	-----

Lapjesproef voor drie zussen. 100 artikelen over volkscultuur in Limburg, L. Indestege en H. Clerinckx; GUY HOEBEKE	344
---	-----

Een nieuw geluid cULTUUR, tijdschrift voor etnologie; BART DE NIL	349
---	-----

MOZAÏEK

Beklede devotieprent uit het penitentenklooster op St.-Pieters bij Gent; W.L. BRAEKMAN	351
--	-----

Arbeid en Cultuur: een pleidooi; BART DE NIL	359
--	-----

REACTIES VAN LEZERS	363
AGENDA	
Het Huis van Alijn (Gent)	365
Stedelijk Museum voor Volkskunde (Brugge)	366
Museum aan de Stroom Volkskundemuseum (Antwerpen)	368
Museum voor de Oudere Technieken (Grimbergen)	369
Bond van West-Vlaamse Volkskundigen	370
SUMMARIES	371

De seponeringspolitiek van gerechtelijke strafdossiers betreffende seksueel geweld doorgelicht

Een bijdrage tot de geschiedenis van de seksuele mentaliteit en het strafrechtelijk discours tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw.

Famke Vekeman

1. Historisch onderzoek naar seksueel geweld

De geschiedenis van de seksualiteit in het algemeen en het seksuele geweld in het bijzonder kan men plaatsen in het breder veld van de mentaliteitsgeschiedenis, de sociale geschiedenis en de vrouwengeschiedenis. De geschiedenis van het seksuele geweld is echter lange tijd *terra incognita* gebleven voor historici. ⁽¹⁾ De oorzaak van dit stilzwijgen is tweeledig. Ten eerste is het besef van het belang van de gerechtelijke archieven zeer laat gegroeid. Het historisch onderzoek van deze archieven heeft zich pas in de jaren zeventig ontwikkeld en dan voornamelijk in de 'kernlanden' Frankrijk en Engeland. ⁽²⁾ Een tweede reden voor de laattijdige opmars van de geschiedenis van het seksuele geweld is het intieme en verborgen karakter van het onderwerp. Deze drempels zijn intussen overwonnen en de laatste decennia heeft het historisch onderzoek naar seksueel geweld zijn plaats in de historiografie veroverd. ⁽³⁾

In mijn bijdrage tot de geschiedschrijving betreffende seksueel geweld en seksualiteit, zal ik focussen op een aantal collectieve voorstellingen en individuele denkvormen die leefden tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw. Ik doe hiervoor een beroep op geseponeerde strafdossiers inzake seksuele delinquentie. Geseponeerde dossiers zijn zaken die men opgestart heeft, maar op een bepaald moment tijdens het onderzoek heeft stopgezet. Ze tonen aan dat er verschillende selectiemechanismen in werking treden wanneer seksueel geweld plaatsvindt. Geseponeerde dossiers zijn dus een mooi staaltje van het feit dat niet alle seksuele gewelddaden tot een vonnis leiden.

Het is ook mogelijk dat er nooit een vonnis komt, omdat het slachtoffer niet de moed, tijd of zin heeft aangifte te doen van het geweld

(1) A.M. SOHN, 'Les attentats à la pudeur sur les fillettes en France (1870-1939) et la sexualité quotidienne', in: A. CORBIN, *Violences sexuelles* (Parijs 1989) 71.

(2) P. SPIERENBURG, 'Criminele geschiedenis - een literatuuroverzicht', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 23 (1981) 251.

(3) Wanneer we even grasduinen in de historiografie, kunnen we al vlug een beperkte bibliografie met betrekking tot de geschiedenis van het seksuele geweld en van de seksualiteit opstellen:

J. CARLIER, *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum. Fragmentarische geschiedenissen op basis van strafdossiers van zedenzaken in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (1920-1940)* (Gent, UGent 2003). J. DONOVAN, 'Justice and sexuality in Victorian Marseille (1825-1885)', in: *Journal of Social History* 21 (1987) 229-263. S. HERMAN, *Seksueel geweld in Vlaanderen 1810-1900. Een bijdrage tot de studie van de geschiedenis van het rechtswezen en de seksuele mentaliteit in de 19de eeuw* (Gent, RUG 2001). S. HERMAN, 'De grenzen van seksueel geweld. Schuld en schande in Vlaanderen tijdens de negentiende eeuw', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 28 (2002) 57-80. P. LAMAISON en E. CLAVÉRIE, *L'impossible mariage. Violence et parenté en Gévaudan, 17ième - 19ième siècle* (Parijs 1982). G. LE CLERCQ, *Violence sexuelle, scandale et ordre public. Contribution à l'histoire des mentalités à partir des archives des tribunaux namurois (1830-1867)* (Louvain-La-Neuve, UCL 1997).

dat hem of haar is aangedaan. Een andere mogelijke piste is dat het gerecht niet op de hoogte wordt gebracht van het seksuele geweld, maar dat de betrokkenen een eigen manier zoeken om het onrecht ongedaan te maken. In deze gevallen kan men spreken van een onderlinge conflictoplossing. In de praktijk komt dit vaak neer op een geldelijke compensatie vanwege de dader of zijn familie, maar ook een huwelijk tussen dader en slachtoffer is een mogelijke 'oplossing', opdat de eer van het slachtoffer hersteld wordt. Het feit dat er geen aangifte gedaan wordt van het seksuele geweld, impliceert dat het juridisch apparaat niet in werking treedt en meer nog dat de gebeurtenis geen bronnen nalaat die door de historische vorser kunnen worden gebruikt.

De hamvraag waarrond dit artikel is opgebouwd, luidt: waarom worden dossiers met betrekking tot seksueel geweld geseponneerd? Door welke factoren laat het parket zich leiden bij de beslissing het onderzoek stop te zetten? Wat vertelt dit ons over de perceptie van seksueel geweld in de eerste helft van de twintigste eeuw? Kan de seponeringspolitiek in verband worden gebracht met de wetgevende achtergrond en het strafrechtelijke discours dat in de onderzoeksperiode dominant is? Op al deze vragen zal een antwoord gezocht worden aan de hand van gerechtelijke dossiers. Alvorens we de dossiers onder de loep nemen, is het echter van belang het wettelijke kader van de onderzochte periode toe te lichten. De wetgeving is namelijk het eerste selectiemechanisme dat in werking treedt, want wanneer een bepaalde handeling niet als strafbaar wordt omschreven in het strafrecht, is er immers geen reden tot vervolging.

2. Juridisch kader

Het feit dat men een geschiedenis van het seksuele geweld kan schrijven, impliceert dat er sprake is van een evolutie binnen de omgang met en perceptie van seksuele delinquentie. De historische onderzoeker kan deze mentaliteitswijziging trachten in kaart te brengen op basis van de wetgeving en de rechtspraak die daaruit voortvloeit. De wetgever bepaalt immers de grens tussen crimineel en niet-crimineel gedrag. Deze wordt beïnvloed door de maatschappelijke context waarin de wetgever zich bevindt.

Alle dossiers die in dit artikel worden besproken, vallen onder de bepalingen van het derde hoofdstuk van de wet op de kindbescherming die op 15 mei 1912 in werking trad (zie afb. 1). Deze wet onderscheidt zich van voorgaande bepalingen door een opvallende strafmaatverhoging wanneer het gaat om slachtoffers jonger dan zestien jaar. (*) De strafverzwaring van 1912 kadert binnen de dominerende tijdsgeest aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. Tijdgenoten

G. LE CLERCQ, 'Violence sexuelle, scandale et ordre public. Le regard du législateur, de la justice et des autres acteurs sociaux au 19ème siècle', in: *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* 29 (1999) 5-53. J.C. MARTIN, 'Violences sexuelles, étude des archives. Pratique de l'histoire', in: *Annales: Histoire, Sciences Sociales* 3 (1996) 643-661. E. MUYS en K. VELLE, 'Seksuele delinquentie in het onderwijsmilieu: pedofiele onderwijzers in de 19de eeuw', in: *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* 28 (1998) 293-337. A.M. SOHN, 'Les attentats à la pudeur sur les fillettes en France (1870-1939) et la sexualité quotidienne', in: A. CORBIN, *Violences sexuelles* (Parijs 1989) 71. A.M. SOHN, *Du premier baiser à l'alcôve: la sexualité des Français au quotidien (1850-1950)* (Parijs 1960). L. STEVENS, *Strafrecht en seksualiteit: de misdrijven inzake aanranding van de eerbaarheid, verkrachting, ontucht, prostitutie, seksreclame, zedenschennis en overspel* (Antwerpen 2002). G. VIGARELLO, *Histoire du viol (XVIe-XXe siècle)* (Parijs 1998).

(4) De wettelijke bepalingen die tot vóór 1912 van kracht zijn, staan genoteerd in het Belgisch strafwetboek van 1867.

Loi du 15 mai 1912 sur la protection de l'enfance, Chapitre 3: Des crimes et délits contre la moralité ou la faiblesse des enfants, Pasinomie, 1912, pp. 255-256

Art. 48. L'article 372 du Code pénal est remplacé par la disposition suivante:

Tout attentat à la pudeur commis sans violences ni menaces sur la personne ou à l'aide de la personne d'un enfant de l'un ou de l'autre sexe, âgé de moins de 16 ans accomplis, sera puni de la réclusion. Sera puni des travaux forcés de dix à quinze ans l'attentat à la pudeur commis, sans violences ni menaces, par tout ascendant sur la personne ou à l'aide de la personne d'un mineur, même âgé de 16 ans accomplis, mais non émancipé par le mariage.

Art. 49. L'article 373 du Code pénal est remplacé par la disposition suivante:

L'attentat à la pudeur, commis avec violences ou menaces, sur des personnes de l'un ou de l'autre sexe, sera puni d'un emprisonnement de six mois à cinq ans.

Si l'attentat a été commis sur la personne d'un mineur de plus de 16 ans accomplis, le coupable subira la réclusion.

La peine sera des travaux forcés de dix à quinze ans, si le mineur était âgé de moins de 16 ans accomplis.

Art. 50. L'article 375 du Code pénal est remplacé par la disposition suivante:

Sera puni de réclusion quiconque aura commis le crime de viol, soit à l'aide de violences ou de menaces graves, soit par ruse, soit en abusant d'une personne qui, par effet d'une maladie, par l'altération de ses facultés ou par tout autre cause accidentelle, avait perdu l'usage de ses sens ou en avait été privée par quelque artifice.

Si le crime a été commis sur la personne d'un enfant âgé plus de 14 ans accomplis et de moins de 16 ans accomplis, le coupable sera puni de la peine des travaux forcés de quinze à vingt ans.

Est réputé viol à l'aide de violences le seul fait du rapprochement charnel des sexes commis sur la personne d'un enfant qui n'a pas atteint l'âge de 14 ans accomplis. Dans ce cas, la peine sera des travaux forcés de quinze à vingt ans.

Elle sera des travaux forcés à perpétuité si l'enfant était âgé de moins de 10 ans accomplis.

Art. 51. L'article 376 du Code pénal est remplacé par la disposition suivante:

Si le viol ou l'attentat à la pudeur a causé la mort de la personne sur laquelle il a été commis, le coupable sera puni des travaux forcés de quinze à vingt ans.

Si la victime était âgée de moins de 16 ans accomplis, le coupable sera puni des travaux forcés à perpétuité.

vrezen een degeneratie van de menselijke soort als gevolg van de stijgende immoraliteit die ze menen waar te nemen bij de arbeidende laag van de samenleving. Het strafrecht wordt ingeschakeld als een instrument ter bescherming van de maatschappelijke moraliteit en ter disciplineren van het proletariaat.

Naast de vrees voor het 'moreel verval', speelt ook de 'burgerlijke seksuele moraal' een grote rol bij het opstellen van de wettelijke bepalingen inzake seksueel geweld. Van alle functies van seksualiteit wordt alleen maar de voortplanting binnen het huwelijk erkend. Er hangt dan ook een taboesfeer rond verschillende vormen van seksualiteit die niet stroken met de conceptiegedachte. De menselijke seksualiteitsbeleving wordt daardoor sterk geassocieerd met het huwelijk. Volgens de wet van 15 mei 1912 zijn seksuele handelingen met een veertien- of vijftienjarige strafbaar. Wanneer het meisje gehuwd is, zijn de seksuele handelingen echter niet meer strafbaar. Bovendien kan er volgens de wet van 15 mei 1912 nooit sprake zijn van verkrachting binnen het huwelijk. Binnen een huwelijksrelatie verliezen vele seksuele handelingen dus hun strafbaar karakter. Tenslotte moet nog opgemerkt worden dat de niet-reproductieve vrouwelijke seksualiteit, conform aan de burgerlijke seksuele moraal, niet erkend wordt.

Dit zijn, in een notendop, de krachtlijnen van het wettelijke kader die de repressie van seksueel geweld aan het begin van de twintigste eeuw bepaald hebben. Alle dossiers die hier zullen worden besproken, moeten dan ook vanuit dit perspectief benaderd worden. Ten slotte dient opgemerkt te worden dat, ondanks het feit dat er veel normen worden opgelegd aan het seksuele gedrag, deze regels niet door iedereen strikt zullen worden nagevolgd. De burgerlijke seksuele ideologie blijkt in werkelijkheid vaak te streng om na te leven, waardoor er een kloof ontstaat tussen theorie en realiteit. Driften en passies verdwijnen niet zomaar uit het dagelijkse leven.

3. Rechtspraktijk

3.1. Bronnen

Om een beeld te krijgen van de seponeringspolitiek van zaken betreffende seksuele delinquentie, heb ik 21 dossiers van de correctionele rechtbank van Antwerpen onderzocht. ⁽⁵⁾ In eerste instantie wil ik verduidelijken wat men precies onder geseponeerde dossiers verstaat. De bevoegdheid tot seponeren berust op de onmogelijkheid om alle misdrijven te vervolgen of op de geringe kans of onmogelijkheid om een veroordeling te verkrijgen. ⁽⁶⁾ Het is het openbaar ministerie, vertegenwoordigd door de procureur des Konings, dat bepaalt of de zaak al dan niet geseponneerd wordt. Enerzijds kan een dossier

(5) De dossiers verspreiden zich over verschillende jaartallen: één in 1915, één in 1916, twaalf in 1927, vijf in 1928, één in 1929 en één in 1930. Het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen met betrekking tot geseponeerde dossiers is heel fragmentarisch geconservéerd, waardoor niet achterhaald kan worden hoeveel dossiers met betrekking tot seksuele delinquentie in totaal geseponneerd zijn.

(6) K. Velle, *Het Openbaar Ministerie in België (1796-1995). Organisatie, bevoegdheden en archiefvorming* (Brussel 1995) 203.

Afb. 2: De Sabijnse maagdenroof. (Foto: Kristen Johnson)

geseponeerd worden omwille van technische redenen, bijvoorbeeld wanneer verjaring is ingetreden. Anderzijds kan de zaak ook geklasseerd worden om opportunitaire redenen. Het parket acht de vervolging dan niet opportuun, bijvoorbeeld bij weinig ernstige feiten. ⁽⁷⁾ De 21 onderzochte dossiers handelen over seksueel geweld, met name aanranding van de eerbaarheid (met of zonder geweld of bedreigingen), verkrachting of poging tot verkrachting. Ik heb geen selectiecriteria vooropgesteld met betrekking tot de leeftijd van het slacht-

(7) *Ibidem*, 55-56

offer en het geslacht van dader of slachtoffer. De termen dader en slachtoffer moeten hier wel genuanceerd worden. Aangezien er geen vonnis wordt uitgesproken, beschouwt het gerecht de aangeklaagde niet werkelijk als dader en is ook het slachtoffer geen slachtoffer in de strikte betekenis van het woord.

In onderstaande tabel worden de verschillende motieven opgesomd die het gerecht opgeeft om het desbetreffende dossier te seponeren. Naast elk motief staat het aantal dossiers die, omwille van de opgegeven reden, geseponereerd zijn in de periode 1914-1930.

Motieven	Aantal dossiers
Intrekken van de klacht	7
Krankzinnigheid	6
Onvoldoende bewijzen	5
Onvindbare dader	1
Huwelijk	1
Verzending naar het assisenhof	1
Totaal	21

3.2. Motieven voor het seponeren van een dossier

3.2.1. Intrekken van de klacht

De meest 'populaire' reden voor het seponeren van een dossier is het intrekken van de klacht door diegene die eerder aangifte gedaan heeft. Daardoor wordt het onderzoek stopgezet. De zeven dossiers die dat patroon volgen, kunnen opgedeeld worden in twee subcategorieën.

Voor de lieve vree...

Enerzijds gebeurt het intrekken van een klacht vaak in zaken waar dader en slachtoffer elkaar goed kennen en waar de dader bovendien over een zekere macht ten aanzien van het slachtoffer beschikt. Het gevolg van deze situatie is dat de betichte het slachtoffer onder druk kan zetten waardoor deze de klacht intrekt. Vier dossiers worden vermoedelijk om deze reden geseponereerd.

In juni 1926 wordt Antoon ervan beschuldigd zijn wettige dochter, de zestienjarige Anna, de voorbije twee jaar regelmatig aangerand te hebben. De vader ontkent de feiten waarvan hij verdacht wordt. Het onderzoek wordt stopgezet wanneer de vrouw van Antoon en Anna de klacht intrekken. De moeder verklaart: '[...] Eensklaps begon Anna

te wenen en zegde: 'Oh, moeder, vader is onschuldig. Ik heb alles uitgevonden omdat vader u sloeg.' [...] Ik herhaal u dat mijne dochter Anna losbollig is. Zij is gansch onverschillig van hetgeen er voorgevallen is. Mijn man gedraagt zich goed en heeft mij beloofd zich nooit meer te bedrinken.' (8) Het meisje verklaart op haar beurt: 'Ik heb vader valsch beschuldigd. Vader heeft mij nooit aangeraakt.' Wat zich nu daadwerkelijk heeft afgespeeld, blijft moeilijk te achterhalen. Er kunnen wel een aantal hypotheses naar voren worden geschoven. Het is natuurlijk mogelijk dat de dochter de hele historie verzonnen heeft om zich te wreken op het slechte gedrag van haar vader ten overstaan van haar moeder. Toch kunnen we hier enkele kanttekeningen bij maken. Antoon is reeds twintig keer veroordeeld, waaronder één keer voor verkrachting. Uit de overige veroordelingen, zeven keer voor dronkenschap en drie keer voor vrijwillige slagen en verwondingen, kunnen we opmaken dat hij iemand is die vaak drinkt en er niet voor terugdeinst klappen uit te delen. Getuigen dat men seksueel misbruikt is door de eigen vader, gaat bovendien meestal gepaard met veel schaamte. De drempel om een dergelijke getuigenis af te leggen, is vaak heel hoog en het is dan ook twijfelachtig dat iemand dit valselijk verklaart. Het is dus mogelijk dat in dit dossier de machtspositie van het gezinshoofd te sterk is, waardoor moeder en dochter de stap naar de juridische autoriteiten ongedaan maken om op die manier meer huiselijk geweld te vermijden.

Jozef wordt in april 1927 beticht van verkrachting van zijn stiefdochter. Jozef is een dokwerker van 49 jaar. Sophie, een ongehuwde hovenierster van 32 jaar, trekt uiteindelijk haar klacht in. Ze verklaart: 'Ik heb de klacht die u mij voorleest, gedaan in een oogenblik van opgewondenheid en alzo komt het dat ik zekere punten heb overdreven. Het is namelijk onwaar dat mijn stiefvader mij ooit door dwang, gewelddaden of bedreigingen heeft gebruikt. Ik heb daar altijd mee tevreden geweest of liever gezegd ik heb hem laten doen omdat ik op den duur aan hem gehecht was geworden.' (9) Als gevolg van deze verklaring wordt de zaak geseponneerd. Er is immers geen sprake meer van verkrachting, aangezien Sophie beweert dat ze zich niet verzet heeft en er dus geen wilsbelemmerende factoren aanwezig zijn. De kans is groot dat de machtsrelatie tussen dader en slachtoffer ervoor gezorgd heeft dat het slachtoffer haar getuigenis afzwakt.

In mei 1927 wordt Julianus aanvankelijk beschuldigd van verkrachting van zijn stiefdochter. Het slachtoffer, Antonia, trekt echter haar klacht in. Ze verantwoordt haar beslissing als volgt: 'Alles wat ik gezegd heb aan den heer onderzoeksrechter en de politie zijn verzin-sels. Mijn stiefvader is nooit op mijne slaapkamer geweest en hij heeft met mij nooit iets onzedigs gedaan. Ik heb dit allemaal gezegd omdat ik naar mijne grootmoeder in Holland wou gaan.' (10) Ook hier is de

(8) Rijksarchief Beveren-Waas (verder RABe), ongeinventariseerd archief geseponneerde dossiers, 1927, dossier 4511.

(9) RABe, ongeinventariseerd archief geseponneerde dossiers, 1927, dossier 4908.

(10) RABe, ongeinventariseerd archief geseponneerde dossiers, 1927, dossier 4890.

kans groot dat ze haar klacht intrekt omwille van mogelijke bedreigingen van haar stiefvader.

In maart 1930 wordt Arthur ervan beschuldigd zijn wettige dochter te hebben verkracht. Andrea dient klacht in, maar trekt die later terug in. 'Al hetgeen ik verklaard heb ten laste van mijnen vader is onwaar. Ik heb gelogen.' (11) Haar moeder die gescheiden van haar man leeft, bevestigt haar verklaring: 'Elle m'a avoué qu'elle avait menti. Elle est menteuse et je tache de la corriger.' Ook in deze zaak deinst de moeder er niet voor terug kwaad te spreken van haar dochter, om zeker te zijn van het feit dat de klacht ongedaan is gemaakt.

Vier dossiers worden dus geseponeerd omdat de klacht ingetrokken wordt. Het gaat hier telkens om zaken waarin de betichte op familiaal vlak over macht ten aanzien van het slachtoffer beschikt. De kans is groot dat de klaagster haar klacht ongedaan maakt als gevolg van bedreigingen, die door de betichte zijn geuit. Uit deze dossiers kan men opmaken dat het indienen van een klacht tegen vader of stiefvader een delicate zaak is. De goede naam van het gezin wordt immers bedreigd. Ook de moeder van het slachtoffer zal er in deze gevallen niet voor terugdeinzen het op te nemen voor haar echtgenoot, omdat een mogelijke veroordeling van haar man nefaste financiële gevolgen inhoudt en ook haar status kan aantasten. Het intrekken van de klacht kan echter ook door andere elementen zijn ingegeven dan angst voor de betichte.

De eer op het spel

Een veertigjarige geneesheer, Firmin, wordt beschuldigd van aanranding van de eerbaarheid van Angèle, een scholierster van zestien jaar, en tevens van smaad en eerroof ten aanzien van de moeder van Angèle. De vader van Angèle dient dan ook klacht in aan de hand van een uitvoerige brief. Hij doet dit nadat hij de betichte reeds verscheidene malen gewaarschuwd heeft. Firmin geeft het echter niet op. De vader schrijft in zijn brief dat Firmin antwoordde dat hij niets te vrezen heeft aangezien: 'Je suis médecin, donc un homme d'honneur. Ma parole vaut pour deux.' Deze zinsneden van Firmin maken duidelijk waarom, bij het in kaart brengen van het profiel van verdachten van seksueel geweld, zo weinig personen uit de hogere stand afkomstig zijn. (12) Hun positie verhoogt enerzijds de geloofwaardigheid van hun verklaring. Anderzijds hebben de slachtoffers vaak de moed niet een 'meerdere' aan te klagen of ze worden daarin gehinderd door hun entourage of die van de dader.

De aanklager lijkt in zijn brief vastbesloten Firmin te vervolgen. Bovendien zijn er personen die de smaad en eerroof ten aanzien van de moeder van Angèle kunnen bevestigen. De vader van Angèle uit, ondanks zijn sterke positie in de zaak, de wens het dossier zonder

(11) RABe, ongeïnteriseerd archief geseponeerde dossiers, 1930, dossier 2601.

(12) Deze vaststelling is een constante bij onderzoek naar het profiel van betichten van seksuele delinquentie.

gevolg te laten. Hij verantwoordt deze beslissing in een brief: 'Mijnheer de onderzoeksrechter, Bij deze heb ik de eer de aanklacht gericht tegen Dr. D. B. in te trekken. Na ryp overdenken en uit eerbied en medelyden voor Mevrouw D. B. en de kinderen, meen ik, dat eene vervolging en eene veroordeeling niet alleen zou vallen op Dr. D. B., doch tevens ook op zijne familie die natuurlyk in deze zaak geen schuld draagt. Bovendien zult u best begrijpen dat eene veroordeeling van dezen aard ook zeer nadeelige gevolgen zou kunnen hebben voor de eer en goede faam myner kinderen en het bovendien voor hen zeer kiesch zou zyn in deze zaak als getuigen te moeten optreden. Voor beide familieën ware het dus gewenscht dat aan deze zaak geen ruchtbaarheid worde verleend.' (13)

Het intieme en delicate karakter van de aanklacht en het medeleven met de betichte en zijn familie zorgen ervoor dat de vader van het slachtoffer de klacht intrekt. De eer van zijn gezin wordt door een zaak als deze bedreigd en hij verkiest dan ook een stopzetting van het onderzoek. De stem van de slachtoffers wordt hier niet gehoord. Mogelijks heeft de dokter onderhandeld met de benadeelde partij, waardoor ze tot een infrajudiciële conflictoplossing zijn gekomen. Misschien heeft de dokter zijn goede faam weten te behouden door een financiële compensatie toe te kennen aan de aanklager.

In december 1927 wordt Leo, een ingenieur van 25 jaar, ervan beschuldigd Frans bedreigd te hebben, gepoogd te hebben Bertha te verkrachten en openbare zedenschennis begaan te hebben. (14) Deze drie personen bevonden zich in hetzelfde hotel. Frans verklaart dat Leo hem bedreigd heeft met een revolver en dat hij het meisje wou verkrachten. Frans trekt echter zijn klacht in. Hij verklaart dat hij de jonge Leo genade wil schenken om zijn reputatie te redden. Frans, die ook ingenieur is, neemt dus de bescherming van Leo op zich. In deze zaak kunnen we duidelijk gewag maken van een mannelijke solidariteit, waardoor de betichte een veroordeeling weet te ontlopen.

In oktober 1928 wordt opnieuw een dokter in de geneeskunde beticht van aanranding van de eerbaarheid op Marie. Marie, dertien jaar, dient aanvankelijk klacht in, maar trekt die een paar dagen later in. Ze verklaart het volgende: 'Ik verschijn met mijne moeder voor u om u te vragen de zaak van dokter V. zonder verder gevolg te laten. Ik heb er met mijn vader over gesproken en na mijne uiteenzetting van het gebeurde aan hem, is hij van gedacht geweest dat ik die feiten te erg opgenomen heb en dat er aan mij niets misdaan werd.' (15)

Deze zaak vertoont veel overeenkomsten met de zaak Firmin. Het gaat in beide gevallen om geneesheren die zorgvuldig moeten waken

(13) RABe, Rechtbank van eerste aanleg, Correctionele rechtbank Antwerpen, 1910, dossier 1467.

(14) RABe, ongeinventariseerd archief geseponeerde dossiers, 1928, dossier 400.

(15) RABe, ongeinventariseerd archief geseponeerde dossiers, 1928, dossier 893.

over hun reputatie, willen zij voldoende geld in de lade brengen. In beide gevallen is het ook de vader die besluit de klacht in te trekken. In de eerste zaak horen we enkel de vader, in het tweede geval horen we de mening van de vader door de woorden van het slachtoffer. In beide zaken wordt het seksuele geweld geminimaliseerd in functie van de eer en reputatie van de betichte. Het is, zoals reeds vermeld, niet onwaarschijnlijk dat beide welstellende dokters een financiële compensatie aan de families van het slachtoffer beloofd hebben.

In deze zaken wordt de klacht niet ingetrokken omdat men vreest voor mogelijke wraakacties van de betichte, maar wel omdat de eer belangrijker wordt geacht. Opvallend is dat dit gebeurt of alleszins gestimuleerd wordt door personen die niet zelf slachtoffer zijn van seksueel geweld. De entourage van het slachtoffer speelt hier vaak een cruciale rol.

3.2.2. *Krankzinnigheid*

Een aantal dossiers wordt op een dood spoor gezet, wanneer het resultaat van het medische en psychiatrische verslag van de deskundige in kwestie bekend wordt gemaakt. Als uit het onderzoek blijkt dat de verdachte op het ogenblik van de feiten gedwongen werd door een macht waaraan hij niet heeft kunnen weerstaan, is er geen reden tot vervolging. Dit impliceert echter niet dat de aangeklaagde volledige gratie ontvangt. In vele gevallen eindigen ze in een interneringsgesticht ter bescherming van de maatschappij. In mei 1926 wordt fabrieksarbeider Jan Felix ervan beschuldigd een aanranding van de eerbaarheid op Louiza te hebben gepleegd en zich tevens schuldig te hebben gemaakt aan openbare zedenschennis. Het onderzoek wordt echter stopgezet door de resultaten van het medische en psychiatrische verslag van dokter Meeus die besluit: 'V. Jean Félix est un dégénéré, débile mental et épileptique. Il n'est pas responsable des délits qui lui sont reprochés.' (16)

In oktober 1926 wordt Frans Jozef, herbergier en diamantslijper, ervan beschuldigd Louisa verkracht te hebben. (17) Het dossier wordt echter geseponneerd na de bekendmaking van het resultaat van het medische en psychiatrische verslag van dokter Nyssen, die tot dezelfde conclusie komt als Meeus in het vorig dossier.

In mei 1927 wordt een zekere Frans, werkmans, ervan beticht een aanranding van de eerbaarheid gepleegd te hebben op twee meisjes van negen en tien jaar. Het dossier wordt echter om dezelfde reden geseponneerd. Nyssen stelt immers: 'R. Frans est atteint de débilité intellectuelle et morale. [...] Il n'est pas capable de saisir convenablement la portée des actes qui lui sont reprochés.' (18)

(16) RABe, ongeinventariseerd archief geseponneerde dossiers, 1927, dossier 4926.

(17) RABe, ongeinventariseerd archief geseponneerde dossiers, 1927, dossier 4597.

(18) RABe, ongeinventariseerd archief geseponneerde dossiers, 1927, dossier 4913.

In augustus 1927 wordt Constant beschuldigd van aanranding van de eerbaarheid met geweld op Celina. Constant, magazijnier en 41 jaar, is de halfbroer van Celina. Celina, fabrieksarbeidster van 28 jaar, verklaart dat hij haar voortdurend mishandelt en poogt te gebruiken. Het onderzoek van Nyssen toont echter aan dat Celina krankzinnig is. De dokter concludeert: 'Céline S. est une dégénérée mentale, à déficit intellectuel et moral prononcé, hystérique, érotique et perverse. Elle est incapable de saisir les conséquences des accusations qu'elle émet à l'adresse de son frère. [...]' (19) De rollen worden in deze zaak omgekeerd. In plaats van de betichte onverantwoordelijk te verklaren wegens zijn (tijdelijke) krankzinnigheid, wordt er geen geloof gehecht aan de verklaringen van het slachtoffer omwille van de overtuiging dat ze niet goed bij haar verstand is.

In juli 1929 wordt Henricus, een spoorwegbediende, beticht verscheidene malen Virginie te hebben verkracht. De klacht wordt ingediend door de vader van het slachtoffer, die verklaart dat zijn dochter zwanger is van de betichte. Hij verklaart eveneens dat de betichte die feiten reeds vroeger heeft gepleegd, maar dat zijn straf toen werd kwijtgescholden omdat hij niet verantwoordelijk was. Hij besluit: 'Ongelukkig werd deze krankzinnige mensch in vrijheid gelaten. [...] In de hoop dat gij deze viezen kerel zoo haast mogelijk onschadelijk zult maken [...]' (20) De geschiedenis herhaalt zich echter want Meeus stelt vast dat de betichte krankzinnig was op het ogenblik van de feiten. Hij moet wel opgesloten worden 'dans l'intérêt de la société'.

Francesco wordt in januari 1927 beschuldigd van aanranding van de eerbaarheid op de zestienjarige Jozef en tevens van openbare zedenschennis. (21) De feiten hebben zich afgespeeld op een schip waar de betichte de functie van zeeofficier uitoefende en het slachtoffer een cadet was. De voltallige bemanning heeft de liefkozingen van Francesco opgemerkt. De kapitein betrapt Francesco en Jozef op een nacht samen in bed, allebei naakt en met een erectie. De gezagvoerder van het schip dient dan ook klacht in. Jozef verklaart: '[...] Plus tard il se met à commettre sur moi des actes d'homosexualité [...]. Je refusais, mais il me menaçait de faire sur moi un mauvais rapport au capitaine'. Het is duidelijk dat Francesco misbruik maakte van zijn hooggeplaatste positie om Jozef het zwijgen op te leggen. Francesco ontkent echter alle aantijgingen en beweert dat de kapitein hem niet kan luchten en daarom die klacht heeft ingediend. Het dossier wordt geseponeerd aangezien Meeus verklaart dat de betichte krankzinnig is. Omdat het nogal eigenaardig overkomt dat een zeeofficier (eerste stuurman) krankzinnig is, wil ik hier het dossier van Meeus nader toelichten. Francesco probeert tijdens het onderzoek duidelijk te

(19) RABe, ongeïventariseerd archief geseponeerde dossiers, 1928, dossier 462.

(20) RABe, ongeïventariseerd archief geseponeerde dossiers, 1929, dossier 1608.

(21) RABe, ongeïventariseerd archief geseponeerde dossiers, 1927, dossier 4770.

maken dat hij nogal in de war was op het schip. Hij verklaart het volgende: 'Ah monsieur le docteur, je ne sais pas, mais pendant tout le temps, j'étais comme perdu. Je ne puis pas m'expliquer ces affaires. [...] Je me sens troublé.' Meeus concludeert dan ook: '[...] Les actes honteux peuvent donc avoir été commis pendant une période de trouble émotif morbide. Mais même, n'en serait-il pas ainsi nous nous trouvons en tout cas devant un individu dont le cerveau fut originellement mal constitué. [...] M. Francesco est un dégénéré psychopathe. Il n'est pas responsable des actes qui lui sont reprochés.' Het is niet onmogelijk dat men, door de betichte krankzinnig te verklaren, hem in feite wou redden van een schandelijke gerechtelijke procedure inzake homoseksualiteit en van een eventuele veroordeling. Er zou dus sprake kunnen zijn van klasse-justitie. Een onderzoek van Jongman en Smale heeft aangetoond, dat de sociale klasse van de verdachte een invloed heeft op de beslissing om hem al dan niet buitenvervolgung te stellen. ⁽²²⁾ Men mag daaruit evenwel niet concluderen dat de sociale achtergrond het belangrijkste criterium is om een zaak al dan niet te seponeren. Jongman en Smale stellen voor om van prognosejustitie te spreken in plaats van klassenjustitie. Daarmee bedoelen ze dat het parket zich waarschijnlijk wel zal laten leiden door impliciete of geëxpliciteerde prognoses omtrent het later te verwachten gedrag van de verdachte. In die prognose zullen volgens hen secundaire klassenkenmerken, zoals houding, spraak, buurt en gezin, ongetwijfeld een rol spelen.

Ten slotte wil ik bij dit dossier even stil staan bij de omschrijving 'un individu dont le cerveau fut originellement mal constitué'. Dokter Meeus ontmaskert zichzelf met deze uitspraak als een aanhanger van de leer van Lombroso. Deze leer is voornamelijk bekend omwille van het *homo-criminalis*-concept. Een crimineel vertoont volgens deze stroming op verschillende vlakken kenmerken van wat men een 'criminele persoonlijkheid' noemt. De *homo criminalis* kan men omschrijven als het gedegenererde, gealcoholiseerde, geperverteerde en gedehumaniseerde mensenras. ⁽²³⁾ Ondanks het feit dat in het begin van de twintigste eeuw het degeneratiedenken in België over zijn hoogtepunt heen is, kunnen we toch nog een duidelijke invloed van 'L'Uomo delinquente' van Lombroso traceren. Als gevolg van de vele kritiek op de theorie van Lombroso, zullen de crimineel-antropologen niet alleen aandacht hebben voor de biologische, maar ook voor de sociale oorzaken van misdaad.

Om de invloed van de geschriften van Lombroso en zijn navolgers op de rechtsdokter te achterhalen, wil ik hier een verhandeling van Meeus bestuderen, die hij naar aanleiding van een voordracht heeft geschreven. ⁽²⁴⁾ Onder de veelbetekende titel 'Menschenkunde' heeft Meeus drie delen geschreven: 'De normale mensch', 'De krankzinnige

(22) R.W. Jongman en G.J.A. Smale, 'De invloed van leeftijd, recidive en sociale klasse op het seponeringsbeleid', in: *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie* (1972) 33-35.

(23) D. Weber, *Homo criminalis. Belgische parlementsliden over misdaad en strafrecht. 1830-1940* (Brussel 1996) 178.

(24) Fr. Meeus, 'Menschenkunde. De geboren misdadiger (deel 3)', in: *Wetenschappelijke verhandelingen van de katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding* 8 (1906).

mensch' en '*De geboren misdadiger*'. Het is het derde deel dat ik bestudeerd heb, om op die manier te achterhalen hoe Meeus beïnvloed is door de ideeën van de 'eerste' criminoloog Lombroso. Dokter Meeus vat, in zijn tot de verbeelding sprekende taalgebruik, de theorie samen van *de geboren misdadiger*: 'De geboren misdadigers zijn lieden die van hun geboorte af, door een natuurlijke neiging tot de misdaad getrokken zijn. Een misdadige loopbaan is zijn natuurlijke levensroep. [...] De geboren misdadiger is geen meester over zijn daden. Er bestaat geen vrijheid en geen verantwoordelijkheid voor de geboren misdadiger.'⁽²⁵⁾

Meeus stelt dat de misdadigers over het algemeen uiterlijke afwijkingen vertonen en dat de geleerden het daarover eens zijn.⁽²⁶⁾ Hij erkent dat men deze afwijkingen ook bij de gewone mensen terugvindt, maar 'het minst bij gewoon menschen, meer bij misdadigers en het meest nog bij krankzinnigen'. De oorzaak van deze afwijkingen is volgens Meeus te wijten aan ontarding. Ontarding is een gevolg van ziekte of slechte levensomstandigheden zoals armoede en alcoholmisbruik. Zowel verstandsdefecten als een afwijkende lichaamsbouw zijn hiervan het resultaat, aldus Meeus.⁽²⁷⁾ Meeus gelooft dus in de geboren misdadiger, maar definieert deze op een andere manier dan Lombroso. Hij hecht minder belang aan de erfelijkheidstheorie, maar richt alle aandacht op het zogenaamde ontardingsfenomeen. Meeus stelt dat 'ontaarde mensen' minder weerstand aan criminaliteit kunnen bieden dan anderen. Als gevolg daarvan zijn er meer ontarden onder de gevangenen dan onder de normale populatie. Ontarding uit zich zowel in lichamelijke als in geestelijke abnormaliteiten. Zowel de omgeving, de opleiding, als de eigen krachtsinspanningen, kunnen er volgens Meeus voor zorgen dat de stap naar de criminaliteit niet gezet wordt.

Het strafrechtelijk discours dat ik zonet besproken heb, is bepalend geweest voor het strafklimaat van de eerste helft van de twintigste eeuw. Achter het denken van dokters zoals Meeus, gaat de vrees voor de degeneratie van de menselijke soort schuil. Het is dezelfde vrees die ervoor zorgt, dat de wetgever opteert voor strengere straffen voor de dader van seksueel geweld gepleegd op kinderen, jonger dan zestien jaar.⁽²⁸⁾ Kinderen moeten immers beter beschermd worden tegen allerlei misbruiken, om te vermijden dat zij een criminele carrière tegemoet gaan.

3.2.3. *Onvoldoende bewijzen*

Op een totaal van 21 dossiers worden vijf beschuldigten buiten vervolging gesteld omdat de rechtbank besluit dat er 'geene genoegzame bewijzen bestaan tegen de aangeklaagde'.

(25) *Ibidem*, 14-15.

(26) Vandaar dat Meeus bijvoorbeeld de slechte bouw van de herenen van Francesco (1927, dossier 4770) als een motief voor ontoerekeningsvatbaarheid beschouwt.

(27) *Ibidem*, 45-46.

(28) Dit gevoel wordt duidelijk vertolkt in de wet van 15 mei 1912.

(29) RABe, ongeïntariseerd archief geseponeerde dossiers, 1915, dossier 1976.

In 1914 wordt August beschuldigd van verkrachting. ⁽²⁹⁾ De klacht wordt ingediend door de vader van het slachtoffer. Hij heeft ze samen in bed betrappt en verklaart dat zijn dochter niet goed bij haar verstand is. Dochter Emma verklaart dat August sedert acht jaar haar vriend is en dat ze gevrijd hebben met haar toestemming. August ontkent nochtans dat ze samen in bed hebben gelegen. Aangezien het 'slachtoffer' beweert dat ze een relatie heeft met de 'betichte' is het niet voor de hand liggend dat het proces wordt voortgezet. Wellicht is haar verklaring, ondanks het feit dat ze volgens haar vader krankzinnig is, doorslaggevend geweest voor de buitenvervolginstelling van August.

Petrus wordt ervan beticht een aanslag op de eerbaarheid van zijn tienjarige dochter te hebben gepleegd. ⁽³⁰⁾ Belangrijk in deze zaak is dat de feiten via verklikking bekend zijn geraakt. De politie verneemt immers van een persoon, die anoniem wenst te blijven, dat Petrus onzedelijke betrekkingen heeft met zijn dochttertje. Bij de verhooring van het meisje ontkent zij dat haar vader ooit iets slechts met haar heeft gedaan. Ze verklaart wel dat ze bang is van hem en dat ze regelmatig bij hem moet slapen. Het geneeskundig onderzoek toont echter aan dat Jeanne geen sporen van gewelddaden draagt en niet ontmaagd is. Aangezien er geen genoegzame bewijzen zijn, wordt de zaak geseponeerd. Uit dit dossier meen ik te kunnen achterhalen dat een dergelijk jong meisje niet echt beseft of ze al dan niet slachtoffer is van seksueel geweld. Vooraleer men naar de justitie stapt, moet men weten dat men slachtoffer is. Bovendien is het voor jonge kinderen wellicht moeilijk om een volwassene te beschuldigen en zeker wanneer die volwassene de eigen vader is.

In september 1927 wordt Jan beticht van verkrachting van een schoolster van dertien jaar, met name Anna Maria. ⁽³¹⁾ Het is de vader van het slachtoffer die klacht indient. In november van hetzelfde jaar wordt echter besloten de zaak zonder gevolg te laten, aangezien er onvoldoende bewijzen zijn die de schuld van Jan kunnen bevestigen. Jan heeft steeds alles ontkend. Over Anna Maria doen geruchten de ronde dat ze vaak verliefd is en kennis had met verschillende jongens. Jan geniet daarentegen een zeer goede faam en is nog nooit veroordeeld geweest. Ondanks het feit dat nergens duidelijk vermeld wordt waarom het dossier geseponeerd wordt, kunnen we wel vermoeden dat deze elementen een invloed hebben gehad op de beslissing van de rechtbank. Wanneer er sprake is van een patstelling, waarbij beide partijen geen bewijzen op tafel kunnen leggen, baseert de rechtbank zich vaak op de sociale achtergrond en de zedelijkheid van de betrokkenen.

In oktober 1927 wordt Frans beschuldigd van poging tot aanranding van de eerbaarheid van Marie en aanhitsing van minderjarigen tot

(30) RABe, ongeinventariseerd archief geseponeerde dossiers, 1927, dossier 150.

(31) RABe, ongeinventariseerd archief geseponeerde dossiers, 1927, dossier 195.

(32) RABe, ongeinventariseerd archief geseponeerde dossiers, 1928, dossier 521.

ontucht. ⁽³²⁾ Zijn bijzit wordt ervan beschuldigd Marie vrijwillige slagen en verwondingen te hebben toegebracht. De twee beklagden houden samen een herberg. Het is Marie zelf die klacht indient. De zaak wordt echter geseponeerd omdat er onvoldoende bewijzen zijn. De betichten ontkennen alles en Marie moet bekennen dat ze zich, weliswaar op aandringen van Frans, voor geld aan de ontucht heeft overgeleverd. Dit gebeurde in de herberg waar Marie werkt. De herberg wordt dan ook gesloten 'als zijnde een huis van geheime on-tucht.' Frans en zijn bijzit worden echter niet verder vervolgd. Ook hier is de onzedelijke reputatie van Marie waarschijnlijk de doorslaggevende factor, waardoor de aangeklaagden buiten schot blijven.

In maart 1928 worden twee mannen, een Roemeen en een Tunesiër, beticht van verkrachting van Adèle. Adèle is een dienstmeid van 23 jaar die klacht heeft ingediend. Ze kan echter op weinig begrip rekenen van de justitie. Haar reputatie is zeer slecht. 'Volgens de verklaring van de agenten gelast met het toezicht over de ontucht, zou de klaagster zich overleveren aan de ontucht en zich bezig houden met Arabieren en andere vreemdelingen. [...]' ⁽³³⁾ Het medisch rapport 'bevestigt' de reputatie van Adèle. De dokter stelt immers: 'Elle est largement déflorée.' Hieruit kunnen we afleiden dat meisjes, die zich soms prostitueerden of alleszins die reputatie hadden, op weinig steun konden rekenen van politieagenten en rechtsdokters wanneer ze slachtoffer werden van seksueel geweld. Ook Liesbet Stevens merkt in dit verband het volgende op: 'Een vrouw die haar eerbaarheid buiten het huwelijk - al dan niet tegen betaling - "prijsgaf", werd beschouwd als een "immorele" vrouw in algemene zin, wat concreet impliceerde dat zij - zeker in verband met seksuele agressie - maar beter met de nodige argwaan benaderd kon worden.' ⁽³⁴⁾

In deze zes dossiers, die geseponeerd worden wegens onvoldoende bewijzen, komt de vrijheid van het openbaar ministerie om al dan niet te vervolgen duidelijk aan de oppervlakte. Waterdichte elementen, die bewijzen dat er geen seksuele gewelddaden hebben plaatsgevonden, zijn niet aanwezig in deze zaken. In de helft van de dossiers blijkt de reputatie van het slachtoffer de doorslaggevende factor te zijn voor de buitenvervolginstelling van de betichte. Heeft het slachtoffer de naam een 'mannenloopster' te zijn, dan kan zij op weinig begrip rekenen van de justitie wanneer zij klacht indient inzake seksuele delinquentie. Het medische verslag van één van de slachtoffers doet vermoeden dat de gerechtelijke geneesheer niet altijd even objectief zijn conclusies neerpent. Ook exacte wetenschappers laten zich dus soms leiden door de reputatie van het slachtoffer bij het formuleren van de bevindingen.

(33) RABe, ongeïventariseerd archief geseponeerde dossiers, 1928, dossier 451.

(34) Stevens, *Strafrecht en seksualiteit*, 142.

3.2.4 Onvindbare dader

In april 1928 wordt er melding gemaakt van een aanranding op Louisa. ⁽³⁵⁾ Het is reeds een paar maanden geleden dat ze aangerand werd door enkele jongens op straat. Het is echter pas op het moment dat ze ontdekt dat ze zwanger is, dat ze klacht indient. Dit impliceert dat de stap naar de juridische autoriteiten niet altijd automatisch volgt op seksuele gewelddaden. Aangezien de autoriteiten de dader(s) niet kunnen opsporen, wordt het dossier geseponerd.

3.2.5 Het huwelijk

Het dossier uit september 1927 betreft een negentienjarige jongeman, die beschuldigd wordt van aanranding van de eerbaarheid. ⁽³⁶⁾ De zaak wordt gestart naar aanleiding van een publiek gerucht dat ter ore van de politie komt. Het doet immers de ronde dat het vijftienjarige meisje Anna Maria bevrucht is. Omwille van haar jonge leeftijd wordt een onderzoek ingesteld. Het blijkt echter al vlug dat de 'dader' gehuwd is met het meisje. De beklagde legt zijn huwelijksboekje voor aan de rechtbank en daarmee is de kous af. Volgens de wet van 15 mei 1912 kan er nooit sprake zijn van verkrachting binnen het huwelijk. Aanranding van de eerbaarheid is enkel in een beperkt aantal gevallen strafbaar binnen het huwelijk, met name wanneer het 'tegennatuurlijk gedrag' betreft. Een man die op zijn echtgenote, zelfs met geweld en zonder haar toestemming, een met het natuurlijke doel van het huwelijk verenigbare daad stelt, randt haar eerbaarheid dus niet aan. ⁽³⁷⁾

Deze zaak impliceert dat de gemeenschap niet echt op de hoogte was van het reilen en zeilen van deze twee jonge mensen. Men kan er ook uit afleiden dat het sociaal niet aanvaard was dat iemand van vijftien jaar reeds zwanger was. In het kader van een huwelijk verloren de feiten wel hun strafbare, maar wellicht niet hun immorele karakter.

3.2.6 Verzending naar het assisenhof

In juli 1926 wordt een eenendertigjarige fabrieksarbeider ervan beschuldigd een meisje driemaal verkracht te hebben, minstens haar eerbaarheid te hebben aangerand en tevens een ander meisje aangerand te hebben. ⁽³⁸⁾ Het eerste meisje is minder dan veertien jaar oud en het tweede meisje is minder dan zestien jaar. Omwille van deze zware betichting wordt de zaak doorverwezen naar het assisenhof. Er is dus geen sprake van een seponering van de zaak, maar wel van een doorverwijzing naar een hogere rechtbank.

4. Besluit

In deze bijdrage heb ik getracht het belang van de geseponerde dossiers bij seksuele delinquentie aan te tonen. Niet alle seksuele geweld-

(35) RABe, ongeinventariseerd archief geseponerde dossiers, 1927, dossier 78.

(36) RABe, ongeinventariseerd archief geseponerde dossiers, 1927, dossier 117.

(37) Stevens, *Strafrecht en seksualiteit*, 28-29.

(38) RABe, ongeinventariseerd archief geseponerde dossiers, 1927, dossier 179.

daden resulteren in een vonnis en geseponeerde dossiers laten toe op deze zaken een blik te werpen. De motieven die aan de basis liggen voor het seponeren, leren ons meer over de omgang met seksueel geweld en de perceptie ervan in de bestudeerde periode. De seksuele mentaliteiten, het dominante strafrechterlijke discours en de wetgeving laten hun sporen na in de seponeringspolitiek van het openbaar ministerie.

Seponering kan enerzijds aangevraagd zijn door het slachtoffer, al dan niet onder druk van de familiale entourage. Dit is het geval wanneer men beslist de klacht in te trekken als gevolg van de machtspositie van de dader of wanneer de reputatie van de betrokkenen belangrijker wordt geacht dan het onrecht dat is geschied. In deze gevallen wordt het seksuele geweld geminimaliseerd in functie van 'hogere belangen'. Onderlinge conflictoplossing en mannelijke solidariteit spelen hierbij vaak een cruciale rol.

Anderzijds kan ook de justitie aan de basis liggen van de seponering. Dit is duidelijk het geval wanneer het openbaar ministerie besluit dat er onvoldoende bewijzen zijn. Het onberispelijke verleden van de betichte en het zogenaamd libertijns gedrag van het slachtoffer blijken hierbij van doorslaggevend belang te zijn. Dit impliceert dat niet zozeer de daad, als wel de betrokkenen in kwestie beoordeeld worden. Het gerecht kan eveneens de conclusie formuleren dat de dader, op het moment van de feiten, gedwongen werd door een macht, waaraan hij niet heeft kunnen weerstaan. De onderzoeken die hiervoor gevoerd worden, zijn overduidelijk beïnvloed door het toenmalig strafrechtelijk discours. De vrees voor de degeneratie schemert door in de bewoordingen van de dokters. Veel aandacht gaat uit naar uiterlijke tekenen van de gedegeneerde mens, die als een groot gevaar voor de samenleving wordt beschouwd. Het gloriejperk van het degeneratiedenken is weliswaar ten einde, maar de ideeën blijven nog lang nazinderen. Dit kunnen we opmaken uit het feit dat dokter Meeus een verhandeling schrijft en een voordracht geeft over de theorie van Lombroso. Ook in de onderzoeken zelf maken beide dokters gebruik van een eigenzinnige methode om de krankzinnigheid van de betichte na te gaan. De bouw van de hersenen en de positie van de oorlelletjes bepalen mee of de betichte al dan niet verantwoordelijk is voor de feiten die hem ten laste worden gelegd. Naast deze uiterlijke kenmerken, hebben de dokters ook aandacht voor de sociale en familiale omgeving van de betichte. De verdachte die niet verantwoordelijk is voor zijn daden, krijgt een behandeling in plaats van een straf en moet in naam van de veiligheid opgesloten worden in een psychiatrisch ziekenhuis. Dit impliceert dat men, bij het vellen van een oordeel, rekening gaat houden met de psyche van de aangeklaagde. Iemand krankzinnig verklaren, kan eventueel wel als red-

middel dienen voor een hooggeplaatst figuur die beschuldigd wordt van seksueel geweld.

Ten slotte kan ook de wetgeving, en dus de perceptie van seksueel geweld door de wetgever, bepalend zijn voor het al dan niet seponeren van zaken betreffende seksueel geweld. Aangezien voortplanting volgens de tijdgeest het doel was van het huwelijk, kon er volgens de wetgeving geen sprake zijn van verkrachting tussen echtgenoten.

De maatschappelijke achtergrond, die bepalend is voor de omgang met seksueel geweld, is onderhevig aan evolutie. Het is dan ook interessant het bestraffen van seksueel geweld vanuit een historisch perspectief te analyseren. De huidige situatie is op vele vlakken gewijzigd. Met de wet van 4 juli 1989 wordt de term “verkrachting” ruim gedefinieerd, waardoor ook verkrachting binnen het huwelijk strafbaar wordt: ‘Verkrachting is elke daad van seksuele penetratie van welke aard en met welk middel ook, gepleegd op een persoon die daar niet in toestemt.’⁽³⁹⁾ Het degeneratiedenken heeft in de rechtspraak intussen veel van zijn aanzien verloren. De vraag of seksuele delinquenten behandeld of gestraft moeten worden, blijft wel een heikel twistpunt. De tolerantie ten aanzien van seksueel geweld is de afgelopen decennia verminderd. Getuigen daarvan zijn de strengere strafwetgeving en de maatschappelijke hysterie in de nasleep van een aantal seksuele schandalen. Dit impliceert echter niet dat het onbegrip, waar sommige slachtoffers van seksueel geweld op stuiten, en de schaamtegevoelens die de slachtoffers overvallen, tot het verleden behoren.

* Dit artikel is gebaseerd op mijn licentieverhandeling: *Seksueel geweld in het gerechtelijk arrondissement Antwerpen, 1890-1930. Een bijdrage tot de geschiedenis van de seksuele mentaliteit en de machtsverhouding tussen man en vrouw in wetgeving, rechtspraak en dagelijks leven* (Gent, UGent 2004). Mijn dank gaat hierbij uit naar mijn promotor prof. dr. Gita Deneckere die me steeds belangrijke richtlijnen en aanwijzingen gaf.

(39) Stevens, *Strafrecht en seksualiteit*, 443.

'Alles gaat over sex tegenwoordig'

Lezersbrieven als kleurrijke facetten van het verleden.

Een mentaliteitshistorische mozaïek van het denken over seksualiteit en sekse in Humo's Open Venster sinds 1960.

Emilie Deblock

'Alles gaat over sex tegenwoordig.' Het is een zinnetje dat ons zo vertrouwd in de oren klinkt. Het roept het beeld op van een (groot)ouder die verontwaardigd zijn tv uitknijpt of hoofdschuddend een tijdschrift dichtklapt, eens diep zucht en weemoedig terugdenkt aan 'hun' tijd, 'toen de lucht nog schoon was, en seks vies'. Het citaat waaraan dit artikel zijn naam dankt, is afkomstig uit een lezersbrief aan het weekblad *Humo* uit 1965, waarin een lezeres protesteert tegen een uitzending van het programma *Penelope*. Het doorprikt meteen een mythisch ballonnetje van de seksuele revolutie in het collectieve geheugen van de jaren zestig. Tegelijk maakt deze titel ook duidelijk welke plaats seks gaan innemen is in het alledaagse leven na 1960. Ook buiten het bed, komt men seksualiteit op vele plaatsen en tijdstippen tegen...

1. Inleiding

In januari 1960, aan de vooravond van de veranderingen die men later 'de seksuele revolutie' zou gaan noemen, verschijnt in *Humo* onder de titel 'Schande' volgende lezersbrief:

Ik ben een moeder van drie kinderen, respectief 2 x 17 en 15 jaar oud. Ik ben absoluut niet preuts en leer mijn kinderen te houden van alles wat goed en mooi is. Voor een mooi naakt beeld of een mooi schilderij doe ik hun de ogen niet sluiten. Maar wat de kledij van de dansers op het TV-scherm betreft, dat loopt tegenwoordig de spuigaten uit. De maillots zijn zo spannend en doorschijnend, dat het werkelijk een schande is, en de slips die ze er onder dragen zijn zo belachelijk klein, dat het meer een provocatie lijkt. Dat is pornografie, noch min, noch meer.'

Mevrouw D.B., Wommelgem.' [sic](')

Zelfs voor oudere lezers zou eenzelfde brief anno 2004 waarschijnlijk nog ouderwets aandoen. Wij zijn meer gewoon dan 'spannende, doorschijnende slips' hoor ik u denken. Inderdaad, vandaag de dag worden relaties op tv uitgetest: partners worden gescheiden van elkaar, maar krijgen in ruil een strand, tien begeerlijke vrijgezellen en drank. De kijker kan slechts tot één conclusie komen: geen enkel

geselecteerd koppel doorstaat de test. Ook mogen wij de bewoners van het Big Brother-huis (live!) begluren als zij zich onder de dekens eventjes laten gaan... Hoewel vele mensen het verwerpelijk vinden wat er in deze programma's gebeurt, wordt er wel gretig naar gekeken en druk over gespeculeerd. Aan de schaarse kledij die de deelnemers dragen, wordt door de meeste mensen allang geen aanstoot meer genomen. Pornografie heeft voor een groot deel van de Vlamingen een andere, meer extreme en gewelddadigere invulling gekregen. In de veertig jaar die tussen bovenstaande brief en 'Temptation Island' liggen, moet er één en ander veranderd zijn in 'wat kan en niet kan'. Toch is dergelijke lezersbrief niet ondenkbaar in de 21ste eeuw. Mensen reageren nog steeds op wat voor hen 'te ver gaat', ook al gaat dat dan misschien niet meer over spannende slips. De grens van 'wat kan en niet kan' geeft nog steeds aanleiding tot spanningen. Lezersbrieven zijn er om lucht te geven aan deze, maar ook andere ongenoegens.

2. Probleemstelling

In mijn licentiaatsverhandeling heb ik geprobeerd om een opvallende en recente episode in de geschiedenis van de seksualiteit te benaderen vanuit een nieuwe invalshoek. Weg van de 'platgetreden paden' wilde ik de mythe van de seksuele revolutie en de daaropvolgende decennia toetsen aan een onontgonnen goudmijntje voor de mentaliteitsgeschiedenis: lezersbrieven. Brieven waarin mensen reflecteren over wat zij belangrijk vinden, wat hen boos maakt, wat hen gelukkig maakt, kortom wat hen bezighoudt en waarom. Lezersbrieven zijn tijdsdocumenten vastgeprikt op het prikbord van een bepaalde periode. Als we die prikborden naast elkaar gaan leggen, vinden we veranderende patronen die misschien corresponderen met verschuivingen in de maatschappij. Op die prikborden hangen niet alleen briefjes die een bepaalde mentaliteit weerspiegelen, er hangen ook conservatieve en progressieve meningen tussen, een mengelmoes dus. Dit zorgde ervoor dat het parcours dat ik volgde in mijn onderzoek vol zijsprongen zat en tegelijk dat mijn verhaal steeds opnieuw in verschillende mentaliteitshistorische laagjes uitklapte.

Het waren enkel de brieven rond seksualiteit waar het mij om te doen was en dat had twee redenen. Niet alleen heeft enerzijds het concept seksualiteit tijdens de laatste decennia in een snel tempo een belangrijke wijziging doorgemaakt, anderzijds is het ook een thema dat aansluit bij wat ik de 'alledaagse' geschiedenis zou durven noemen. Geen neerbuigende term, integendeel. Seksualiteit maakt zo'n belangrijk deel uit van een mensenleven, dat je er bijna niet aan voorbij kunt. Op die manier is/was het ook een heel dankbaar onderwerp.

We zeiden het al: spannende slipjes blijken niet altijd pornografisch te zijn. De maatschappij, haar mensen en hun opvattingen evolueren. Ook over seksualiteit. Volgens opvattingen die zich in de jaren zestig begonnen te verspreiden, had seksualiteit, in tegenstelling tot de toen gangbare opvatting, veel minder te maken met de natuur dan werd gedacht. Meer nog, door de seksualiteit werd het leven van mensen gedetermineerd. Het stond dus niet los van onszelf, de mens, nee, we hadden het zélf uitgevonden. Foucault was één van de eersten om dit onder woorden te brengen: seksualiteit en sekse waren een constructie waarmee men probeerde de Andere in de geschiedenis uit te schakelen. Hij stond eigenlijk aan de wieg van een nieuw denken dat zich verder zou ontwikkelen in de jaren tachtig en negentig: het postmodernisme. De 'Grote Verhalen' waarmee men voorheen de wereld trachtte te verklaren werden versplinterd. De oogkleppen die men ophad, werden opgetild en er werd gestreefd naar een nieuwe manier van kijken: het multiperspectief waarbinnen er aandacht was voor groepen die voorheen uit de boot vielen: vrouwen, homoseksuelen en lesbiennes, niet-Westerlingen, ...

De periode waarin we het onderzoek starten is helemaal niet onbewogen, ze is de geschiedenis ingegaan als de 'Golden Sixties' en daarmee geassocieerd de 'love and peace'. Plots, als in een sprookje, werd de wereld omgetoverd tot een plaats waarin komaf gemaakt was met een oude, christelijk geïnspireerde burgermoraal. Het is een plaatje dat graag wordt opgehangen, maar eigenlijk niet klopt. In mei '68 ging niet iedereen in communes leven en kon men niet ongestraft meerdere partners hebben. Lesbisch of homoseksueel zijn was voor de meeste mensen nog steeds een grote schande. Wat wel waar was, is dat ondermeer door een gunstige sociaal-economische situatie, in een groot deel van de hoofden van toenmalige Vlamingen een knopje werd omgedraaid. Niet volledig natuurlijk en niet bruusk, maar langzaam. En dat klikje werd verspreid, waardoor meer mensen overtuigd raakten, en het klikje werd doorgegeven aan de kinderen in de waarden waarmee ze werden opgevoed. Eén van de veruitwendigingen van het 'klikje' was de massale overschakeling in Vlaanderen op een betrouwbaar anticonceptiemiddel: de pil. Langzaam, meer fluisterend dan roepend, meer slenterend dan lopend ging men seksualiteit positiever gaan waarderen.⁽²⁾ Als men over 'de seksuele revolutie' spreekt, dan bedoelt men meestal deze periode die startte in de jaren zestig. Voorheen waren er echter al twee bescheiden revoluties geweest: één op het eind van de negentiende eeuw en één tussen de twee wereldoorlogen. De maatschappij veranderde niet van de ene dag op de andere, maar het was voor veel mensen wel duidelijk dat er verandering op til was of zoals Hobsbawm het stelt: 'Voor tachtig percent van de mensheid eindigden de Middeleeuwen plotseling in de jaren vijftig, of misschien beter gesteld: men voelde dat ze eindigden in de jaren zestig.'⁽³⁾

(2) Zie hiervoor HOOGHE (Marc), *Aspecten van het discours inzake seksuele moraal: Vlaanderen 1955-1980*, Gent, R.U.G., 1987 en HOOGHE (Marc) en JOORIS (Ann), *Golden sixties. De gouden jaren in België (1958-1973)*, Gent, Ludion, 1999.

(3) HOBBSAWM (Eric), *Een eeuw van uitersten. De twintigste eeuw 1914-1990*, Utrecht, Het Spectrum, 1995, p. 336.

Sommige wetenschappers, zoals Koen Raes, stappen af van het idee dat de veranderingen als een seksuele 'bevrijding' moeten worden gezien. Meer zelfs, zij beweren dat de vroegere angst voor seksualiteit opnieuw op de proppen komt, maar nu in een andere vorm. Ze verwijzen dan naar het toenemende seksuele geweld dat wordt gebruikt tegenover kinderen en vrouwen. Volgens hen heeft er zich geen nieuwe seksuele ethiek ontwikkeld als vervanging voor de traditionele moraal die gebaseerd was op angst en verbod. En het nieuwe individuele denken, dat zich op de resten van de traditionele moraal heeft genesteld, zorgt voor negatieve gevolgen. (4)

De keuze om enkel en alleen *Humo* te bestuderen was niet toevallig. *Het Open Venster*, de lezersrubriek in *Humo*, is zeker in de belangrijkste beginjaren van het onderzoek niet te vergelijken met andere tijdschriften. Hier was immers week na week een boeiende polemiek aan de gang tussen de lezers en *de Man in het Venster*, die begeesterd werd door de al even illustere Willy Courteaux. Diens enthousiasme zorgde ervoor dat er voortdurend gedebatteerd werd binnen de rubriek, zodat, zo zei hij zelf, 'de waarheid aan het licht zou komen'. (5) Daarnaast is het ook zo dat de geschiedenis van *Humo* door een aantal van mijn voorgangers is uitgediept, wat me de mogelijkheid gaf om mijn vaststellingen meteen te gaan contextualiseren binnen de specifiek historische context van *Humo*. (6) De keuze voor slechts één tijdschrift had als voordeel dat ik mij volledig kon toeleggen op mijn selectie brieven en deze ook diepgaand kon gaan analyseren.

Concreet wilde ik nagaan of deze lezersbrieven als een spiegel beschouwd kunnen worden voor de maatschappelijke verschuivingen van de laatste veertig jaar op het gebied van seksualiteit. In een kwantitatief deel peilde ik naar wat de mensen precies vertelden op welk moment. Het voorkomen van een bepaald onderwerp zegt immers iets over wat op dat moment belangrijk is. (7) Het kwalitatief onderdeel wilde ingaan op wat gezegd wordt in de lezersbrieven en het achterliggende denken blootleggen. Op die manier gingen we graven in de opvattingen van een bepaalde tijdsgeslacht.

3. 'Waarom vraag ik u, waarom toch moet elke zeep X, badkuip Y of kous Z vergezeld zijn van ontuchtige en zinneprikkende, halfnaakte vrouwenlichamen?' (8) De lezersbrief in *Humo's Open Venster*

3.1. De lezersbrief

Lezersbrieven zijn zo alleedaags dat nauwelijks bij het fenomeen wordt stilgestaan, noch door de lezers, noch door de uitgevers en redacteurs. Nochtans is de lezersrubriek een graag gelezen onderdeel van een

(4) RAES (Koen), 'Erotische deugdzaamheid en seksuele etiquette. Over de onvolmaaktheid van de seksuele revolutie' In: *Alert*, 1997, vol. 23, nr. 3, pp. 15-16 en CARLIER (Bob), 'De seksuele revolutie: een mythe. Over evoluties in het denken over seksualiteit.' In: CARLIER (Bob), *Diep en duizendvoudig leven: bijdragen over seksualiteit en ethiek*, Brussel, VUBpress, 1993, p. 211 (en verder).

(5) HUMO Nr. 1018 (10/03/1960)

(6) *Humo* vormde al ettelijke keren een dankbaar onderwerp voor scripties in verschillende studierichtingen. Meteen wil ik hier een kritische noot aan toevoegen. *Humo* is in de laatste jaren, vooral door zijn hoofdredacteur Guy Mortier, uitgegroeid tot een soort van 'cultblad'. Niet alleen zijn het blad en de 'mens' met elkaar verbonden geworden, ook wordt het blad soms boven zijn concrete historische waarde getild, waarvoor onderzoekers, zoals ik, zich terecht moeten hoeden. Ik had soms vragen bij het lezen van sommige studies en andere artikelen over de lyrische manier waarop dikwijls over *Humo* en zijn (vroegere) hoofdredacteur wordt geschreven.

(7) Ik moet hierbij meteen vermelden dat ik er me terdege van bewust ben dat *Humo* en vooral *Open Venster* heel sterk aan de actualiteit gebonden is. Vandaar dat ik de resultaten ook niet als hard cijfermateriaal gebruik, maar eerder als een leidraad voor het kwantitatieve deel. Toch geloof ik dat de tellingen gespreid over veertig jaar wel degelijk iets kunnen zeggen over de veranderingen in de maatschappij, zoals zal blijken in de bespreking van de grafieken.

(8) HUMO Nr. 1309 (07/10/1965)

krant of tijdschrift. Ongeveer 80% van de mensen die een krant lezen, neemt de lezersrubriek door. ⁽⁹⁾ Het unieke karakter van de lezersrubriek van *Humo* in de jaren zestig tot tachtig zorgde voor een grote aantrekkingskracht. Bovendien: 'Mensen hebben een instinctieve impuls te reageren op zaken die hen tegen de borst stuiten of waarmee ze het oneens zijn. Maar de meeste schrijven dan niet, en zijn tevreden als ze een brief lezen die hun mening vertolkt.' ⁽¹⁰⁾

Lezersbrieven kunnen gedefinieerd worden als 'neergeschreven reacties van lezers van kranten en tijdschriften waarin de lezer zich wil uitdrukken over de inhoud van die periodiek, over toestanden die hem ver of nabij gelegen omringen of op één of andere manier beroeren. Hij wil hierbij zijn mening uitdrukken, een standpunt aanvallen of verdedigen, commentaar geven of de berichtgeving verduidelijken of aanvullen, feiten in vraag stellen of aanklagen, enz... met als uiteindelijke bedoeling gehoor te vinden bij de redactie en de lezers.' ⁽¹¹⁾ Een lezersrubriek moet dus onderscheiden worden van een adviesrubriek waarin technische informatie (in het geval van vakbladen) of meer algemeen advies (van hulp bij liefdesverdriet tot juridisch advies) verstrekt wordt. In de acht onderzochte jaren is er slechts één brief waarin specifiek om hulp wordt gevraagd. ⁽¹²⁾

3.2. Het Open Venster en De Man in het Venster

Vóór *Open Venster* waren er nog andere interacties met het lezerspubliek. Aanvankelijk gebeurde dit in de *Radiokoerier* waar men terecht kon met vragen omtrent radiotoestellen. In 1946 kwam daar een rubriek voor vragen van psychologische, geestelijke, familiale en godsdienstige aard bij, die beantwoord werden door 'mevrouw Clara' (een schuilnaam van de hoofdredacteur). Daarnaast bestond in *Humo* ook nog een 'Brug' met contactadvertenties. Tegen 1960 waren al deze rubrieken verdwenen. De eerste lezersbrief verschijnt op 3 juli 1955, ⁽¹³⁾ het blad bestaat dan al een goeie 20 jaar. Bovenaan de rubriek zit een grappig mannetje met een lange neus achter een typmachientje naast het open raam waardoor de brieven kunnen komen binnenwaaien, *De Man in het Venster*. Het wordt later het alter ego van Willy Courteaux, die zich in de beginjaren van *Humo* ook uitgaf als Professor Scherpius en Max Helder. Courteaux heeft jaren, tot op het einde van zijn *Humo*-carrière in 1989, het *Open Venster* geredacteerd. ⁽¹⁴⁾ Toen hij op 1 maart 1947 begon te werken voor de uitgeverij was er nog geen redactie en bestond (toen nog) *Humoradio* nog hoofdzakelijk uit vertalingen van het Franstalige *Le Moustique*. Aanvankelijk verzorgde een collega van Courteaux de rubriek *Open Venster*. Van zijn hand verschenen grappige en ironische commentaren, waarmee hij de lezer nooit voor het hoofd stootte. Dat veranderde toen Courteaux de lezersrubriek overnam: 'Wanneer er brieven binnenkwamen met ideeën of opinies waar ik het niet mee eens was,

(9) Voor tijdschriften heb ik geen cijfers gevonden, maar we kunnen er van uit gaan dat ook hier een groot deel van de mensen de rubriek leest. VAN DER COELDEN (Kris), *Selectie en verwerking van lezersbrieven in functie van de commerciële en politiek-ideologische doelstelling van de krant*, Gent, R.U.G., 1988, p. 28.

(10) Interview met Willy Courteaux, 15/03/2004.

(11) VAN ONSEM (Luc), *Belang en betekenis van de lezersbrief: historische en theoretische benadering van het verschijnsel lezersbrieven met praktische toepassing op de weekbladpers in Vlaanderen*, Leuven, K.U.L., 1981, pp. 33-35.

(12) HUMO Nr. 1051 (27/10/1960). Brief waarin de brieveschrijver een oproep doet aan de lezers om hun mening te geven over 'een verloving van een meisje van 18 en een jongen van 26' met de vraag of het leeftijdsverschil te groot is.

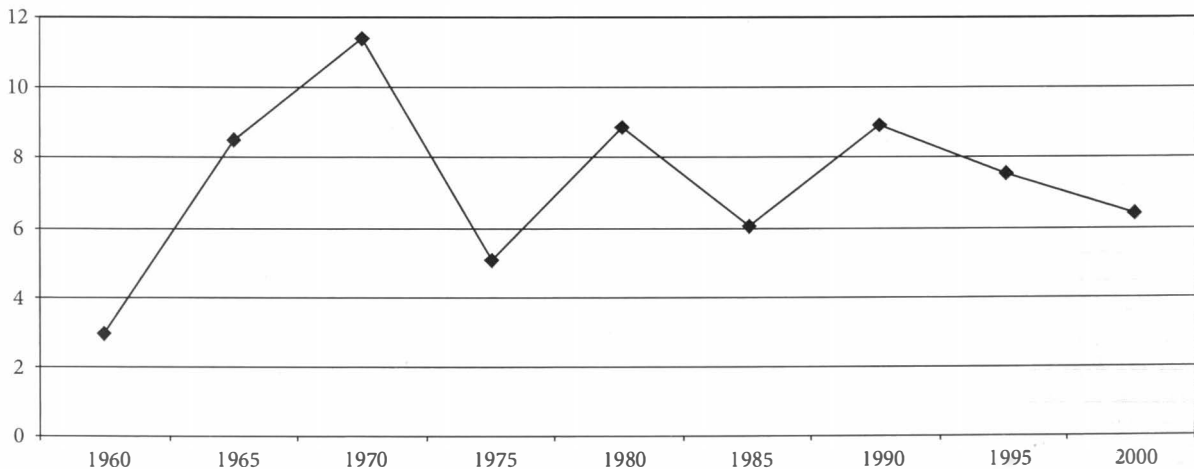
(13) HUMORADIO nr. 773 (03/07/1955). De datum komt niet overeen met wat Willy Courteaux daarover zegt. Volgens hem moet de rubriek eerder verschenen zijn, maar ik heb haar in de *Humo's* niet eerder gevonden.

(14) VAN ONSEM (Luc), op.cit., pp. 137-138.

dan zei ik op een weliswaar beleefde, maar kordate toon wat ik daarover dacht, en waar de denkfout lag. [...] Ik ben niet iemand die bereid is om naar de mond van iemand anders te praten, om bij hem in het geveel te komen.' (15) Het karakter kreeg met de komst van Courteaux als *Man in het Venster* een andere wending. Omdat *Humo* als eerste de televisieprogrammering ging afdrukken toen de televisie zijn intrede deed, gingen volgens Courteaux veel meer, maar ook veel mondigere mensen het blad lezen. Hierdoor werd het *Open Venster*, maar ook de *Man*, geprikkeld en gingen er steeds meer mensen deelnemen aan de discussies. Het grote succes lag ook in het feit dat Courteaux zich ging mengen in de discussies, wat voor vele mensen een stimulans betekende om een brief te gaan schrijven. 'Ik herinner mij een lezer, met een opinie waarvan hij dacht dat ik het er niet mee eens zou zijn, [...] aan het einde van zijn brief schreef: "en geef me daar nu maar eens een krachtig antwoord op"'. Eind jaren zeventig werden de commentaren steeds minder, om midden de jaren tachtig bijna volledig te verdwijnen. Volgens Courteaux werd de lezersrubriek saaier, wat volgens hem gedeeltelijk kwam omdat in *Humo* steeds minder artikels verschenen die aanleiding gaven tot polemieken.

Ingrepen van bovenaf zijn volgens Courteaux zelden gebeurd. Eén keer had René Matthews (directeur van uitgeverij Dupuis) een zinnetje toegevoegd aan een antwoord van Courteaux, waardoor het leek alsof Courteaux zich negatief uitliet over homoseksualiteit. Met

Procentueel aantal brieven over seksualiteit t.o.v. het totaal aantal brieven

pretlichtjes in de ogen vertelt Courteaux: 'Ik ben toen naar Mr. Matthews gestapt en ik heb hem gezegd: "Mr. Matthews, u hebt aan mijn tekst geknoeid en dat is een lezer opgevallen. Ik publiceer nu een rechtzetting. Wee u als u mijn tekst wijzigt." Ik had het natuurlijk iets zachter geformuleerd maar daar kwam het op neer (glimlacht).'

(15) Interview met Willy Courteaux, 15/03/2004.

Hoewel ook bepaalde hoofdredacteurs niet altijd akkoord gingen met wat Courteaux schreef, werd er volgens hem nooit aan zijn tekst geraakt. (16)

Inhoudelijk zijn er drie onderwerpen die Courteaux zich herinnert, die echt als een breekijzer hebben gefungeerd: Vietnam, de apartheidsbeweging en homoseksualiteit. (17) Dit laatste onderwerp kwam op gang toen Will Ferdy in het programma *Inspraak* op 4 december 1970 zijn publieke coming-out deed en de week voordien met een artikel in *Humo* verscheen: 'Zo-zijn is niet zo anders'. (18) 'Dat is een polemiek geweest zonder einde, waarin ik overstelpt werd door scheldbrieven. Ik herinner mij één brief omdat ik die zo amusant vond. Hij was van een dame die het erg vond dat ik homoseksualiteit verdedigde. Ze schreef: "U komt soms op televisie en ik zie aan de donkere balken onder uw ogen, dat u een losbandig leven leidt." (glimlacht).' (19)

Over de acht steekproefjaren gaat gemiddeld 7% van het totale aantal brieven dat gepubliceerd wordt over seksualiteit. Er wordt dus over heel wat meer gesproken dan alleen seksualiteit. De brieven zijn ingebed in een algemeen maatschappelijk debat. Bovendien kunnen we op die manier ook een beetje uitgommen in het plaatje dat er in de jaren zestig plotseling massaal over seksualiteit werd geschreven. Het is wel duidelijk dat er zich in die jaren een stijging van het aantal brieven voordoet (van ongeveer 3% naar 11% van de brieven).

3.3. Psychologisch aspect van de lezersbrief

Vele onderzoekers hebben zich al gebogen over de vraag waarom mensen brieven schrijven naar tijdschriften en kranten. Tegelijk lijkt het alsof het antwoord voor de hand ligt. Toch is het niet zo eenvoudig. Men erkent twee groepen briefschrijvers: de 'instrumentale', die zichzelf willen doen uitkomen in hun brieven, en de 'expressieve' schrijvers, die genoeg vinden in het schrijven zelf. Ook Willy Courteaux ondervond dit onderscheid: 'Ook in *Open Venster* had je 'vaste klanten' die je van ver kende, je hoefde de enveloppe nog niet open te doen om te weten van wie ze was. [...] Mensen die zich gedrukt wilden zien. Het waren echter niet altijd de interessantste mensen.' (20)

3.4. De lezersrubriek als drager van de publieke opinie

De representatie van de publieke opinie in de lezersrubriek hangt nauw samen met het idee van het democratische karakter van de lezersrubriek. Samen vormen ze het onderwerp van verhitte discussies in de communicatiewetenschappelijke wereld en een cruciaal punt voor deze verhandeling. De lezersrubriek wordt in se gezien als een democratische instelling, omdat zij de indruk geeft dat iedereen zijn mening kan insturen en op die manier deelnemen aan het

(16) Onder andere met Jef Anthierens en Guy Mortier had Willy Courteaux wel eens meningsverschillen. Interview met Willy Courteaux, 15/03/2004.

(17) DE CONINCK (Herman) en PIRYNS (Piet), *art.cit.*, p. 153 en interview met Willy Courteaux, 15/03/2004.

(18) s.n., 'Zo zijn is niet zo anders' In: HUMO Nr. 1578 (03/12/1970)

(19) Interview met Willy Courteaux, 15/03/2004.

(20) Interview met Willy Courteaux, 15/03/2004.

debat. ⁽²¹⁾ We zagen echter hierboven al dat brieven met een emotionele ondertoon meer kans hebben om gepubliceerd te worden dan andere, onder meer omdat dramatische taal en een emotioneel verhaal de lezers meer raken dan een abstracte beschouwing over de politiek of de maatschappij. Daarnaast worden ook brieven van individuen geprefereerd boven die van (actie)groepen. ⁽²²⁾

Wahl-Jorgensen kadert deze houding tegen de achtergrond van drie visies op de publieke sfeer: de *dialogist publicity*, waarbij de democratische dialoog centraal staat, de *activist publicity*, die vooral aandacht heeft voor de confrontatie van verschillende actiegroepen en hun politieke ambities, en ten slotte de *exhibitionist publicity*, waarbij de individuele kwaliteiten voorop komen te staan. ⁽²³⁾ De *dialogist publicity* wordt in de optiek van de lezersbrief gezien als de theoretische basis waarop de lezersrubriek steunt. De manier echter waarop de redactie omgaat met lezersbrieven, ondermijnt zowel de *dialogist publicity* als de *activist publicity*. Ze prefereert immers persoonlijke en emotioneel geladen brieven en werkt zo de *exhibitionist publicity* in de hand. Hoewel deze houding geen democratische dialoog aanwakkert, is ze niet noodzakelijk negatief omdat ze sociale solidariteit kan doen ontstaan. ⁽²⁴⁾

In een reclameboodschap uit 1960 wordt duidelijk dat *Open Venster* voor *Humo* niet zomaar een lezersrubriek is: 'HUMO is het enige onafhankelijke weekblad voor radio en televisie. Over alle partijen heen richt het zich tot de moderne Vlamingen die zich via HUMO ongecensureerd kunnen uiten. Want HUMO brengt iedere week het Open Venster: een rubriek waarin iedere lezer de gelegenheid krijgt om te vertellen wat hij op het hart heeft. Schrander wezen: HUMO lezen.' ⁽²⁵⁾ *Humo* lijkt dus zeker tot de jaren tachtig een atypische lezersrubriek te bezitten met een grote populariteit. Courteaux heeft zo zijn methode om de lezersrubriek samen te stellen.

1. De lengte: hoe korter de brief, hoe meer kans om gepubliceerd te worden;
2. Discussies die te lang aansleepten werden gesloten. Wanneer er toch brieven binnenkwamen die nieuwe elementen aanbrachten, werden deze nog gepubliceerd;
3. Anonieme brieven en brieven met lasterlijke aantijgingen werden in geen geval gepubliceerd; ⁽²⁶⁾
4. 'Brandende brieven' kregen voorrang op brieven die niet zo zeer aan de actualiteit gebonden waren; die werden dan ingepast als er ruimte beschikbaar was. Uit de pro- en contrabrieven werden deze geselecteerd die het meest volledig en best geargumenteed waren;
5. Het fenomeen beroepsschrijver werd zonodig afgezwakt.

(21) WAHL-JORGENSEN (Karin), 'Letters to the editor' In: *Peace Review*, 11, nr. 1, 1999, p. 53.

(22) WAHL-JORGENSEN (Karin), 'Letters to the editor as a forum...', p. 304.

(23) id.

(24) WAHL-JORGENSEN (Karin), 'Letters to the editor as a forum...', pp. 305-309.

(25) ROGGEN (Hendrik), *Het weekblad HUMO: een doorlichting (1936-00). Casestudie: inhoudsanalyse (1990-00)*, Gent, R.U.G., 2001, p. 63.

(26) In het interview zei Courteaux dat hij eigenlijk niet zoveel anonieme brieven kreeg of hij zich dat althans niet kon herinneren.

Daarnaast gold dat enkel de interessantste brieven werden gepubliceerd, dat er diversiteit moest zijn en dat er niet te veel brieven met dezelfde stellingen naast elkaar mochten worden geplaatst.⁽²⁷⁾ Hiermee gaf Courteaux eigenlijk een 'bloemlezing' van wat voor brieven er binnengekomen waren die week.

In een Amerikaans onderzoek wilde men nagaan in hoeverre de belangstellingspunten van lezersbrieffschrijvers overeenkwamen met een algemene opiniepeiling van de Noord-Amerikaanse bevolking. De resultaten van de enquête lagen volledig in de lijn van die van de analyses. Lezersbrieven kunnen dus de meningen en interessepunten van een bevolking in een bepaalde periode aan het licht brengen.⁽²⁸⁾

4. Cijfertjes

4.1. De ondertekening

De ondertekening van een brief is een belangrijk element in de reconstructie van het profiel van de lezer. Deze kan immers variëren van anoniem tot een volledige ondertekening met naam en adres. Anonieme brieven worden, zoals in vele kranten en tijdschriften, niet gepubliceerd. Er zijn echter een heel aantal ondertekeningen waaruit men helemaal niets kan afleiden zoals pseudoniemen, initialen of letters als X. Uit onderzoek is bovendien gebleken dat brieffschrijvers veel scherper uit de hoek komen als ze onder een schuilondertekening schrijven dan als ze hun echte naam gebruiken.⁽²⁹⁾ Bij *Humo* werd de ondertekening bepaald door de lezer zelf. Als deze vroeg om anoniem te blijven, werd onder de brief 'Naam en adres bekend (op de redactie)' vermeld. In de beginjaren echter schreven de mensen onder een omschrijving (zie tabel).

Uit de grafiek hierna blijkt dat het eerst populair was om de brief met een omschrijving te ondertekenen, maar langzaamaan gaat men ondertekenen met de volledige naam. Naarmate de tijd vordert, vinden mensen het dus minder erg om uit te komen voor een bepaalde mening onder hun volledige naam.

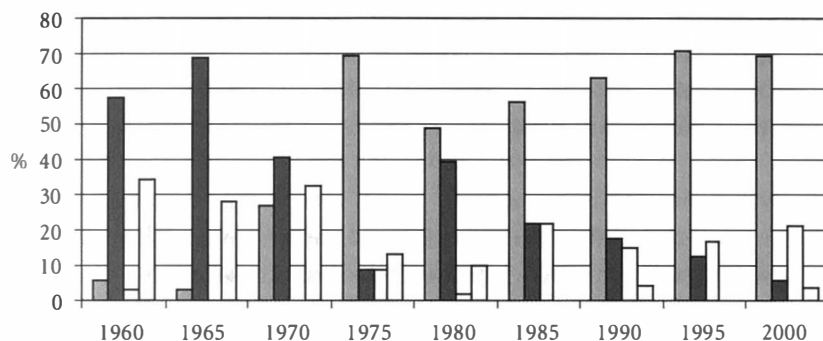
De betitelingen op zichzelf zijn boeiend, want ook hier zien we veranderingen. Vooral in de beginperiode duiken de benamingen 'moeder' en 'huismoeder' heel vaak op en verdwijnen bijna definitief na 1970. 'Mevr.' wordt vaak als voorvoegsel gebruikt om expliciet aan te duiden dat de brieffschrijfster vrouwelijk is. Aangezien men, volgens Willy Courteaux, de vraag van de schrijver volgt, lijkt het mij dan ook dat de schrijfsters zelf aangaven 'Mevr.' toe te voegen aan hun naam of initiaal. Deze toevoeging blijft bestaan tot in 1980. Nadien gaan steeds meer mensen hun naam voluit vermelden, waardoor de toevoeging overbodig wordt. Student is een betiteling die tot 1970 gere-

(27) Interview met Willy Courteaux, 15/03/2004.

(28) VAN ONSEM (Luc), *op.cit.*, pp. 72-73.

(29) VAN ONSEM (Luc), *op.cit.*, p. 46.

Procentuele verdeling naar de aard van de ondertekening

■ Naam, eventueel adres en plaats

■ Initialen

□ X. of 'Naam en adres bekend'

□ Omschrijving

1960	Moeder; meisje; twee meesjes; teenager; mevr.; babydoll; huismoeder; student; sinjoor.
1965	Stemmen van het volk; mevr.; Een vrouw uit het volk; Een gezonde stem uit het volk; moeder; student; strandbewoner; tiener.
1970	Filmvriend; supporter Eddy Merckx en Racing White; Argusoog; mevr.; een grootmoeder die bang is voor de toekomst van haar kinderen; nosdob; iemand die trouw als zijn hoofdprincipe houdt; liefhebbende ouders; student; nand; tipsy; zestiger; kritisch onderwijs; huismoeder; pessimist; weetgierig; Mej.
1975	Mevr.; Een gescheiden vader; Een naturistengezin.
1980	Mevr.; Mutiple-filist; Rebel uit Diest die hetzelfde voelt.
1985	Werkloos socioloog.
1990	Medisch ethicus; auteur, cineaste; arts-directeur.
2000	Bertje; secretaris-generaal.

geld voorkomt, soms alleen, soms ook de naam, initiaal en/of de studies. Student-zijn moet in die periode ook een soort status geweest zijn. Het is immers in de jaren zestig en zeventig dat de generatie- en kenniskloof begint te ontstaan tussen de studerende jeugd en hun ouders. Niet alleen was het kunnen studeren een teken van welvaart, bovendien werd student-zijn, zeker op het einde van de jaren zestig, geassocieerd met een hoger politiek bewustzijn. ⁽³⁰⁾

(30) HOOGHE (Marc) en JOORIS (Ann), *op.cit.*, p. 25.

4.2. Thema's

De brieven werden opgedeeld in verschillende themata. Zeker in de jaren zestig en zeventig zijn de brieven die discussieerden over wat op televisie verscheen met betrekking tot seksualiteit, sterk vertegenwoordigd. Aanvankelijk waren dit klachten over een teveel aan 'seks' of 'naakt'. Later evolueerde dit naar klachten over verkeerde beeldvorming (vooral in de jaren tachtig, negentig). De categorie die volgt in het rijtje is de categorie 'Seksualiteit door een postmoderne bril' waarin er aandacht is voor de vrouwenproblematiek en de holebi's. Deze categorie wordt vooral in de jaren zeventig heel belangrijk. Dit moet verklaard worden vanuit de emancipatiebewegingen die ingang vonden in die periode. Ook Willy Courteaux haalde het al aan dat in *Open Venster* ruimte was om over homoseksualiteit te praten. Ten slotte is ook de categorie 'Seksueel geweld' heel belangrijk.

Wat vooral opvalt is dat 'het debat', dit wil zeggen de verzamelde brieven over seksualiteit, zich in de tijd gaat vertakken. Waar in het begin van de onderzochte periode de brieven geconcentreerd waren in een aantal rubrieken, namelijk 'Venster op de seksuele wereld?' en over 'Wat kan en niet kan', eindigen we in 2000 met een waaier aan onderwerpen. Waar het zich dus in het begin voornamelijk concentreerde rond één thema, wordt er nu ook over allerlei zij-aspecten gediscussieerd. Ook negatieve aspecten komen nu aan bod, zoals seksueel geweld, en we zien ook dat de maatschappij op een bepaald moment wordt uitgedaagd op het vlak van pornografie en andere aspecten van de seksuele commerciële industrie. In de jaren tachtig koppelt AIDS seksualiteit aan de dood. Nieuwe technologie zorgt voor nieuwe ethische vragen, onder meer in verband met biotechnologie.

4.2.1. Een venster op de seksuele wereld? *Open Venster en seksualiteit in de media.*

Humo is jarenlang hét blad om te reflecteren over televisie, omdat het als eerste de televisieprogramma's ging afdrukken. Het wonderbakje speelde in de jaren zestig en zeventig een belangrijke rol om in *Humo* een debat over seksualiteit te ontketenen. Naar aanleiding van bepaalde programma's werden woedende, begrijpende, positieve en negatieve brieven naar de rubriek gestuurd, waaruit een discussie ontstond waarin Willy Courteaux zich niet onberoerd liet. We kunnen dus wel stellen dat *Humo* een uitstekende plaats was voor de reflectie van de maatschappij over seksualiteit. Er was sprake van dialoog, aangewakkerd door een scherpe Man in het Venster.

Er werd echter niet alleen over televisie gediscussieerd, ook wat in *Humo* zelf verscheen, in het *Open Venster*, maar ook in de redactionele ruimte, lag onder vuur. Ook werd gereageerd op de vertoning van bepaalde films. De documentaire 'Woodstock' bijvoorbeeld, over

het gelijknamige festival, lokte heel wat reacties uit: niet alleen van jongvolwassenen, die niet naar de film mochten gaan kijken, maar ook van verontwaardigde volwassenen die vonden dat het niet kon of juist wel kon.

In 1965 situeren bijna 88% van de brieven zich in deze categorie. In 1970 daalt het onder de 30% en in de jaren tachtig zelfs onder de 20%. In de jaren 1995 tot 2000 stijgt het aantal brieven weer lichtjes. In deze periode zien we de naam 'Jammers' geregeld opduiken. Deze controversiële televisiemaker bracht spraakmakende reportages op de buis, die niet bij iedereen in goede aarde vielen.

De media dragen, met de televisie voorop, een belangrijke maatschappelijke kracht in zich. Met de komst van de televisie werden mensen geconfronteerd met ideeën en opinies, die niet noodzakelijk strookten met hun opvattingen, in tegenstelling tot de kranten die zij kochten. Bepaalde programma's gaven aanleiding tot hevige polemieken zoals bijvoorbeeld de uitzending 'Het gelukkige gezin, jij + ik = wij' gepresenteerd door Paula Semer. Maar ook de publieke coming-out van Will Ferdy in 1970 en recent die van K's Choice-zangeres Sarah Bettens zorgden voor polemieken. Natuurlijk evolueert de aard van de brieven. In 1970 neemt nog iemand aanstoot aan het feit dat de Witte in het feuilleton 'Wij heren van Zichem' in zijn blootje op het scherm verschijnt, anno 2000 nemen mensen aanstoot aan Big Brother.

'Naakt

Als moeder van 6 kinderen (van 7 tot 18 jaar) zou ik graag protesteren tegen bepaalde tonelen uit het feuilleton "Wij heren van Zichem" van 22 februari. Het was zeker niet nodig twee naakte jongens op het scherm te brengen om dit programma te 'versieren'. Denk maar niet dat ik van 't jaar 1900 ben. Mijn kinderen worden door mij degelijk ingelicht als er een probleem is. Maar zo'n spektakel vertonen gaat toch een beetje buiten de perken en ik begrijp de ouders van deze jonge acteurs niet die toegelaten hebben dat hun zoon zo gefilmd werd. Denkt u niet dat de tijden al moeilijk genoeg zijn voor de jeugd, zonder dat de BRT er nog een schepje moet bijdoen? Thuis zullen wij dit feuilleton niet meer volgen. Ik ben afkerig van zo'n schouwspel. Zie daar waar de BRT aan toe is! Mevr. D.S., Kortrijk' ⁽³¹⁾ [sic]

Maar ook wordt de klemtoon dikwijls verlegd naar een verkeerde beeldvorming. Aspecten van seksualiteit mogen dan wel op televisie komen, men gaat vaak niet akkoord met de manier waarop dat gebeurt. Hoofdzakelijk is dat de verkeerde beeldvorming van eerst vrouwen en later die van holebi's die aangeklaagd wordt.

4.2.2. Seksualiteit door een postmoderne bril

De titel van deze categorie is ontleend aan de gedachte dat seksualiteit voordien hoofdzakelijk werd gezien vanuit een eenzijdig perspectief en doorbroken werd door de postmoderne kritiek. Hier hebben we aandacht voor twee van de identiteiten die de laatste veertig jaar gevochten hebben voor hun plaatsje in de maatschappij.

Niet toevallig verschijnen het meeste aantal brieven over vrouwen-emanipatie in de jaren zeventig en het begin van de jaren tachtig. Het is immers de periode dat de vrouwenbeweging aan een revival toe is. In *Humo* is er niet alleen aandacht voor de vrouwen, ook mannen komen aan het woord. Zij kunnen ook het slachtoffer worden van de maatschappij. De brieven over/van mannen zijn dan ook allemaal negatief. Vanaf de jaren zeventig komen er barstjes in het ideaalbeeld van het huwelijk als instelling, maar echtscheiding blijkt niet dé oplossing te zijn voor problemen. In 1965 verschijnt de eerste brief die handelt over holebi-seksualiteit en sindsdien blijft het onderwerp steeds aanwezig. Het progressieve kader dat *Open Venster* biedt om over dit onderwerp te praten, heeft ook veel te maken met Courteaux, die homoseksualiteit van meet af aan verdedigd heeft, en met de linkse koers die *Humo* op dat moment uitging.

4.2.3. Seksueel geweld

Brieven over dit onderwerp beginnen te verschijnen vanaf 1975, wat opvallend is. Blijkbaar worden in de jaren zeventig ook de negatieve zijden van seksualiteit bespreekbaar. Binnen deze categorie gaan de meeste brieven over incest. Dit komt onder andere door de grote aandacht van de media voor dit onderwerp. ⁽³²⁾ Daarnaast zijn er ook brieven over verkrachting en pedoseksualiteit. Kwantitatief gezien zijn er weinig sporen van het 'post-Dutroux'-tijdperk.

4.2.4. Abortus en AIDS

Twee andere belangrijke discussies in *Humo* zijn die over abortus en AIDS. Vooral in de jaren zeventig komt dit eerste onderwerp onder de aandacht door de arrestaties van 'abortusdokters' en het schrijnende probleem van de illegale abortussen. Ook in 1975 en 1985 is er veel aandacht voor abortus, die een piek bereikt in 1990. Wanneer er in 1970 een brief verschijnt waarin iemand zich afvraagt waarom er toch zo weinig over abortus gepraat kan worden (wat zij het 'laatste taboe' noemt), komt er in de daaropvolgende weken geen enkele reactie. Wanneer daarentegen in 1990 de wet goedgekeurd wordt, breekt rond de vrijwillige koningschaponderbreking een hevige polemiek los in *Humo*.

Brieven over AIDS stromen binnen in de jaren tachtig, het moment dat het virus ontdekt wordt en de eerste ziektegevallen bekend raken. Hoewel het grootste deel van de publieke opinie goed ingelicht wordt,

(32) Deze brieven zijn bijna allemaal persoonlijke lotgevallen. Ook in 1990 is er een opstoot van brieven over incest naar aanleiding van de zaak van Notaris X, die in een artikelreeks in *Humo* beschuldigd werd van incest, maar waarover nooit volledige duidelijkheid bestaan heeft.

lijkt het voor de meerderheid van de bevolking een ver-van-mijn-bed-show. In de jaren tachtig komen de brieven dan ook enkel van homo's. Dat verandert wanneer in de media uitlekt dat ook via bloedtransfusie het virus werd doorgegeven, bijvoorbeeld in Frankrijk en Duitsland, want nu kunnen ook 'onschuldige' mensen met het virus besmet zijn. Deze kentering zien we ook in de brieven waarin er meer verscheidenheid komt. Toch blijft het in *Open Venster* een probleem van mensen in een risicogroep zoals homo's, prostituees en drugsverslaafden. Er zijn slechts twee brieven over iemand die besmet werd via bloedtransfusie.

5. De 't' van taal

Het onderzoek bestond ook uit een kwalitatief onderzoek, om de gegevens die verloren gaan in de kwantitatieve aanpak te ondervangen en zo een compleet beeld te krijgen. In deze analyse ging ik zoeken naar impliciete, verborgen boodschappen die zich tussen de regels van de brieven bevinden. Hoewel mensen die lezersbrieven schrijven bewust reflecteren over seksualiteit, vertellen zij onbewust welke mentaliteiten aan de basis liggen van hun denken. In het kwalitatieve luik ging ik op drie thema's dieper in. Dit waren 'Denken en spreken over seksualiteit', 'Emancipatie' en 'Angsten en Taboes'. Met behulp van taal- en tekstanalyses trachtte ik onderliggende mentaliteiten op te sporen en te plaatsen binnen het verhaal over seksualiteit van de afgelopen veertig jaar.

5.1. Denken en spreken over seksualiteit en sekse

Homo's zijn verwijfde nichten, genderdysforen travestieten, mannen onderdrukkers, vrouwen zijn enkel uit op geld, enz. Essentialistisch denken is van alle tijden. Gelukkig worden deze ideeën altijd wel enigszins doorbroken door genuanceerde of tegengestelde visies. Opvattingen en ideeën kunnen echter wel evolueren doorheen de tijd, maar in de bestudeerde periode komen ze meer dan ooit onder druk te staan en veranderen ze op korte termijn. Denken over 'de vrouw', 'de man', 'de andere', is eigenlijk denken over 'vrouwen', 'mannen' en 'anderen' allemaal met hun eigen verscheidenheid.

5.1.1. Denken over 'de' vrouw

We vinden een heel aantal stereotypen terug in de lezersbrieven. Opvallend is dat een aantal meningen die nu als ouderwets zouden worden afgedaan, heel lang terugkomen in de brieven.

- De vrouw als (toekomstige) moeder aan de haard

Volgens het burgerlijke ideaal is het meisje voorbestemd om een goede huismoeder te worden. Ze kan thuisblijven en zorgen dat haar kinderen opgroeien tot morele burgers van de samenleving. Sleutelwoorden zijn keuken en kind en voor de katholieken komt hier

nog Kerk bij. De opvattingen voorgehouden door Kerk en Staat komen niet meteen onder druk. Het is ook een kwestie van generaties. Mensen die voor de Tweede Wereldoorlog geboren zijn, dragen nog de waarden en opvattingen van toen.

- De vrouw als een onderdanig en passief seksueel wezen
Meisjes en vrouwen geven de toestemming voor seksuele contacten en de man gaat over tot de actie, dat is zowat kort gesteld het idee dat in bepaalde brieven nog schuilgaat. Nog in 1980 verschijnt in *Humo* een lezersbrief over het thema verkrachting waarin dit traditionele denkpatroon naar voren komt:

'[...] Geen enkele keer werd er door iemand vooropgesteld dat het *menselijk verschijnsel verkrachting* eigenlijk rechtstreeks voortvloeit uit de zeer noodzakelijke beperkingen die de mens zichzelf op seksueel gebied dient op te leggen om *zijn te groot voortplantingsvermogen* ietwat te kunnen *afremmen*. [...]

1. Is een *onervaren jonge man* die reeds een hele tijd verkeert met een even onervaren meisje, *dat hem een seksuele toenadering heeft toegestaan*, en *die* daardoor *geëxciteerd* op een moment *overgaat* tot de uiteindelijke daad terwijl zijn meisje het ontzet uitschreeuwt: "Nee! Dat niet !!" te beschouwen als een vulgaire verkrachter?
2. Is een *getrouwde man*, die met zijn echtgenote ruzie heeft gehad, en die deze ruzie, zoals dit in zoveel huishoudens gebeurt, wenst *bij te leggen in bed* maar dan stuit op *de onwil* van zijn vrouw en toch *zijn verzoenende wil doordrijft*, is die man dan een vuige verkrachter in het huwelijk?
3. Zijn vrouwen, al dan niet getrouwd, die het toegelaten hebben dat hun liefdespartner zich in een door hen beiden aanvaard liefdesvoorspel tot het uiterste exciteert, doch *weigeren* daarvan *de logische consequentie te ondergaan*, niet mee schuldig als de man wanneer hij uiteindelijk komt tot verkrachting aan *onbeheerste daden van mannelijke uitzinnigheid?* ⁽³³⁾[sic]

Het meisje staat 'seksuele toenadering' toe, de jonge man 'gaat over tot de uiteindelijke daad'. De man drijft 'zijn verzoenende wil' door en de 'onwil' van de vrouw. Vrouwen winden hun partner op, maar weigeren de 'logische' gevolgen te 'ondergaan'.

- De vrouw is ondergeschikt vanuit 'de natuur'
Ook in *Humo* vinden we brieven terug waaruit blijkt dat 'de' vrouw nooit de gelijke kan zijn van 'de' man, omdat de 'natuur' hen onderscheidt. Vrouwen, die wel fysieke gelijkenissen tonen met mannen, hebben, ik citeer: 'een chromosoom te veel' ⁽³⁴⁾

- De vrouw is uit op geld

33) HUMO Nr. 2057 (07/02/1980).

34) HUMO Nr. 2064 (27/03/1980).

5.1.2. *Denken over 'de man'*

- De man als actieve jager

In de burgerlijke ideologie is de man de actieve partner, die steeds op jacht gaat om zichzelf te bevredigen en als dit niet kan bij zijn eigen vrouw, dan zoekt hij het bij anderen. Deze dubbele moraal kent zijn oorsprong in de verpreutsing op het einde van de negentiende eeuw, maar sporen van dit gedachtegoed vinden we in de beginjaren van de rubriek nog terug.

'[...] Ook vindt ze [de verloofde van de schrijver] het prettig, dat ze zelf nog vrij jong zal zijn, als haar man over de veertig jaar is, en dat hij minder gemakkelijk naar avontuurtjes zal zoeken. [...]' (35)

- Het mannelijk vlees is zwak

Mannen hebben altijd zin in seks of ze moeten er altijd zin in hebben. Niet alleen is het een gedachte die in traditionele moraal paste, ook wordt ze verder gezet tijdens de seksuele 'bevrijding'. Onder andere in porno (hoofdzakelijk gericht op mannen), maar ook in reclame leeft de idee dat mannen altijd in staat zijn seks te hebben. Door deze visie worden gevoelens van mannen op de achtergrond geschoven alsof ze er niet toe doen.

- De man kan ook slachtoffer zijn

Een eerste spoor van verandering in het imago van de man als boosdoener vinden we in 1975 naar aanleiding van een echtscheiding. Mannen gaan zich nu ook kwetsbaar opstellen, bijvoorbeeld in verband met het hoederecht van hun kinderen. Het traditionele idee, dat de vrouw de zorg voor de kinderen op zich neemt, wordt ter discussie gesteld. De man wordt ook iemand die rechten moet krijgen. Want niet alleen de vrouwen, maar ook de mannen worden onrecht aangedaan.

- Een 'andere man'?

De idee, dat enkel vrouwen in een bepaald rollenpatroon worden geduwd, wordt hier aangevochten. Ook mannen worden gesocialiseerd: zij mogen niet huilen, zijn niet gevoelig, wel beredeneerd en koel. Ook mannen worden opgeroepen los te komen van het traditionele patroon dat voor hen wordt uitgestippeld. Dergelijke indicaties zijn verklikkers voor een ommekeer in de samenleving. Het traditionele denken over mannen en vrouwen staat op losse schroeven, maar betekent niet dat er daadwerkelijk al veel veranderd is.

5.1.3. *Denken over de 'ander'* (36)

Reeds in 1965 horen we een unieke stem, die pleit voor een beter begrip van homoseksualiteit. De vrouw klaagt de onwetendheid aan, waardoor mensen geen onderscheid kunnen maken tussen het 'abnormale' en het 'normale'. Met de coming-out van Will Ferdy ver-

(35) HUMO Nr. 1055 (24/11/1960).

(36) Volgens Foucault creëert het traditionele discours door zijn eenzijdige visie op seksualiteit een Ander, dit zijn de mensen die niet voldoen aan de traditionele norm. De meest succesvolle toepassingen vond zijn theorie bij de feministen en de halebibeweging.

schijnen er een groot aantal brieven waarin de moed van deze man bewonderd wordt. Het is nog niet evident om uit te komen voor je geaardheid, het vraagt immers 'moed en durf'. Ook wordt vaak verwezen naar hoe moeilijk het moet zijn voor ouders. Homoseksualiteit wordt op dat moment nog gezien als een 'ontgoocheling'. Dat verandert in de daaropvolgende jaren. In de jaren tachtig mogen seksuele voorkeuren van minderheidsgroepen niet bestempeld worden als afwijkingen ('zo spreekt u niet over de diepste roerselen van de mens'). In de jaren negentig krijgen we twee brieven die gaan over Jo de Poorter. In de ene wordt hij bejubeld, omdat hij openlijk uitkomt voor zijn homoseksualiteit, in de andere gaat men zich hierover beklagen. Ook in andere brieven vinden we deze twee houdingen terug. Enerzijds vindt men het positief dat men voor zijn homoseksualiteit uitkomt. Anderzijds vindt men het niet nodig steeds weer met de neus op de feiten gedrukt te worden, alsof homoseksualiteit van hen een ander mens maakt.

5.1.4. Denken over seks en de seksuele revolutie

Het fabeltje dat de seksuele revolutie zich onverwijd inzette in de jaren zestig, strookt in geen geval met bijvoorbeeld deze lezersbrief uit 1960: '[...] Onze ouders konden zich gelukkig prijzen dat zij nog in een maatschappij leefden die nog goed, zedig en godvrezend te noemen was. (Denk maar aan het heimwee van oudere mensen naar de tijd van toen!) Zij waren gelukkig en niet bezeten met complexen, neurosen en psychosen als de verwilderde en ontspoorde mens van nu. Laten we terugkeren tot de toestand van toen, al het onzedige uit ons leven bannen en allemaal weer gelukkig en rein worden.'⁽³⁷⁾

In *Humo* laten zich nog vaak mensen horen die niet onverdeeld gelukkig zijn met de geleidelijke doorbreking van het taboe op seksualiteit. Vaak wordt teruggesproken naar de 'tijd van toen'. Natuurlijk klopt die redenering niet. Taboes zorgen evenzeer voor 'complexen, neurosen en psychosen', denk maar aan onverwachte zwangerschappen en zelfmoord naar aanleiding van homoseksualiteit.

Seksualiteit wordt in sommige brieven gezien als een drift die ontstaat door vrouwelijke en mannelijke instincten. Het is de idee van de beheerste moraal, waarbij seksualiteit gekanaliseerd wordt en angst overheerst. Er mag niet over seks gepraat worden, want hiermee wil men enkel op deze lage instincten werken. Een mens wordt in een andere brief door de seksuele bevrijding 'een slaaf van zijn driften'.

Vanaf de jaren tachtig vinden we voorbeelden waarin de idee dat seks aan de voortplanting is gekoppeld, wordt doorbroken. Niet alleen komt er aandacht voor de seksualiteit van de vrouw, ook is er nu aandacht voor alternatieve seksualiteit, zoals bijvoorbeeld bij mensen

(37) HUMO Nr. 1309 (07/10/1965).

met een handicap, holebi-seksualiteit, ... Een aantal brieven bewijst ook dat seksualiteit niet altijd een initiatief van de man is. Seksualiteit kan ook met wederzijdse instemming gebeuren. De romantische opvatting dat seksualiteit niet zonder liefde kan, wordt in verschillende brieven doorbroken. In 2000 wordt dit zelfs expliciet gesteld in het kader van een brief over parenclubs. De seksuele monogame moraal wordt afgedaan als een bron van 'frustratie en psychisch ongenoegen'.

5.1.5. *Uitdrukkingen van seksualiteit in de taal*

Het taalgebruik in de brieven evolueert van 'overwegend' verbloemend en eenzijdig naar 'overwegend' expliciet en divers. Of 'expliciet' en 'diverse uitdrukkingen' het definitieve eindpunt betekenen in de evolutie, is helemaal niet zo duidelijk. Misschien evolueren we weer naar een verbloemend taalgebruik of misschien naar een ander taalgebruik dat nog meer aandacht heeft voor diversiteit. De vaststellingen die ik maakte, van meer eenvoudig naar meer expliciet en van eenvoudig naar divers, worden ook bevestigd door Marc Hooghe en Brinkgreve en Korzec in hun onderzoek naar de Margriet-lezersbrief.

Voorbeelden:

- Verbloemend

'[...] Toch zou ik niet willen dat ze *van het leven op de hoogte gebracht wordt* zoals D.H. uit Turnhout schrijft.' (38)

Homoseksualiteit wordt tot in de jaren tachtig aangeduid met 'homofilie'.

'Ik weet niet precies wat voor *vuiligheid* dat die heer in naam van de kunst op de Vlaamse TV wil laten verschijnen, maar ik vermoed waar hij naar toe wil.' (39)

- Expliciet

'Toen ik eenmaal op kot ging en als student enkele relaties had, kon ik me er niet toe brengen een vrouw *mijn penis* te laten aanraken, uit angst dat ze me pijn zou doen. Nog langer duurde het voordat ik een vriendin zó vertrouwde *dat ze me mocht pijpen* (!); ik was bang dat ze me zou mishandelen. [...] niet alleen had het me de nodige problemen bespaard maar bovendien ben ik een beetje jaloers op onbesneden mannen: ik zal nooit weten hoe het voelt *de voorhuid terug te rollen*. Volgens een kennis 'een sensatie op zich' (40)

'[...] Er zijn voor een man trouwens weinig dingen te bedenken die aangenamer zijn dan *neuken* in de houding waarbij de vrouw op handen en knieën zit, terwijl de man langs achter er tegen haar bips aanstoot. [...]' (41)

(38) HUMO Nr. 1018 (10/03/1960)
(Cursivering door auteur).

(39) HUMO Nr. 1023 (07/04/1960)
(Cursivering door auteur).

(40) HUMO Nr. 2575 (11/01/1990)
(Cursivering door auteur).

(41) HUMO Nr. 2868 (22/08/1995)
(Cursivering door auteur).

- Diversiteit

'[...] Als doordeweekse lerares in een katholieke school, gelukkig getrouwd en met drie kinderen, prijs ik mezelf gelukkig dat er onder mijn kennissen en vrienden ook *homo's* (m/v) zijn, en reken maar dat dit een verrijking is voor ons gezin, omdat groot en klein nooit genoeg hechte relaties kunnen ervaren. Met deze brief wil ik alle 'rozen' dan ook laten weten dat ze niet alleen vechten.[...]' (42)

5.2. Emancipatie

De twee belangrijkste emancipatiebewegingen van de laatste veertig jaar komen uitgebreid aan bod in *Humo*. De vrouwenemancipatie valt niet altijd in goede aarde. Vrouwen zijn 'jaloers' op de posities van de mannen en willen die innemen. Ze zijn uit op geld, vinden zichzelf te goed om voor kinderen en het huishouden te zorgen. Eigenlijk willen ze alleen de mannen na-apen. Dit zijn zowat de ideeën die overheersen. Ze komen echter niet alleen van mannen maar ook van vrouwen. Daarnaast wordt er ook kritiek gegeven op het beeld van 'de' vrouw dat eigenlijk neerkomt op het beeld van een Westerse vrouw.

In de holebi-emancipatie zijn er twee tendensen te onderscheiden: enerzijds willen sommige lesbiennes en homo's met rust gelaten worden, anderzijds willen sommigen de maatschappij verplichten om holebi's te aanvaarden zoals ze zijn. Vooral in de beginperiode wordt 'de homoseksueel' (dat vrouwen ook homoseksueel konden zijn, daar werd nog niet bij stil gestaan) beschouwd als iemand die zich moet integreren in de samenleving. Hiertegen wordt in de jaren tachtig door radicale homogroeperingen (m/v) gereageerd. Daarnaast leeft in de holebi-beweging van de jaren zeventig en tachtig een dichotomie tussen de lesbische en de homobeweging. Het is pas in de laatste jaren dat zij naar elkaar toegroeien.

5.3. Angst en taboes

5.3.1. Seks als taboe

In de jaren zestig en zeventig wordt sterk gepleit voor seksuele voorlichting. Seksualiteit moet beheerst worden en daartoe moeten jongeren worden voorgelicht. Dit ter voorkoming van drama's zoals onverwachte zwangerschap en abortus. Ook wil men ervoor zorgen dat men opgroeit met een 'normale' seksualiteit, lees heteroseksualiteit. Op die manier propageert seksuele voorlichting de norm: het gaat om seksualiteit tussen twee personen van een verschillend geslacht, ongeveer even oud en getrouwd. De verantwoordelijkheid voor deze voorlichting en de 'bescherming' van hun kinderen ligt bij de ouders.

5.3.2. Censuur

In *Humo* wordt sterk gereageerd op de beperking van de vrijheid door de censuur. In de jaren zeventig komt de overheid sterk in de clinch

(42) HUMO Nr. 2387 (19/01/1995)
(Cursivering door auteur).

met de bevolking. Velen vinden het onterecht dat zij afgehouden worden van bepaalde publicaties omdat die zedenschendend zouden zijn. Hiervoor beroepen ze zich meestal op hun vrijheid en hun rechten. De verstrengeling van Kerk en Staat, waarin mensen houvast vinden in moeilijke economische en politieke tijden, wordt steeds minder belangrijk. Vooral rond porno is er in de jaren zeventig heel wat te doen, onder andere door het toedoen van de toenmalige minister van Justitie Vranckx.

5.3.3. Seksueel geweld

Seksueel geweld vormt een negatieve keerzijde van seksualiteit. Door de liberalisering en de emancipatie komt er nu aandacht voor verkrachting en mishandeling. Vooral met betrekking tot kinderen blijkt men zeer gevoelig te zijn. Niettemin wordt pedoseksualiteit in de jaren tachtig niet altijd negatief benaderd. In de jaren negentig daarentegen wordt dit volledig tenietgedaan. Incest en pedoseksualiteit zijn onderwerpen waarover meestal persoonlijke verhalen worden verteld. In tegenstelling tot verkrachting worden ze nooit betwijfeld. Je kunt zeggen dat er hier een nieuw soort taboe ontstaat: het taboe op de kinderlijke seksualiteit. Vooral in het post-Dutroux tijdperk worden mensen die zich negatief uitlaten over slachtoffers van pedoseksualiteit of incest afgestraft. Het taalgebruik liegt er dan ook niet om: 'in het land van Dutroux', over Paul Marchal: 'hij die het ondraaglijke geleden heeft', 'het zwarte schaap'.

6. Tot slot

Lezersbrieven vertellen ons heel wat over de maatschappij. In de kwantitatieve analyse zagen we de opkomst van onderwerpen waarvoorheen een taboe op rustte. Bovendien kwamen een aantal belangrijke maatschappelijke processen van de afgelopen veertig jaar naar boven. Heel simplistisch evolueren de meningen van een brede, wijdverspreide consensus naar een sterk verdeelde consensus. Mede door het proces van individualisering, waar we ook in de brieven sporen van terugvonden, gaan mensen hun eigen waarheid samenstellen. Door de toegenomen levensstandaard en de democratisering steunen zij immers niet meer op Kerk en Staat om hun leven richting en zin te geven, maar op zichzelf of andere instituties.

Meer dan ooit wordt gepraat over seksualiteit, zelfs over haar negatieve zijden. Bij seksualiteit worden vraagtekens geplaatst, vroegere waarden komen onder druk. De gedachte 'vroeger is beter' gaat zeker voor de lezersbrieven in *Humo* niet op. 'Weg met de onderdrukking van de seksualiteit' lijkt de boodschap wel. Toch werken op een onbewust niveau nog een heel aantal traditionele ideeën door. Zo moet seksualiteit in de jaren zestig-zeventig nog beheerst worden, er mag

wel over gepraat worden, maar dat heeft ook als doel een zo groot mogelijke controle te behouden over de seksualiteit. Jongeren moeten worden ingelicht, niet omdat zij zouden kunnen genieten van hun seksualiteit, maar vooral ter voorkoming van ongewenste zwangerschap en eventueel abortus.

Open Venster is zeker geen plek waar vrede en consensus heerst, integendeel. Geregeld veroorzaken brieven grote stormen in het *Venster*. Meestal is de aanleiding een brief met gedachten die voor die tijd als voorbijgestreefd werden bestempeld. In de jaren tachtig lijkt de grote strijd over de vrijmaking van de seksualiteit voorbij te zijn. Toch is dit niet het geval. Er komen brieven die pleiten voor een andere seksualiteitsbeleving dan de puur heteroseksuele, monogame en zijn er brieven die aandacht hebben voor de lichamelijke genotsbeleving.

We zien in het taalgebruik heel duidelijk de effecten van de emancipatie, vooral van man en vrouw. Er wordt aandacht besteed aan de woordkeuze. Steeds minder wordt verbloemd, dingen worden bij hun naam genoemd.

Veranderingen over een tijdsspanne van veertig jaar kunnen we geen revolutie noemen. Waarden en normen lijken maar heel langzaam te verschuiven. Alles bij elkaar lijkt de norm nog steeds de heteroseksuele monogame relatie, maar er is plaats en begrip voor alternatieve levensvormen en vormen van seksualiteitsbeleving. Maar het verbod op voorhuwelijkse seks lijkt zowat verdwenen, de voortplantingsfunctie van seks wordt sterk ter discussie gesteld, evenals de centrale rol van de coïtus. Dat is toch wel een hele weg die afgelegd is. Geen revolutie, maar zeker wel een evolutie. Bovendien is het een 'gemiddelde'. Hoewel er een grotere tolerantie is, blijven sommige meningen nog heel erg tegengesteld. Ondanks het vele lobbywerk kunnen we nog niet spreken van een seksueel gediversifieerde norm.

De evolutie is echter nog niet ten einde. De seksuele bevrijding heeft nog niet de onverhoopte successen geboekt die haar wel eens worden toegeschreven. Maar een vergelijking met een ideaal is nooit goed. Er zijn positieve resultaten geboekt, er is een grotere diversiteit, meer aandacht voor zaken waar vroeger geen aandacht voor bestond, meer begrip en ten slotte ook een hogere waardering voor iets dat, laat het ons niet vergeten, veel mensen ook gelukkig kan maken.

VINGER AAN DE POLS

Voor u geknipt

Veranderende relatievormen

Ignace Kinds en Danny Vanlooche

(Het Laatste Nieuws, 26.08.2003)

Nieuwe datingtrends: nu nog in Amerika, binnenkort ook in Vlaanderen

Hippe vrijgezellen fluisterend op zoek naar partner

ANTWERPEN — Een dineetje in het pikkedonker. Een fuif waarop alleen gefluisterd mag worden. Een boottrip op de Nijl of een tocht door Turkije. Een feest waarbij mannelijke vrijgezellen moeten uitzoeken op welk 'vrouwelijk' slot hun sleuteltje past. De nieuwe evenementen om mensen zonder relatie te koppelen schieten als paddestoelen uit de grond. Terwijl alleenstaand België al enkele maanden stormloopt voor speeddating-avonden waar vrijgezellen elkaar moeten leren kennen via gesprekjes van enkele minuten, zijn de Amerikanen ondertussen weer een stap verder. En u weet hoe dat gaat: nu nog in de States, binnenkort ook bij ons.

DIETERT BERNAERS

Boottrip op de Nijl

Datingavonden moeten niet altijd plaatsvinden in hippe cafés of trendy restaurants. SmartDate ging onlangs met een groep singles op speciale datingtrip naar Turkije, en de mensen van FlashDate organiseren eind dit jaar een boottocht op de Nijl. Alleen vrijgezellen mogen mee. «Een weekje met minimum 40 en maximum 150 deelnemers», zegt zaakvoester Amélie Despot. «Elke avond organiseren we datingspeltjes: speeddates, slot-en-sleutel, noem maar op. In Amerika zijn dit soort trips al jarenlang een groot succes.»

Op ieder slot een sleuteltje

Poepsimpel idee: de allestaande mannen krijgen bij aanvang van het feestje een sleutel, de vrouwen krijgen een slot. Een koppel waarvan sleutel en slot passen, magnaare een VIP-ruimte om elkaar bij een glaasje champagne beterteleren kennen. «We delen drie keer per avond nieuwe sleutels en sloten uit», zegt Amélie Despot van FlashDate. «Maar we zien ook paartjes ontstaan wanneer sleutel en slot niet blijken te passen. Dat gewriemel lokt blijkbaar hevige reacties uit bij sommigen. (lacht) Tegelijkertijd lopen er ook waarzegsters door de zaal. Een valse, die al grappend paartjes probeert te vormen onder de deelnemers, maar ook een echte Madame Soleil die hun beider toekomst voorspelt.»

Meer info: www.easy-date.org, www.flashdate.be, www.smartdate.be

Dineetje in het pikkedonker

Bij een *dinner in the dark*, een dineetje in het donker, stappen vrijgezellen een restaurant binnen waar je geen hand voor je ogen kunt zien. «Het is een blind date in de letterlijkste zin van het woord, enkel de obers dragen nachtkijkers», zegt Bart Van Orshoven van Easydate, de grootste speeddate-organisatie in België. «Ik heb twee avonden meegemaakt en ik vond het elk een geweldige leuke ervaring. Je ziet werkelijk niets waardoor de sfeer totaal anders wordt dan bij een gewoon etentje. Je proeft je eten beter, je wordt niet afgeleid dooreen knappe blondine en als bij het dessert enkele kaarsen worden aangestoken, zie je de verbazing op ieders gezicht. Héerlijk.» «We hebben het al een keertje geprobeerd in Brussel», zegt Max Swerdlow van SmartDate. «Iedereen heeft zich inderdaad kostelijk geamuseerd, maar vrijgezellen willen toch vooral zien met wie ze te maken hebben. Ik denk dat *dinner in the dark* veeleer de moeite zijn voor koppels die elkaar al kennen.»

Fluisterfuifje in trendy café

«De hype van het moment in New York», zegt Bart Van Orshoven. «Bij een *whisper party* ontmoeten vrijgezellen elkaar in een trendy lounge bar. Allemaal heel normaal behalve: je mag niet hardop praten. Er lopen scheidsrechters rond met rode en gele kaarten. Wie rood krijgt voor te luid praten, vliegt er onherroepelijk uit. Het lijkt een onnozel idee, maar het werkt wél. Ik heb er zelf aan meegedaan en je stelt meteen vast dat je andere onderwerpen aansnijdt dan normaal. Doordat je fluistert, krijg je ook meer aandacht van de man of vrouw met wie je een gesprek voert. Het is allemaal veel intiemer, veel sfeervoller. Ik ga het in ieder geval binnenkort in België ook eens organiseren.»

Eten en praten in negtig seconden

Een *flashdinner* of *flitsdineetje* is niet meer dan een variant op despeeddate. «Bij elk gang van het menu veranderen de deelnemers van tafel», zegt Amélie Despot van SmartDate. «Zo kom je op een avond met heel wat verschillende mensen in contact.» Haar collega's verpakken het in een wijndegustatie-avond voor singles en in Londen organiseert men al geruime tijd met veel succes een extreme speeddating. Mannen en vrouwen krijgen daar maximaal 90 seconden de kans met elkaar te babbelen. Maar er is genoeg keus want op elke avond zijn er 750 vrouwen en evenveel mannen. «Hoe meer deelnemers, hoe meer de mensen op hun gemak zijn», zegt Bart Van Orshoven. «Dat heb ik in de praktijk kunnen vaststellen. Maar 90 seconden is natuurlijk heel erg weinig.»

Pro en contra

*(Weekblad Brugsch Handelsblad,
04.06.2004)*

Huwelijksviering voor homokoppels ?

■ Twee weken geleden vond er in de Gentse Onze-Lieve-Vrouw-Sint-Pieterskerk een huwelijksviering plaats van een homokoppel. „Het was geen homohuwelijk maar een vriendschapszegening”, zegt pastoor Dirk De Backer. „De bestaande huwelijksdienst voor heterokoppels is aangepast, zodat het niet om een kerkelijk huwelijk gaat.” De twee gaven elkaar wel het jawoord en wisselden de ringen uit. Toon Osaer, woordvoerder van het aartsbisdom Mechelen, zei dat hij van zulke diensten nog nooit gehoord had en dat het hem zou verbazen dat zoiets in Gent plaatsvond. Maar verschillende priesters die met pastoraal werk bezig zijn, zeiden dat ze niet a priori tegen dergelijke vieringen zijn, maar blijkbaar wil het ‘instituut’ Kerk dat voorlopig liever niet naar buiten brengen.

Norbert Bethune

“Het gaat om een exclusieve relatie”

„Hoe je seksuele geaardheid ook mag zijn, het is een menselijk en mooi verlangen je leven te delen met iemand waarvan je houdt. Op stap gaan met iemand met wie je exclusief je leven wil delen is voor mij de kern van het huwelijk. Je kan meerdere vriendschapsrelaties hebben maar een partnerrelatie is exclusief.”

„Al 10 jaar geleden ging ik, in samenspraak met de kern van onze gemeenschap ‘t Atelier huwelijksvieringen voor van mensen met een homoseksuele geaardheid. Als zij de stap naar een huwelijk zetten, gaat het voor hen immers ook om een exclusieve relatie. Zij krijgen bij ons een volwaardige huwelijksviering die in niets afwijkt van een ander huwelijk. De Belgische staat heeft jaren later het homohuwelijk wettelijk geregeld.”

„Omdat sommige priesters een ‘vriendschapsviering’ aanbieden en ik spreek van een ‘huwelijk’, komen sommigen bij mij en bij ‘Rent-a-priest’ aankloppen. Ze zeggen: een vriendschapsviering beantwoordt niet aan de exclusiviteit van onze relatie.”

„Toch wil ik hierbij vermelden dat binnen het totale pakket van huwelijksaanvragen bij ‘Rent-a-priest’ de vraag naar een homohuwelijk een kleine minderheid vormt. Ik ken priesters die homohuwelijken verzorgen, maar dan in alle stilte. Volgens mij is de Kerk daarvan op de hoogte. Men wil daarvan geen zaak maken om geen nieuwe ‘Borremans-commotie’ te veroorzaken in Vlaanderen.”

„Het vraagt dus niet zoveel moed van priesters om homohuwelijken in te zegenen. De enige voorwaarde is dat ze dit niet publiek maken. Wat je niet weet, bestaat niet, is de leuze van de bisschoppen en zolang ze het niet in de krant lezen, weten ze het niet en bestaat het bijgevolg niet. De Kerk weigert dergelijke huwelijken te erkennen zoals ze héél wat democratisch genomen beslissingen in ons land niet erkent zoals het recht op een tweede huwelijk of euthanasie onder bepaalde strikte voorwaarden.”

„Deze standpunten van de Kerk ervaar ik als discriminerend. Hoewel de Kerk in ons land sterk gesubsidieerd wordt, worden dergelijke discriminaties haar toegestaan. Bij de recente opstelling van een nieuwe antidiscriminatiewet werd door het parlement beslist dat de godsdiensten zich daar niet aan moeten houden.”

(IB-foto Danny)

Roger Burggraeve

“Het huwelijk is een sacrament”

„Strikt genomen zal de Kerk nooit aanvaarden dat er een huwelijksviering voor homokoppels komt”, zegt de uit Passendale afkomstige hoogleraar Roger Burggraeve van de Katholieke Universiteit Leuven.

„De reden is volgens mij heel eenvoudig. In het kerkelijk recht staat duidelijk te lezen dat een huwelijk alleen geldig is als het afgesloten wordt tussen twee personen van verschillend geslacht. Het kan dus absoluut niet dat men in het geval dat twee mensen van hetzelfde geslacht trouwen, dat als een katholiek huwelijk zou kunnen aanzien.”

Professor Roger Burggraeve denkt anderzijds ook niet dat de Kerk a priori nog tegen het samenwonen van mensen van hetzelfde geslacht is. „Maar de Kerk aanvaardt naar mijn oordeel waarschijnlijk wel dat er een liefde kan bestaan tussen twee mannen of tussen twee vrouwen. Maar ze kan niet aanvaarden dat een kerkelijk huwelijk gesloten wordt bij holebi's, omdat ze in die materie vooral het sociale aspect voor ogen heeft. Met andere woorden, het krijgen van kinderen staat in het katholiek huwelijk centraal en dat is het resultaat en het gevolg van de liefde tussen twee mensen van verschillend geslacht.”

Volgens professor Roger Deburggraeve zal de Kerk misschien ooit wel dulden dat er ooit een soort eucharistieviering, een speciale kerkdienst voor homokoppels komt, maar ze zal dat nooit als een huwelijk, als een sacrament zien.” De Kerk zal volgens Deburggraeve eerder zoeken naar priesters, die een dergelijke viering in alle anonimiteit willen voorgaan. Maar die zullen naar aanleiding van zo'n ‘huwelijksviering’ voor homokoppels ook niet vlug officiële uitspraken doen. Ze laten dat dus over aan de pastorale werkers, waarvan er wel heel wat zijn die daartoe bereid zijn. Dat is ook de reden waarom ze na die ‘huwelijksviering’ in Gent niet wilden reageren.”

„Dat holebi's wettelijk kunnen trouwen doet voor de Kerk niets terzake”, vervolgt Roger Deburggraeve. „Het kerkelijke huwelijk is en blijft een sacrament en een homohuwelijk kan nooit hetzelfde zijn. Dat is volgens mij absoluut geen discriminatie. De Kerk ontkent immers helemaal niet de rechten van holebi's, maar ze wil nu eenmaal het verschil blijven maken tussen het traditionele kerkelijke huwelijk en een homohuwelijk.”

(IB-GF)

■ In Gent had er een ‘huwelijksviering’ van een homokoppel plaats. Maar de katholieke Kerk wil daar voorlopig liever geen commentaar op geven. Noch het bisdom Brugge, noch het aartsbisdom Mechelen waren bereid daarover een standpunt in te nemen. Hebben wettelijk getrouwde homokoppels volgens u recht op een huwelijksviering in de kerk? Ga naar onze website www.kw.be en breng uw stem uit voor dinsdagavond 8 juni.

■ Vorige week vroegen we uw mening over telefoonspelletjes op tv. 21 % van de stemmers vindt dat ze moeten kunnen, 79 % is tegen en meent dat het om echte kansspelen gaat die argeloze kijkers kunnen misleiden.

**SAMEN BIJNA TWEE EEUWEN OUD
EN 75 JAAR GETROUWD
MAAR OSCAR (100) EN ELZA (94)
WONEN NOG ALTIJD ZELFSTANDIG**

“Wij slapen nog elke nacht samen.
Ik krijg zelfs nog vaak zoentjes van haar”

«Ruzie maken wij nooit. Dat gebeurt al genoeg in de wereld»

GISTEL — Een rusthuis vinden ze te duur en eigenlijk hebben ze het best gezellig, zo onder hun tweetjes. Oscar Dereere (100) en Elza Blomme (94) zijn samen bijna twee eeuwen oud, maar redden zich nog altijd in hun eentje. En dat is niet het enige waarop ze trots zijn. Op 22 juni, drie dagen na de honderdste verjaardag van Oscar, vieren de krasse oudjes hun albasten huwelijksverjaardag. «75 jaar getrouwd, dat is zéér uitzonderlijk», zegt geriater Lucien De Cock. «Er zijn in ons land geen tien koppels die zo lang getrouwd zijn.»

MARIA MARCHAND & INGE STIERS

Het geheim van Oscar en Elza: «Elkaar op tijd en stond eens goed vastpakken.» «Wij zijn altijd content geweest met ons leven en met elkaar», zegt Oscar. «Zelfs na 75 jaar huwelijk slapen wij nog elke nacht samen. (glundert) Ik krijg zelfs nog vaak zoentjes van haar.» «Wij maken ook nooit ruzie», vult Elza aan. «Wij vinden dat er zo al genoeg geruzied wordt in de wereld. Trouwens, waarom zou ik ooit kwaad moeten zijn op Oscar? Hij heeft geen slechte kanten. Hij is altijd goedgezind en hij kan heel mooi zingen.»

TREKORGEL

De tortelduifjes leerden elkaar kennen in het café dat Elza's ou-

ders uitbaatten in Gistel. Oscar was toen 25, Elza amper 19. «Het was liefde op het eerste gezicht», herinnert Oscar zich. «Een kameraad nam me mee naar café Boma, want hij had iets met de dochter van de uitbater. Maar er was nog een tweede dochter: Elza. Ze kwam aan mijn tafeltje staan en we babbelden wat. Later begonnen we elkaar briefjes te schrijven. Stiekem, want zo iets mocht in die tijd natuurlijk niet te veel opvallen.»

Hun speelse vrijage werd echte liefde en op 22 juni 1929 trouwden Oscar en Elza. «Het feest hebben we gehouden in het café van Elza's ouders. Met een trekorgel zijn we door de straten gewan-

deld. Moest je dat nu doen, de politie zou je oppakken.»

IN DE ZETEL ZITTEN

Of ze een goed leven gehad hebben? «Zeker», knikt Elza. «Alleen tijdens de Tweede Wereldoorlog is het moeilijk geweest. Oscar heeft toen twee jaar in Duitsland gezeten als soldaat en ik moest alleen voor onze drie kinderen zorgen. Ook voor hen was dat lastig. Op een bepaald moment zeiden ze zelfs dat ze geen papa meer hadden, zo lang duurde het voor hij weer thuiskwam.»

«Later hebben we wel veel plezier gemaakt en gelachen. We maakten vaak busuitstappen met de gepensioneerden, maar dat gaat nu niet meer. We komen nooit meer buiten, omdat we zo slecht te been zijn. Nu kunnen we eigenlijk niet veel meer dan in de zetel zitten. We hebben een poetsvrouw, onze dochter doet de was en de strijk en onze zoon zorgt voor de boodschappen. Het enige wat ik nog zelf doe, is koken. Toch denk ik er niet aan om naar een rusthuis te gaan. Veel te duur.»
Waar ze hun gezegende leeftijd aan te danken hebben? «We gaan elke avond slapen en 's ochtends zeggen we: 'We zijn er nog', lacht Oscar. «Maar neen», zegt Elza. «Het komt door de pekelharingen. Ik heb dat altijd veel gegeten. Die doen een mens goed bewaren...»

Holebi's hebben het hard te verduren in Polen

ANTWERPEN
Eigen berichtgeving

Jeroen Verelst

Homo's en lesbiennes krijgen het steeds moeilijker in Polen. De katholieke en oerconservatieve lobby heeft de touwtjes steeds steviger in handen, en holebi's worden steeds schaamtelozer gediscrimineerd. Deze week kaartten de jonge homoactivisten Samuel Nowak en Bartek Lech de situatie in hun thuisland aan in het Roze Huis in Antwerpen. "De andere EU-lidstaten moeten Polen onder druk zetten om de discriminatie van homo's een halt toe te roepen."

De eerste 'mars voor verdraagzaamheid' werd vorig jaar in Krakau uiteengeranseld door extreem-rechtse tegenbetogers. "De situatie is er de afgelopen twaalf maanden niet op vooruitgegaan", zucht Bartek Lech. "Holebi's worden in Polen steeds vaker het mikpunt van fysiek en verbaal geweld. Geen enkel homokoppel durft hand in hand over straat te lopen. Alleen de sterkste karakters durven zich te outen, je riskeert verstoten te worden door je familie en vrienden als je ervoor uitkomt dat je homo bent."

Volgens Samuel Nowak doet de politiek in Polen niets om de discriminatie van homo's en lesbiennes te stoppen. "Wel integendeel. De beleidsmakers wakkeren de haat tegenover holebi's alleen maar aan."

De burgemeester van Warschau, Lech Kaczynski, is een van meest rabiate tegenstanders van gelijke rechten voor homo's en lesbiennes. "We houden al vier jaar een parade door de straten van de hoofdstad", legt Bartek Lech uit. "Dit jaar is de optocht door Kaczynski verboden. De burgemeester van Warschau oordeelt dat homofilie niet kan omdat

het indruist tegen het katholieke geloof."

Nowak woont in Krakau, de thuishaven van paus Johannes Paulus II,

'Een Pools EU-parlementslid vertikte het om de hand te schudden van een homo-vertegenwoordiger. Hij was bang voor ziektes, luidde zijn uitleg'

waar die oerkatholieke achtergrond nog sterker nazindert. "Godsdienst wordt altijd aangehaald als argument om alles bij het oude te laten, om homoseksualiteit in het verdomhoekje te houden. Het neemt echt belachelijke vormen aan. Als we willen protesteren tegen de discriminatie botsen we altijd op hetzelfde argument. Johannes Paulus zou het niet gewild hebben, klinkt het elke keer opnieuw. De kerk houdt de mensen bewust dom, veel Polen weten zelfs niet wat homoseksualiteit is."

De kleine Poolse holebibeweging probeert het tij te keren. "Vooraanstaande politici hebben homo's in het openbaar vergeleken met pedofielen, ze hebben ons uitgemaakt voor pervers. Een paar van die politici hebben we voor de rechtbank gedaagd. De rechters hebben hen één na één vrijgesproken. Een Europees parlementslid vertikte het een paar maanden geleden om de hand te schudden van een homovertegenwoordiger. Hij was bang voor ziek-

tes, luidde zijn uitleg voor zijn weigering. Dat is het klimaat in Polen vandaag de dag."

Nowak is actief in de Campagne tegen homofobie, maar de homoactivisten botsen op een muur van onbegrip. "We wilden posters verspreiden van homo- en lesbokoppels. We wilden het taboe doorbreken, de Poolse bevolking tonen dat homo's en lesbiennes bestaán. Alles was in kannen en kruiken, maar het bedrijf dat verantwoordelijk is voor advertenties in de bushokjes weigerde om de posters op te hangen."

"Het probleem ligt niet zozeer bij de Poolse bevolking", zegt Nowak. "Ik denk niet dat ze minder tolerant is geworden. Het conservatieve kamp is niet gegroeid, maar wel een pak radicaler geworden. Bovendien krijgen katholieke, conservatieve politici steeds meer macht in Polen. Zij beheersen het debat en sturen de publieke opinie. De regeringen van de andere EU-lidstaten moeten de Poolse regering onder druk zetten om de mensenrechten te respecteren, en een einde te maken aan de discriminatie van holebi's. De EU moet nu maar eens tonen dat ze democratie en burgerrechten even hoog in het vaandel draagt als economische belangen."

(De Morgen, 13.08.2005)

Museum in de kijker

Het museum Georges Delori van de koninklijke en ridderlijke Hoofdgilde van Sint-Michiel te Gent

Lisette De Laere

Alvorens de lezer te informeren over het museum Georges Delori is het belangrijk iets meer te weten over de geschiedenis van de koninklijke en ridderlijke Hoofdgilde van Sint-Michiel te Gent. De stad Gent telde vier Hoofdgilden, met name : de gilde van Sint-Joris (kruisboogschutters - officiële stichtingsdatum 1314), de gilde van Sint-Sebastiaan (handboogschutters - stichtingsdatum 1322), de gilde van Sint-Antonius (kolveniers - stichtingsdatum 1488) en de gilde van Sint-Michiel (schermers - officiële stichtingsdatum 1613).

De onderstaande tekst vertelt iets meer over de historiek van de schermersgilde. Voor het samenstellen van deze tekst maakten we dankbaar gebruik van het boek "De vier Gentse Hoofdgilden" en de tekst over de gilde van Mevrouw Beatrix Bailleul. De illustraties voor en na de tekst "Historiek van de vereniging" komen uit het boek "Chef-Confrérie royale et chevalière de Saint-Michel" van Joseph Casier (1921) en zijn van de hand van René De Cramer en Armand Heins.

De koninklijke en ridderlijke Hoofdgilde van Sint-Michiel te Gent

Historiek van de vereniging

Alhoewel de officiële stichtingsdatum van de Gentse Sint-Michielsgilde 1613 is, werd in de 19de eeuw heel dikwijls verwezen naar de datum 1042 op grond van veronderstelde deelname aan de kruistochten. Ook zou de aartshertogin Isabella een Gulden Vlies gegeven hebben aan de Michellisten als dank voor bewezen diensten bij het beleg van Oostende in 1604. Onze gewesten maakten toen immers deel uit van het Spaanse koninkrijk, op dat ogenblik ter

plaatse vertegenwoordigd door de landvoogden Albrecht en Isabella. Zij schiepen een klimaat van rust en vrede waarbinnen de economische heropleving een kans maakte en ook de gilden een nieuwe bloeitijd tegemoet gingen. In 1612 vonden enkele schermliedhebbers dan ook de tijd rijp om in navolging van de andere drie hoofdgilden een schermersgilde op te richten. Voor een wettelijke erkenning werden onder andere stappen gezet bij het stadsbestuur en het Hof te Brussel. Het ging gepaard met heel wat diplomatatent en inspanningen om de stichtingsakte van de Sint-Michielsgilde te bekomen. Uiteindelijk acteerden de aartshertogen door een charter van 26 maart 1613 het bestaan van de nieuwe gilde, die het slagzwaard en het rapier als wapen zou hanteren en de heilige Michaël als patroon kreeg. De aartsengel die de helse draak versloeg, werd in de 17de eeuw, de eeuw van de contra-reformatie, immers gezien als degene die het kwaad overwon. Vanaf april 1613 nam de schermersgilde haar intrek in de Lakenhalle, sindsdien Schermersschool genoemd. Vanaf 1613 bleef deze prachtige historische site hét vergader- en oefenlokaal van de schermers.

Een reglement werd uitgewerkt en in 1616 door het schepencollege goedgekeurd. Om als lid van de gilde aanvaard te worden, moest men inwoner van de stad Gent, minstens 21 jaar en katholiek zijn. Elke gildebrouder moest bovendien bij zijn intrede een doodschild betekenen, waarbij werd verzekerd dat na zijn dood het onderschreven bedrag aan de gilde uitgekeerd werd. Tot in de 19de eeuw bleken de doodschilden een belangrijke vorm van inkomsten voor de gilde. De gilde bezat het uitzonderlijke voorrecht dat er honderd leden vrijgesteld werden van burgerplicht in één van de 18 compagnies van de burgerwacht, verdeeld volgens de stadswijken. Die honderd keurlijke mannen vormden daarentegen een keurkorps waarop de stadsmagistratuur een beroep kon doen om de orde in de stad te verzekeren. In 1617 werd op initiatief van de Sint-Michielsgilde een syndicale kamer van de vier hoofdgilden opgericht met als doel de onderlinge verstandhouding te waarborgen. De gilde werd bestuurd door een eed samengesteld uit een euverdeken, een deken en twaalf proviseerders. De euverdeken werd gekozen uit de leden van de beide schepenbanken, waardoor de band met het stadsbestuur benadrukt werd. De deken was tegelijk schatbewaarder, hij inde de bijdrage van de leden en onderhandelde over de verkoopsom van de plaatsen van de 100 keurlijke mannen. Wanneer een gildebrouder stierf, bezocht de deken de familie om de doodschild te innen. Binnen de eed fungeerde ook een koning. De koning van de gilde werd aangesteld na een jaarlijkse schermwedstrijd. Dit koningstornooi, de belangrijkste gebeurtenis van het gildejaar, werd meestal gehouden op 29 september, de feestdag van de patroonheilige. Die wedstrijd vond gewoonlijk plaats op de Vrijdagmarkt in aanwezigheid van de drie andere

hoofdgilden, het schepencollege en de geestelijke hoogwaardigheidsbekleders zoals de abten van de Sint-Pieters- en Baudelo-abdij. Wie koning werd na de overwinning met het slagzwaard, het rapier en de dolk, genoot veel aanzien en kreeg een aantal financiële voordelen. Hij mocht ook de koningsbreuk dragen. Daarentegen was hij verplicht een schakel van goud aan de koningsbreuk toe te voegen. De dagen na het koningstornooi werd er traditioneel voor de zilveren prijzen geschermd. Het koningstornooi wordt nog jaarlijks gehouden, zij het dan wel met moderne blanke sportwapens : de degen, het floret en de sabel.

Op het einde van de 17de eeuw kwam de gilde in een moeilijke situatie terecht. Nadat Gent in 1678 in handen kwam van Lodewijk XIV, werd haar lokaal bezet door Franse troepen en tot kazerne omgevormd. Geërgerd door de aanhoudende eis tot ontruiming en schadevergoeding vanwege de gilde en om geen nieuwe kazerne te moeten bouwen, besloot de stadsmagistratuur het probleem drastisch op te lossen. Ze verzocht koning Filips IV van Spanje de vier hoofdgilden op te heffen met de motivering dat ze van geen enkel nut meer waren voor de gemeenschap. Dit verzoek werd bij decreet van 3 april 1703 ingewilligd. In het lokaal van Sint-Michiel logeerden van dan af troepen. Maar drie jaar later zou koning Filips IV met een ander koninklijk decreet de Sint-Michielsgilde reeds herinstellen. Ze genoot van dan af opnieuw van al haar voorrechten en mocht opnieuw bezit nemen van haar lokaal in de Lakenhalle. Samen met de drie andere hoofdgilden, die later werden heringesteld, zou ze een vooraanstaande plaats innemen in het sociaal-culturele leven van de 18de eeuw. Dat het financieel niet altijd haalbaar was, bleek duidelijk toen bij het schermtoernooi van de koningstitel in 1754, de wedstrijden voor de zilveren prijzen slechts konden doorgaan mits de financiële bijdrage van enkele keurlijke mannen. Naar het einde van de eeuw toe kende de gilde een nieuwe bloeiperiode toen de Gentse magistratuur verschillende malen, steeds voor korte perioden, haar steun zocht om de vrede en de orde in de stad te helpen bewaren. Dit gebeurde onder andere in de woelige periode van de Brabantse Omwenteling. Na de slag van Fleurus in 1794 werden de oude gezagsstructuren, de oude instellingen en de wapengilden opgeheven. In 1803 werd de werking van de gilde opnieuw opgestart en kreeg ze tot 1807 tijdelijk de naam "Société de l'Exercice des Armes". Van dan af werd ze opnieuw officieel erkend.

In 1816 nam de gilde de naam aan van Souvereine, Koninklijke en Ridderlijke Gilde van Sint-Michiel. Vanaf 1817 werd het devies van de gilde : "N'évite pas, jamais ne cherche", naast de wapenspreuk "pro patria et honore". Na de onafhankelijkheid van België evolueerde de gilde hoe langer hoe meer tot een sportvereniging. In deze evolutie

werd in 1896 een belangrijke stap gezet door de oprichting van de nationale schermersbond.

Vanaf 1912 werd het oude wapenschild van de gilde, met name twee gekruiste zwaarden door de koningskroon, opnieuw het officiële wapenschild.

In 1913, tijdens de Wereldtentoonstelling die aan Gent een nieuw economisch élan moest geven, werd de 300ste verjaardag van de gilde gevierd. Er werd een feestprogramma samengesteld met als hoogtepunt een historische evocatie van de 17e-eeuwse stoet der hoofdgilden, waarbij de gildekoning werd teruggeleid na “het spel na het koningsschap”. Deze ommegang zou driemaal door de straten van Gent trekken; éénmaal zelfs tijdens het bezoek van koning Albert I en koningin Elisabeth aan de stad. De nauwkeurig gereconstrueerde kostuums, die door Armand Heins ontworpen werden, waren niet alleen in de optochten te zien, maar ook op de avond van de “Redoute Parée” in de huidige opera. In het kader van de Wereldtentoonstelling en de 300ste verjaardag van de gilde werd in Gent in 1913 een internationaal schermerscongres bijeengeroepen dat in principe reeds besliste om een Internationale Schermfederatie te stichten. De I.S.F. / F.I.E. werd in hetzelfde jaar te Parijs bekrachtigd met de toenmalige deken van de Sint-Michielsgilde als eerste voorzitter. Na W.O. I werden de gildekampioenschappen en de bekerwedstrijden hervat. In 1938 werd het 325-jarige bestaan van de gilde herdacht met een reeks schermwedstrijden voor de drie wapens. Omwille van het uitgebreide deelnemersveld werden de wedstrijden over verschillende locaties in de stad verspreid. Na W.O. II werden in de gilde ook dames en jongeren toegelaten. In 1963 werd ter gelegenheid van de 350ste verjaardag een wereldkampioenschap junioren georganiseerd. Tegelijkertijd had het congres plaats van de Internationale Schermfederatie, die 50 jaar voordien in dezelfde stad het levenslicht zag. Naar gewoonte werden ook de na 1921 ingestelde internationale wisselbekers betwist. In de laatste decennia hebben de schermers van de gilde zich steeds weten te onderscheiden, individueel en/of in ploegverband en zowel op nationaal als internationaal en olympisch vlak. De vereniging heeft ook de grootste inspanningen gedaan om deel te nemen aan toernooien of om wedstrijden te organiseren. De Sint-Michielsgilde is terecht fier dat ze enerzijds “de oudste schermclub ter wereld is en anderzijds ook dat ze een “moderne” schermclub is die heel wat leden en actieve schermers telt.

Het museum Georges Delori

Uit het beknopte historisch overzicht blijkt dat de schermersgilde sedert 1613 steeds gevestigd was in dezelfde lokalen van de Gentse Lakenhalle.

Vermits de stad Gent de laatste jaren geregeld gebruik maakte van de receptieve ruimte, was het dikwijls niet meer mogelijk voor de schermers om te oefenen, omdat ze te veel geluidsoverlast veroorzaakten op de plankenvloeren. Daarom werd met de stad Gent een akkoord afgesloten waarbij de zolderverdieping van de Lakenhalle - tot dan toe geheel verwaarloosd - zou verfraaid worden en ingericht worden niet alleen als 2de schermzaal maar ook als bijkomende tentoonstellingsruimte. In 1999 werd de zolderverdieping officieel geopend. Van die gelegenheid hebben we ook gebruik gemaakt om, in de vroegere lokalen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde, een bescheiden privé-museum in te richten. Het was trouwens Mevrouw Beatrix Bailleul die de eerste tentoonstelling verzorgde. Het museum kreeg de naam "Georges Delori", naar de in 1998 overleden euverdeken, die zich jarenlang had ingezet om talrijke zaken in verband met de gilde te bewaren. Na zijn dood kregen we de mogelijkheid om veel archiefstukken en documenten - die hij weliswaar ongeordend bewaard had in een huis te Gentbrugge - in te kijken. In het begin waren we overdonderd door de vele archiefstukken en documenten die we terugvonden. Vermits veel materiaal er ongeordend en door elkaar bij lag, kozen we voor een dubbele manier van werken. Aan de ene kant begonnen we aan een chronologische rangschikking. Telkens als we een stuk konden dateren, maakten we een blijvende kopie of foto en voegden het toe aan een "jaartal". Op die manier konden en kunnen we steeds documenten toevoegen.

Aan de andere kant zijn we begonnen aan een inventarisatie (er bestond geen enkele inventaris). Tot op heden hebben we reeds enkele voorlopige beschrijvingen gemaakt van documenten en archief-

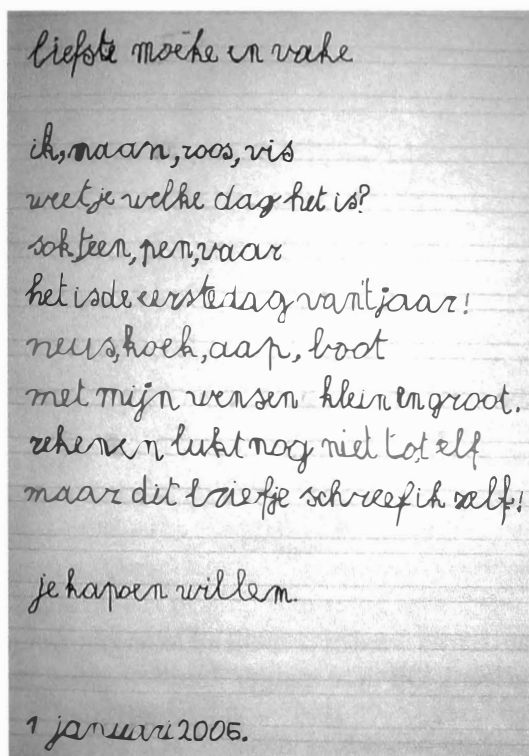
stukken. Op dezelfde manier hebben we gewerkt met het overige erfgoed. Zo werden schilderijen en textielvoorwerpen, bekens en borden, serviesgoed en bestek, vlaggen en wimpels, munten en medailles, foto's en boeken systematisch geordend, gefotografeerd, gedateerd en voorlopig beschreven. Ons doel was daarbij tweërlei: de schermersgilde kreeg uiteindelijk een beter beeld van haar geschiedenis en cultureel erfgoed en ook voor derden werd en zal de toegang tot dit cultureel erfgoed veel gemakkelijker worden. Kostbare voorwerpen bevinden zich niet langer in een kluis, archiefstukken, documenten en voorwerpen bevinden zich niet langer in dozen en koffers, maar worden voor een groot publiek tentoongesteld. We mogen wel zeggen dat het bescheiden privé-museum van 1999 inmiddels is uitgegroeid tot een waardevol museum, dat een overzicht geeft van het cultureel erfgoed en van de bijna 400-jarige geschiedenis van de Sint-Michielsgilde.

Het museum Delori is gelegen in de Lakenhalle te Gent, Botermarkt 18A en u kunt het op aanvraag bezoeken. Gidsen verzorgen rondleidingen in het museum en in de schermzalen. Voor alle inlichtingen kunt u zich richten tot de heer Didier Goeminne, deken van de Sint-Michielsgilde (tel. 09/133.92.84, e-mail : goedadvogent@scarlet.be), de heer Albert (conservator Delori-museum) en mevrouw Lisette Van Hyfte (gids Sint-Michielsgilde) (tel. 09/223.18.65, e-mail: vanhyfte.alb@belgacom.be)

Voor u gekozen

Het 'hornbook', een bijzonder ABC-plankje in het Antwerps volkskundemuseum

Anne-Liese Lembrechts

Afb.: Nieuwjaarsbrief

Zo staan de zaken ervoor in de eerste klas van de lagere school wanneer het kerstmis wordt. Aan de hand van korte woorden hebben de kinderen de meeste letters van het alfabet leren kennen en verdiepen ze zich in speelse boekjes met verhaaltjes en versjes op het juiste leesniveau, speciaal voor hen neergepend door gerenommeerde jeugd auteurs. Deze publicaties zijn vaak pittig en kleurig geïllustreerd.

Vroeger ging het er anders aan toe. De kinderen leerden spellen en lezen met behulp van een ABC-boekje of een ABC-plankje. In de ABC-boekjes werden naast het alfabet in kleine letters en in kapitalen, ook een aantal gebeden afgedrukt, zoals het onzevader, het weesgroet, de geloofsbelijdenis, de tien geboden... Eerst leerden de kinderen alle letters van het alfabet spellen. In sommige uitgaven werden die letters wel eens door elkaar gegooid om te controleren of de leerlingen geen dom papegaaienwerk leverden en de tekens wel degelijk

Afb. 2: *Hornbook* of ABC-boekje uit de collectie van het Volkskundemuseum Antwerpen (foto: collectiebeleid, Michel Wuyts)

herkenden. Pas daarna werden al spellend lettergrepen en eenvoudige woorden aangeleerd. Op deze manier duurde het wel lang vooraleer ze goed konden lezen.

Op het ABC-bordje of -plankje, dat steviger was dan het ABC-boekje, werden de letters geschilderd of werden ze in het hout uitgesneden. De meeste zagen eruit als een broodplankje ter grootte van een handpalm, met een handvat waarin een gaatje was geboord. Op die manier kon het met een koordje aan gordel of ceintuur worden vastgemaakt, wat te zien is op oude prenten, schilderijen en tekeningen.

Een speciaal type van ABC-plankje is het zogenaamde *hornbook*. Op het houten plankje werd een velletje papier met het alfabet geplakt, dat werd afgedekt met een plaatje uit hoorn en vastgezet met koperen strippen en spijkertjes. In Engeland zouden zulke hornbooks algemeen zijn voorgekomen, vooral in de 17de en 18de eeuw. Zowel de gewone ABC-bordjes als diegene die afgedekt waren met een laagje hoorn werden er hornbooks genoemd. Sommige exemplaren, bestemd voor rijke kinderen, waren prachtig versierd en met zilver bekleed.

Het plankje dat in het Volkskundemuseum van Antwerpen wordt bewaard, heeft een onversierde effen achterzijde. Aan de voorzijde werd een stukje papier bevestigd met twee letterreeksen in gotisch schrift: bovenaan een alfabet in juiste volgorde en onderaan, in kleiner lettertype, een door elkaar gegooid alfabet. Enkel de letter A van elke reeks werd ook in kapitaal afgedrukt. Alle overige letters zijn kleine letters. Van de letters s en r staan telkens twee verschillende schrijfwijzen afgebeeld. Geheel onderaan werd de uitgever vermeld: 'Te Dordregt by H. Walpot, Boekverk. over 't Stadhuys'. Het blaadje met letters wordt beschermd door een hoornen plaatje, dat op het eiken plankje werd bevestigd met koperen stripjes en acht spijkertjes. Het is maar 9,3 cm hoog en 6,2 cm breed.

Toch werd er over dit kleinood al geschreven in de negentiende eeuw! Dit hornbook werd voor de eerste keer vermeld en afgebeeld door een Engelsman met een speciale voorliefde voor ABC-plankjes, Andrew Tuer, die het in zijn *History of the Hornbook*, in 1896, beschrijft als het enige Nederlandse exemplaar hem bekend. Toen bevond het zich in het Steen, dat in die tijd het Antwerps Museum van Oudheden was. Elf jaar later maakt De La Montagne in zijn artikel *Schoolboeken in Antwerpen in de 17de eeuw* eveneens melding van het 'A-b-c-berdeken' en ook daar vinden we er een afbeelding van terug. Uit het artikel blijkt dat ABC-plankjes voorkwamen op de lijsten van toegelaten schoolboeken, die door het bisdom werden opgesteld, onder de hoofding 'Boeckskens voor de eerste beghinnende Ionckheydt bequaem'. Pas in 1985 is er terug sprake van het bewuste plankje in een artikel van J. Ter Linden over hornbooks, waarin hij de studie van Tuer in het kort samenvat en een oproep doet aan de lezers om mee uit te kijken naar Hollandse hornbooks of ABC-bordjes. Het plankje uit Antwerpen was intussen verdwenen en zou, voor zover deze schrijver kon nagaan, gestolen zijn! Naast het Antwerps plankje is hem nog slechts één enkel ander Nederlands exemplaar bekend, namelijk dat in het Nationaal Onderwijsmuseum te Rotterdam, dat door 'Thompson te Rotterdam' was uitgegeven.

Tien jaar later schrijft de auteur dat er intussen vier Nederlandse hornbooks boven water zijn gekomen: het exemplaar te Rotterdam, één in een particuliere verzameling, één in een antiquariaat en het laatste in het Museum Mr. Simon van Gijn te Dordrecht. Dit vierde exemplaar is 10,1 cm hoog en 5,5 cm breed en werd gedrukt bij A. Walpot te Dordrecht. Afgaande op de foto ervan is het geheel gelijkwaardig aan het plankje in het Volkskundemuseum, dat trouwens in dit laatste artikel niet meer wordt vermeld.

Het hornbook in het museum in Dordrecht werd door J. Ter Linden gedateerd ca. 1770. Tuer beweerde nochtans dat de firma Walpot reeds bestond in de 16de eeuw en dat het Antwerpse plankje moge-

lijk 17de-eeuws zou kunnen zijn. Volgens *Van Hornbook tot ABC-prentenboek* zou Adriaan Walpot echter als uitgever actief geweest zijn in Dordrecht van 1762 tot 1786. Deze publicatie dateert de vier plankjes, bewaard in Nederland, allemaal in de 18de eeuw en het oudste, het exemplaar in het antiquariaat (Collectie Van Veen), zou gedrukt zijn door Erve de Groot tussen 1719 en 1738 in Amsterdam. Op de achterkant van dit plankje staat het volgende te lezen: 'Schoolbortie van mijn Dogter Catharina Wieuland bewaart tot haar gedaghtenis 1739'. Het werd verkocht door een veilinghuis voor 3600 gulden.

Uit de vermelde studies blijkt dat de datering van hornbooks erg moeilijk is, aangezien het gebruikte materiaal en lettertype eeuwenlang dezelfde gebleven zijn. Een vergelijking van het plankje uit Dordrecht met dat uit het Volkskundemuseum in Antwerpen zou misschien wat duidelijkheid kunnen scheppen. Waarom er zo weinig hornbooks bewaard bleven, ligt waarschijnlijk aan het feit dat het zo'n alledaags voorwerp was, dat bovendien intensief gebruikt werd. Ook heden ten dage houdt niet iedereen zijn eerste schoolboekjes of nieuwjaarsbrieven bij.

BIBLIOGRAFIE

DE LA MONTAGNE, V.A., *Schoolboeken in Antwerpen in de 17de eeuw*. In: *Tijdschrift voor boek en bibliotheekwezen*, V, s.p., 1907.

Kinderen van alle tijden (tent.cat.), o.l.v. Ch. de Mooij en B. Kruijssen, Noordbrabants Museum 's Hertogenbosch, Zwolle, 1997.

LEMBRECHTS, A.-L., *Kinderen in Antwerpen in de zeventiende eeuw*. In: *Antwerpsche Tydinghen*, 25, jubileumuitgave, Antwerpen, 2004, pp. 25-48.

PUT, E., *De cleijn scholen. Het volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen Katholieke Reformatie en Verlichting (eind 16de eeuw - 1795)*, Leuven, 1990.

TER LINDEN, J., *Hornbooks*. In: *De School Anno. Periodiek van de Vereniging Vrienden van het Nationaal Onderwijsmuseum*, 1985.

TER LINDEN, J., *In het lezen bekwaam. ABC-boeken voor het onderwijs*. In: *A is een aapje: opstellen over ABC-boeken van de vijftiende eeuw tot heden*, o.l.v. J. TER LINDEN, A. DE VRIES en D. WELSINCK, Amsterdam, 1995, pp. 7-17.

TUER, A.W., F.S.A., *The history of the Hornbook*, Amsterdam, 1971 (heruitgave van 1896).

Van Hornbook tot ABC-prentenboek, s.p., 2003.

Straf- of werktuig?

Johan David, Museum voor Oudere Technieken

Het afgebeelde voorwerp (afb.1) treft men op rommelmarkten vaak aan. De houten steel is zo'n 27 cm lang en de leren riemen, 34 cm. Toon het aan wie ook en het wordt doorgaans als een zweep en dus als een straftuig voor kinderen geïdentificeerd (en met een glimlachje als SM-tuig). Zelfs in een periode waar lichamelijke straffen voor kinderen niet ongewoon waren, was het niet waarschijnlijk dat ouders daarvoor een bijzonder tuig zouden kopen. Is het bedoelde voorwerp dan geen straftuig? Welnee. Het gaat om een werktuig, dat velen in huis hadden.

Afb. 1: Klerenklopper (Museum voor de Oudere Technieken, inv. nr 2004.0357)

Hoewel we allen een stofzuiger bezitten, slaan we nog wel eens het stof uit matten met een mattenklopper. Vroeger was het de gewoonte ook kleren, gordijnen, kussens e.d.m. uit te kloppen. "De kleederen moeten, voor men ze wegbergt, telkens nagezien, en desnoods van stof en slijk gereinigd en ontkreukt worden. Gedurig borstelen is sletig; men schudde liever de kleren buitenshuis uit en sla er lichtjes het stof uit met een buigzaam stokje of eenen klerenklopper" (afb. 2); (!) voor

Afb. 2: "Rieten klerenklopper (0,60 fr)"
(uit DU CAJU, *De degelijke huisvrouw*)

(1) M. DU CAJU, *De degelijke huisvrouw. Voeding en keuken, kleding, huisraad, woning, vuur en licht, kinderverzorging, ziekenverpleging, huiselijke boekhouding, spaarzaamheid en vooruitzicht*. Gent, 1898: 71.

Afb. 3: Kussenklopper van paardenhaar
(uit *DU CAJU, Het boek der huisvrouw*)

kussens e.d. werd ook een klopper van paardenhaar gebruikt (afb. 3). ⁽²⁾ Een bosje takjes van berk of brem kon daar ook voor dienen; in het Frans zou een oude benaming van de kleebrorstel, “vergette(s)”, trouwens haar oorsprong vinden in de kleine “verges” (d.i. roeden) die voor dat doel gebruikt werden. Naast dat model van klerenklopper, bestond er een ander van leder of touw en dat is het voorwerp op afbeelding 1. Het lijkt inderdaad op een tuchtzweep en wordt op dezelfde wijze gehanteerd, maar niet met dezelfde bedoeling. Dat deze klerenklopper ook eens aangegrepen werd om kinderen schrik aan te jagen of zelfs wat meer, zal wel waar zijn; we kunnen trouwens ook “iemand met de mattenklopper geven”. Maar het is niet zo dat onze voorouders wrede gewoonten hadden, hun kinderen martelden en speciaal daarvoor een foltertuig kochten. Tussen bestemming (dat waarvoor iets geconcipieerd werd), en gebruik bestaat een hemelsbreed verschil. ⁽³⁾

(2) M. DU CAJU, *Het boek der huisvrouw*. Brussel, s.d.: 240

(3) Meer daarover in J. DAVID, *L'outil*, Turnhout, 1997 (*Typologie des sources du moyen âge occidental*, 78): 75.

Vertelcultuur in Nederland. Volksverhalen uit de Collectie Boekenooogen (ca. 1900)

Guy Hoebeke

Om dit boek te situeren moeten we beginnen bij de uitgeverij Aksant en bij beide schrijvers. ⁽¹⁾ *Aksant* is de naam waaronder de Uitgeverij Stichting beheer IISG sinds september 2000 opereert. ⁽²⁾ De stichting is werkzaam in de domeinen van sociale wetenschappen en geschiedenis.

Theo Meder studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Leiden. In 1993 gaf hij gastcolleges over de hoofde cultuur aan de universiteit van Gent. Het jaar daarna kwam hij in dienst van het Meertens Instituut te Amsterdam, waar hij zich nu nog bezighoudt met het volksverhaal en waar hij onder meer werkt aan een digitale database, de Nederlandse Volksverhalenbank, waarvan hij de coördinator is. Bij dit instituut is Theo Meder onderzoeker 'Orale cultuur', in het bijzonder van het volksverhaal (afdeling Etnologie). Zijn belangstellingsgebieden zijn:

- Nederlandse volksverhalen in de mondelinge overlevering (sprookjes, sagen, raadsels, ...);
- Internationale en multiculturele vertelcultuur;
- Historisch vertelgoed (legenden, fabels, boerten, ...);
- Populaire fictie en moderne media.

Hij schreef meerdere werken, o.a. het in 2001 te Amsterdam uitgegeven *Vertelcultuur in Waterland*, waarop dit boek aansluit. Met deze twee studies en bronnenedities heeft Meder de volledige verzameling volksverhalen en -rijmen van de taal- en volkskundige Gerrit Jacob Boekenooogen (1868-1930) gepubliceerd. Na het overlijden van G.J. Boekenooogen is namelijk al zijn materiaal in het archief van het Meertens Instituut terechtgekomen.

Cor Hendriks is stagiair en invoerkracht bij het Meertens Instituut. Het Meertens Instituut is een onderzoeksinstituut van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW). ⁽³⁾ Om het met hun eigen woorden te zeggen "*Het (instituut) onderzoekt en documenteert de verscheidenheid van taal en cultuur in Nederland. Het zwaartepunt ligt op contemporair onderzoek naar factoren die een rol spelen bij het bepalen van sociale identiteiten in de Nederlandse samenleving.*" ⁽⁴⁾ Eén van de werkgebieden omvat 'etnologisch onderzoek van de functie, de betekenis en de onderlinge samenhang van cultuuruitingen'. Er werken ongeveer 60 medewerkers. In 1994 werd begonnen met de opbouw van de Volksverhalenbank om het vluchtige mondelinge erfgoed op te slaan en te bewaren en om onderzoek toe te laten aan wetenschappers, studenten, journalisten, vertellers,

(1) In België wordt Aksant vertegenwoordigd door MAKLU Uitgevers, Somersstraat 13-15, 2018 Antwerpen.

(2) IISG staat voor Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis.

(3) Het KNAW lag ook aan de grondslag van het in 1971 te Terneuzen door de drukkerij A.J. Aken uitgegeven boek "Het spookte in Zeeuwsch-Vlaanderen" van de hand van de oud-postmeester van Hulst, Johan de Vries.

(4) Deze tekst is te vinden op internet onder <http://www.meertens.knaw.nl/welkom.html>

e.a. De *Nederlandse Volksverhalenbank* van het instituut bevatte eind 2004 reeds 32.123 verhalen uit heden en verleden: sprookjes, sagen, legenden, raadsels, rijmen, moppen, ... De verzameling van de bank is open, d.w.z. dat er nog dagelijks nieuwe verhalen of oude in nieuwe vorm aan toegevoegd kunnen worden. (5)

Uit het bovenstaande blijkt dat "*Vertelcultuur in Nederland*" een wetenschappelijk werk is, dat thuishoort in het vakgebied "Volkskunde" of is het "Etnologie"? Daarover verschenen in 2001 in *Oost-Vlaamse Zanten* (voorloper van *vM&D*) in het derde nummer van de 76ste jaargang een reeks artikels ter gelegenheid van de publicatie van het handboek "*Volkscultuur: Een inleiding in de Nederlandse etnologie*". (6) In zijn "Inleiding" in het bovenvermelde tijdschrift, schrijft Marc Jacobs één en ander over deze problematiek. Het Meertens Instituut werd tot in 1987 geleid door de Nederlandse volkskundige J. Voskuil. Na zijn pensionering volgde een moeilijke overgangperiode. Er werd gediscuteerd over wat het vakgebied eigenlijk inhield, hoe één en ander moest aangepakt worden en wat een betere naam was dan het erfelijk belaste woord 'volkskunde'. Men kwam bij 'etnologie' terecht, dat al langer door de Fransen werd gebruikt en dat beter scheen te passen bij de bredere basis "volkscultuur". Alhoewel, met de huidige samenstelling van de samenleving, hoe omschrijft men dan "volk"?

In dit heldere boek echter, dat handelt over leven en werk van de taal- en volkskundige G. J. Boekenoogen, kunnen we gelukkig buiten de bovenstaande discussie blijven. Het werk heeft een duidelijke structuur. Er zijn zes hoofdstukken. Het eerste beschrijft de verzamelaar, zijn correspondenten en hun verhalen. Dan volgt een korte 'Verantwoording van de editie' van de volksverhalen in de volgende drie hoofdstukken: de volksverhalen uit de correspondentie van Boekenoogen - de volksverhalen gepubliceerd in het tijdschrift *Volkskunde* en - historische volksverhalen eveneens in dit tijdschrift gepubliceerd. Het laatste hoofdstuk bevat drie registers: één op verhaaltypen, één op namen en tenslotte een zakenregister.

G.J. Boekenoogen werd geboren in 1868 te Wormerveer in een deftige familie. (7) Hij studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de universiteit van Amsterdam. Hij verhuisde met zijn leermeester J. Verdam naar de universiteit van Leiden, (8) waar hij zijn doctoraat haalde. Reeds in 1896 werkte hij mee aan het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) te Leiden en hij bleef dat doen tot het einde van zijn leven. Hij was gefascineerd door de volkstaal en -cultuur en publiceerde op het terrein van naamkunde, dialectologie, volkskunde (liedjes, sprookjes, sagen, ...) en mediëvistiek. Hij overleed in 1930.

Boekenoogen was een wetenschapper die een grote nauwkeurigheid nastreefde. Dit belette hem niet zich te interesseren voor het volkse en

(5) Wie zich geroepen voelt ook verhalen bij te dragen, kan terecht op <http://www.meertens.knaw.nl/volksverhalenbank/index.php?actie=ach...>

(6) DEKKER (Ton), ROODENBURG (H.) en ROOIJAKKERS (G.) red. *Volkscultuur: Een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, SUN, 2000, 445 p., ill., personen- en zakenregister.

(7) De familie Boekenoogen kwam oorspronkelijk uit West-Vlaanderen tijdens de Tachtigjarige Oorlog. De naam betekent hetzelfde als Bruynooghe (bruine ogen). "Boek" betekent "beuk", vandaar Boekenoogen, ogen zo bruin als beukenootjes, Bruynooghe.

(8) J. Verdam (1845-1919) is ook bekend door zijn *Middelnederlandsch Woordenboek*.

het kinderlijke. Hij was eerder een kamergeleerde dan een veldwerker. Als taalkundige was zijn meesterwerk *De Zaanse Volkstaal*. Van het WNT vulde hij 4500 kolommen. Volkskunde kon in Nederland slechts laat op enige belangstelling rekenen. Pas in de 19de eeuw kwam die op gang. De eerste verzamelaars van volksverhalen waren werkzaam in Groningen, Friesland en Limburg, 'buitengewesten' waar men de eigen identiteit wilde verdedigen tegen het overheersende Holland. Boekenoogen zocht enerzijds zijn materiaal op in oude bronnen, maar vroeg anderzijds ook zijn landgenoten in kranten en tijdschriften om hem materiaal uit mondelinge overlevering te zenden. In Boekenoogens tijd werd namelijk (ten onrechte) nog gedacht dat deze overleveringen wortelden in de heidense periode van onze Germaanse voorouders. Hij schrijft opstellen, verhandelingen en bijdragen over het door hem verzamelde, maar zijn betekenis als volkskundige ligt vooral in wat hij wist op te sporen, te vergaren en te ordenen en niet op het vlak van theorievorming en analyse. P.J. Meertens beoordeelde Boekenoogen als 'een der verdienstelijkste folkloristen, die Nederland heeft gekend'.⁽⁹⁾ Boekenoogen had de bedoeling een groot Nederlands sprookjesboek uit te geven, maar het is er nooit van gekomen. Met de publicatie van *Vertelcultuur in Waterland*,⁽¹⁰⁾ dat de volksverhalen omvat van Boekenoogens beste informant, C. Bakker (1863-1933) en van *Vertelcultuur in Nederland* is de ganse verzameling van Boekenoogen eindelijk gepubliceerd. Ook als mediëvist was hij werkzaam, vooral met volksboeken zoals *Floris ende Blancefleur*, *Uilenspiegel*, enz... Begin 20ste eeuw nam hij het initiatief de filologisch verantwoorde reeks 'Nederlandsche Volksboeken' uit te geven. De reeks bestond uit twaalf delen. Boekenoogen was ook een verwoed verzamelaar. Zijn oproepen in kranten en tijdschriften bezorgden hem uit alle hoeken van Nederland verhalen afkomstig uit mondelinge overlevering. De belangrijkste correspondent was Cornelis Bakker (1863-1933), een arts, die verzamelde in de Zaanstreek en Waterland. Zijn collectie is zo omvangrijk, dat ze binnen de collectie Boekenoogen als een afzonderlijke deelcollectie wordt bewaard. De omvangrijkste deelcollecties van Boekenoogen berusten bij de universiteiten van Leiden en Amsterdam. Na de Tweede Wereldoorlog heeft het Meertens Instituut veldwerkers op pad gestuurd en die kwamen terug met vele tienduizenden sagen, sprookjes en volksliedjes uit de volksmond opgetekend. Als wetenschapper had hij, zoals we boven zagen, een brede belangstelling. Zijn bijdragen hadden altijd een historische dimensie waardoor ze meer diepgang kregen. Maar hij was vooral een verdienstelijke mediëvist. Afsluitend mag gezegd worden dat Boekenoogen een zeer verdienstelijk collectionneur en filoloog was, die aandacht heeft gevraagd voor de volkscultuur, die in zijn tijd als minderwaardig beschouwd werd. Hij was ook de eerste Nederlandse verzamelaar en onderzoeker op nationaal niveau.

(9) P.J. Meertens (1899-1985). Oprichter en directeur van de Bureaus voor Dialectologie, Naamkunde en Volkskunde van de KNAW, tegenwoordig Meertens Instituut. Vanaf 1979 draagt dit instituut zijn naam. Zijn werk bleef in hoge mate beperkt tot het verzamelen en ordenen van gegevens. (Te vinden op internet http://www.dbnl.org/tekst/anro001bioe01_01/anro001bioe01_01_0046.htm)

(10) MEDER (T.). *Vertelcultuur in Waterland*. De volksverhalen uit de collectie Bakker (ca. 1900). Amsterdam, Aksant, 2001, 573 blz.

Correspondenten en hun verhalen haalde G.J. Boekenoogen uit de reacties op zijn oproepen die verschenen in kranten en tijdschriften tijdens de jaren 1892-1894. De eerste oproep verscheen in de krant het *Nieuws van den Dag*. Daarin beklemtoont hij het belang van kinderrijmen en kinderspelen vanwege het mogelijke verband met de godsdienst in de oertijd van de Germanen. In mindere mate vraagt hij om sprookjes en spookhistories op te sturen. Later kon Boekenoogen niet veel meer met de Germaanse theorie omdat zijn verzameling te omvangrijk werd en er verscheidene rijmen niet te verklaren vielen vanuit een Germaans standpunt. Boekenoogen ontving inzendingen van meer dan 550 personen, hoofdzakelijk notabelen, zoals de bekende jeugdschrijver C.J. Kieviet en Adriaan Beets,⁽¹¹⁾ zoon van Nicolaas Beets. De meesten daarvan deden geen veldwerk, maar noteerden verhalen die ze zich zelf herinnerden. Ook verhalen van vertelster Trijntje Soldaats (1749-1814) en verzamelaar J. Onnekes (1844-1885) werden aan Boekenoogens verzameling toegevoegd. Er zijn niet veel sprookjes opgestuurd, omdat vele nog bereikbaar waren in boeken en Boekenoogen uitdrukkelijk gewaarschuwd had dat hij geen verhalen uit boekjes kon gebruiken. Toch wordt ingegaan op verschillende types sprookjes, als daar zijn: grappige sprookjes, kettingsprookjes, sprookjes in rijm, raadselsprookjes. De sagen die hem werden toegestuurd waren beter bruikbaar, want die waren meestal niet gepubliceerd. Verscheidene onderwerpen, uit de sfeer van volksgeloof en volksgeneeskunde, zijn ook in Vlaanderen terug te vinden, zoals de nageboorte van een paard in een boom hangen opdat het veulen zich goed zou ontwikkelen. Behandelde onderwerpen zijn o.a. hekserij, spoken, nachtmerrie, spookdieren, terugkerende overledenen, enz... Ook kluchten en moppen behoren tot de verzameling verhalen. De volksverhalen worden gepubliceerd in de hoofdstukken 3 tot 5. Hoofdstuk 3 bevat de verhalen alfabetisch gerangschikt volgens de achternaam van de correspondenten, gevolgd door de anonieme en die door Boekenoogen zelf verzameld. In hoofdstuk 4 treffen we de verhalen aan uit de correspondentie die Boekenoogen in het tijdschrift *Volkskunde* liet verschijnen en hoofdstuk 5 behelst de historische volksverhalen uit de 17de en 18de eeuw die hij eveneens in *Volkskunde* publiceerde. Het gevaar is daarbij niet denkbeeldig dat sommige verhalen twee keer gepubliceerd worden. Daarbij mag echter niet vergeten worden dat Boekenoogen veel verhalen uit zijn correspondentie nooit heeft gepubliceerd en dat verhalen die hij in *Volkskunde* publiceerde in het archief van zijn correspondentie niet meer terug te vinden zijn. Nog in *Volkskunde* liet hij historische verhalen verschijnen op basis van archiefonderzoek. Tot slot heeft Boekenoogen bijna alle verhalen in zekere mate bewerkt. Hij stroomlijnt de tekst en voegt motivaties, uitleg en details toe. Er weze nog gezegd dat Boekenoogen meer belang hechtte aan de

(11) C.J. Kieviet, onderwijzer, die een hele reeks jeugdboeken schreef over Dik Trom, een guitige jongen met een goed hart. Hij schreef die verhalen als reactie op de zoeterige en stichtelijke jeugdliteratuur vóór hem. De verhalen spelen zich af in de plaats Hoofddorp, waar Dik Trom nu nog beschouwd wordt als 'hun jongen'.

geboorteplaats van de vertellers dan aan de plaats waar ze woonden toen ze vertelden. Bij elk verhaal wordt, voor zover mogelijk, ook het catalogusnummer gemeld volgens de catalogen van Aarne & Thompson; van der Kooij; Sinninghe en Theo Meder.

De 591 volksverhalen uit de correspondentie zijn gepubliceerd in de woorden van de verteller maar evidente fouten zijn verbeterd. Interpunctie is waar nodig toegevoegd. Enkele voorbeelden uit deze verzameling zijn hier wel op hun plaats.

19. TM 8055 blz. 84 (eind 19de eeuw)

“Lust je een pannekoek?” vroeg de vrouw.

“‘t Zal net wezen als ‘t valt,” zei de jongen.

“Hoe dat zoo?” vroeg de vrouw.

“Nou,” zegt hij, “dat zal je straks wel zien.”

“Nou, lust je hem?” zei de vrouw.

“Asjeblijft,” zegt de jongen.

“Nou, waarom zei je dat daarstraks niet?”

“Wel, je had een druppel aan je neus en ik wist niet of hij er in zou vallen.”

31. AT 1293 blz. 88 (eind 19de eeuw)

Vertelsel van een pastoor (of een dominee), die ‘s avonds veel gedronken had bij een collega en op straat, tijdens eene regenbui, watert vlak bij of onder een loopende goot. Daar hij nu meent dat hij zelf maar niet op kan houden, bidt hij “O Heer! zal Uw dienstknecht hier ten eeuwigden dage blijven staan?”

66. SINSAG 641 blz 112 (april 1892)

Aangaande heksery bestaat hier nog een soort van bijgeloof, nl. als men, op eenig pad, voorafgegaan wordt door een heks, en den voet kruiselings over haar voetstap zet, kijkt zij om. Is zij geen heks, dan zal ze niet omzien. ⁽¹²⁾

188. SINSAG 824 blz. 210 (februari 1894)

In Zetten woont een bakkersknecht, die er zoo slecht uitziet, omdat hij ‘s nachts moet *loopen*. Er komt dan een beerenvel door den schoorsteen zakken, dat moet hij aandoen en ‘s nachts het dorp doorgaan. Zijn vader, die nu dood is, moest het vroeger doen. ⁽¹³⁾

570. blz. 475 (Leiden)

Een man verdacht zijn vrouw van hem ontrouw te wezen. Voor hij dus ‘s morgens van huis ging, zette hij een pot met melk onder [het] bed, met een lepel er in. Toen hij ‘s avonds thuis kwam, was de melk gekarnd.

Meerdere sprookjes komen voor in de verzameling, bekende en minder bekende, zoals “Sprookje van den boezen stiefmoeder”, “Het

(12) Deze sage is o.a. ook bekend te Wachtebeke (Oost-Vlaanderen), waar ze een vijftiental jaren geleden nog aan de recensent verteld werd.

(13) Voetnoot 133: “Verhalen van dit type gaan meestal over weerwolven ... Veel verhalen eindigen ermee dat als het vel eenmaal verbrand wordt, de persoon verlost is.” Deze sage is ook wel bekend in Vlaanderen.

sprookje van de betooverde bok en het glazen brugje”, “Van het vischje in de zee”, “Van de zeven aapjes”, ... maar die zijn te lang om hier te vertellen.

De 134 volksverhalen in het tijdschrift *Volkskunde* gepubliceerd zijn gemiddeld veel langer dan die van de vorige groep. Het zijn dan ook overwegend sprookjes met hier en daar enkele sagen. Om er één uit te halen, de sage van “Klaverenboer”, waar in een gezelschap soldaten die kaarten, een soldaat klaverenboer om een fles jenever stuurt. Het lukt nog ook, want enkele minuten later staat de fles op tafel met klaverenboer aan de hals. ⁽¹⁴⁾ Verscheidene vertelsels zijn geschreven in een dialect van de Groninger Ommelanden, wat het lezen bijzonder bemoeilijkt.

In het vijfde hoofdstuk *Historische volksverhalen in het tijdschrift Volkskunde* beperkt Boekoogen zich tot elf, wat hij noemt, “*werkelijk Nederlandsche sprookjes*”, historische volksverhalen. Elk sprookje is voorzien van Boekenoogens commentaar i.v.m. de herkomst. De tekst is letterlijk overgenomen uit de publicatie in de nummers *Volkskunde* 20 (1909b) en 21 (1910).

Het register op de verhaaltypen geeft het typenummer en de omschrijving uit de catalogus en het verhaalnummer (hoofdstuk en volgnummer) in deze tekstuitgave, gevolgd door het ID-nummer dat het verhaal draagt in de Nederlandse Volksverhalenbank van het Meertens Instituut. Het register op namen bevat zowel plaatsnamen, als persoonsnamen, bij- en spotnamen. Het zakenregister ten slotte groepeerde de behandelde onderwerpen. Een korte steekproef op volledigheid leverde geen lacunes op.

Dit omvangrijke boek, 830 bladzijden, verdient zowel bij volkskundigen als bij heemkundigen een warm onthaal. Heemkunde is geen wetenschap, het is een verzamelactiviteit die alles beslaat wat verband houdt met het “heem”: de stad, de gemeente, het dorp of de streek waar men woont. In dit alles bekleedt *Volkskunde* een bevoorrechte plaats. Wie de lijst van publicaties van de tientallen heemkundige kringen in Vlaanderen even (!) doorneemt, moet daarvan niet meer overtuigd worden. Voor elke heemkundige die begaan is met het vluchtige mondelinge erfgoed is dit boek een aanrader. Voor volkskundigen die zich professioneel bezig houden met volksverhalen is dit boek onmisbaar in hun vakliteratuur.

Cor Hendriks en Theo Meder. Vertelcultuur in Nederland. *Volksverhalen uit de Collectie Boekenoogen (ca. 1900)*. Amsterdam, Meertens Instituut, 2005, 830 blz.

Uitgeverij Aksant, Cruquiusweg 31, 1019 AT Amsterdam, www.aksant.nl. Het boek is te verkrijgen in de boekhandel voor 39,90 euro.

(14) Ook deze sage is bekend in Zelzate (Oost-Vlaanderen). De kaart is hier echter schoppenboer (pijkenzot).

Familie de Bersacques

Bart De Nil

Dynastieën van cartografen en kaartenmakers zijn niet zeldzaam. Denk bij voorbeeld maar aan de leden en afstammelingen van de families Mercator, Visscher, Sanson, Jaillot en Casini, om er maar een paar te noemen. We weten echter veel minder over de vele lokale bescheiden landmeters die heel wat veld- en tekenwerk deden. Gewoonlijk kregen zij niet veel internationale faam, hoewel hun kaarten vaak van een ongebruikelijke mate van correctheid getuigen. Zo'n familie van landmeters is beschreven door historicus Martijn Vandenbroucke in zijn boek *De familie de Bersacques*.

Deze familie is afkomstig van het tegenwoordig in Frankrijk gelegen Saint-Omer maar vestigde zich in het laatste kwart van de 16de eeuw in Kortrijk. Pieter is de stamvader van deze Kortrijkse tak. Zijn zoon, Lowys I (Kortrijk 1586 - Gent 1646) en kleinzonen Lowys II (1625 - 1695), Albert I (Kortrijk 1632 - Kortrijk 1718) en Joseph (1636 - 1708) waren zijn bekendste afstammelingen. Naast hun beroep als landmeter waren ze ook succesvol in het lokale politieke leven en de lakenhandel. Kortom, ze stonden in hoog aanzien binnen hun leefgemeenschap.

Ze waren *beëdigde* of *gezworen landmeters*, en dus door de overheid aangesteld, maar werkten ook in de dienst van vele landheren, zoals de hertog van Croÿ. Lowys I de Bersacques zou zelf de uitzonderlijke titel van *koninklijk landmeter* krijgen, in welke functie hij koninklijke eigendommen tot in Namen en Luxemburg opmat. Verder tekende hij stadsplattegronden van o.m. Kortrijk, Menen, Tielt, Roeselare en Harelbeke, meerdere kaarten van de kasselrij Kortrijk (twee ervan werden op de muren geschilderd van de raadszaal in het Kortrijkse stadhuis). Hij tekende vele kaarten en stadsgezichten voor de *Flandria Illustrata* (1644) van Sanderus. Het overgrote deel van zijn werk stak hij echter in rijkelijk met kaarten geïllustreerde landboeken in opdracht van landheren uit gans Vlaanderen. Lowys maakte gebruik van driehoeksmeting, waardoor zijn kaarten vrij betrouwbaar zijn. Bovendien was hij ook een uitstekende tekenaar, zodat zijn werk in pracht moeiteloos boven dat van zijn concurrenten uitstak. Zijn zoon Albert had bijna evenveel succes in zijn carrière en werkte verder voor de opdrachtgevers van zijn vader. Hij leerde als jongeman zijn beroep niet enkel van zijn vader, maar ging ook in de leer van de Antwerpenaar van Gelre. De andere landmeters van de familie waren minder bekend, maar daarom niet minder verdienstelijk.

De auteur geeft in verschillende kleine hoofdstukken een overzicht van de verschillende onderwerpen die betrekking hadden op het

werk van deze familie landmeters: over hun functie en hoe ze werden aangesteld, over welke boeken over landmeting ze beschikten, hoe ze werden betaald (met diverse vormen van juridische verwickelingen om hun beloofde loon te krijgen), over hun opdrachtgevers en over de door hen gehanteerde instrumenten en technieken. Verder geeft hij een gedetailleerde studie over enkele bijzondere opdrachten zoals deze voor de hertog van Croÿ (enkele jaren geleden gaf het Gemeentekrediet nog een bijzonder fraaie reeks uit over deze landboeken) of voor de Plotho, baron van Ingelmunster.

Dit boek is geïllustreerd met talrijke kaarten, stadsgezichten en andere documenten. Achteraan kan men zeven pagina's met bronnen en literatuur vinden. Dit boek is zeker aan te raden voor iedereen met interesse voor de lokale geschiedenis en cartografie.

M. Vandenbroucke, *De familie de Bersacques. I. Een 17e eeuwse dynastie landmeters te Kortrijk. II. Productie en techniek van een familie landmeters in de kasselrij Kortrijk*, Kortrijk, Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring Kortrijk, 2001, 144p.

Eer het vat in duigen valt. Basistechnieken van het ambachtelijk kuipen

Johan David

Bier, wijn, whisky, die beelden roept het woord *ton* meestal op. Niet onterecht trouwens. Die edele vloeistoffen werden in onze streken van oudsher in dergelijke recipiënten bereid, bewaard en vervoerd. Miljoenen tonnen werden daarvoor gebruikt. Maar ze dienden ook nog voor vele andere doeleinden. Het bewaren van geaakte haring of van boter is in Vlaanderen nog bekend. Nagenoeg vergeten daarentegen is de zogenaamde droge ton waarin o.m. ijzerwaren zoals spijkers en kettingen vervoerd werden. Meer dan duizend jaar lang waren de tonnen dé recipiënten voor alles en nog wat.

In het Nederlands bestaan geen technische handboeken voor de kuiper. Op een paar kleinere bijdragen na, die doorgaans vrij moeilijk te vinden zijn, zijn er in het Nederlands slechts twee werken verschenen over het ambacht van de kuiper: VAN BAKEL, J. *De vaktaal van de Nederlandse klompenmaker* (Assen, 1958) en VAN KEYMEULEN, J. *De kuiper en de hoepelmaker* (Gent, 1988). Beide bekijken het vanuit het standpunt van de taalkundige en meer bepaald van de dialectoloog. Een beschrijving van de kuiperstechnieken ontbrak in onze taal.

En dat is de bedoeling van Erik Waelput: “de primitieve techniek van het kuipen-met-de-hand beschrijven, zoals de kuiper werkte voor de mechanisatie van zijn beroep” (al wijdt hij aan die mechanisatie toch twee hoofdstukken (blz. 17-18)). De auteur, die geen moeite gespaard heeft om meer te weten te komen over het onderwerp en een rijke bibliografie vermeldt, volgt in zijn boek het proces van het maken van een gewone ton. Daarnaast bespreekt hij nog het vervaardigen van andere vormen en van grote maten, evenals het roeien, d.i. het bepalen van de inhoud van zo’n recipiënt.

In zijn beschrijving legt de auteur het accent op de kennis van de vakman en het denkproces bij het maken van zijn verschillende producten. Die nadruk zal de lezer appreciëren, die al te vaak moet lezen of horen dat de technieken enkel uit werktuigen, vaardigheden en kneepjes bestaan. Het wordt voor hem duidelijk dat een vakman vooreerst het eindproduct goed moet kennen met alle eisen die er aan gesteld worden, vervolgens de grondstoffen die daarvoor in aanmerking komen en ten slotte de middelen die aangewend kunnen of moeten worden om die materialen zo te bewerken dat hij het product kan maken. De Nederlandstalige lezer beschikt nu dus eindelijk over een algemene beschrijving van het ambacht van de kuiper. Waar hij wel

rekening moet mee houden, is het feit dat het niet de bedoeling van de schrijver was een geschiedkundige verhandeling voor te leggen en dat daardoor de historische commentaar bij de beschrijving wel eens fout is: zo loopt bijvoorbeeld de Rubicon in Italië en niet in Frankrijk (blz. 14) werkte de Klöpfsäge juist zonder waterrad (blz. 70) of kende men de buikvormige ton lang voor de 9de eeuw n.C. (blz. 15).

Het tweede opzet van E. Waelput was “tot een algemeen aanvaardbare terminologie te komen die kan gebruikt worden in musea en andere instellingen” (blz. 10). Wat het gereedschap betreft, stoten we op enkele onjuistheden. Een paar voorbeelden: een blokschaaf duidt een apart werktuigtype aan en een boogschaaf is dus geen blokschaaf; de dweilstok zou stokdweil moeten worden; een trekzaag en een kraanzaag worden met elkaar verward; de zwikboor is nooit een schulpboor. Het volstaat meestal niet om bij het benoemen van de werktuigen van een ambacht, zich te beperken tot dat ene ambacht. Enkel een grondige en volledige kennis van alle aspecten van de houtbewerking kan tot een algemeen aanvaardbare terminologie leiden. Het MOT, gespecialiseerd in handgereedschap, kent als geen ander de valkuilen en sleutelt al jaren aan een algemene terminologie. Sinds 2000 reikt het via zijn website bruikbare termen aan voor handwerktuigen uit allerlei ambachten (www.mot.be/ID-DOC). Het is dan ook jammer dat de auteur die benamingen niet overgenomen heeft, samenwerking is van belang om deze terminologie te verspreiden.

Dit gezegd zijnde, kunnen we het boek van Erik Waelput zeker aanbevelen aan wie kennis wil maken met de kunst van de kuiper.

Erik Waelput, *Eer het vat in duigen valt. Basistechnieken van het ambachtelijk kuipen.* Antwerpen-Apeldoorn: Uitgeverij Garant, 2004, 315 blz., ill. (ISBN 90-441-1623-1).

Werken, werken, werken! De geschiedenis van de gastarbeiders in Tilburg en omstreken 1963-1975.

Guy Hoebeke

Economische en politieke inwijkelingen en integratie zijn heden ten dage niet meer uit onze samenleving weg te denken. In kranten, op radio en in TV, komen deze onderwerpen geregeld aan bod. Daarbij laaien de passies soms hoog op en vrijwel iedereen heeft er een mening over. Door de lacune die "Werken, werken, werken" opvult, verdient het een uitgebreide bespreking.

Dit boek is zeer verhelderend wat de economische (en sporadisch ook de politieke) kant van de inwijking betreft, want het laat ons kennis maken met hoe het allemaal begon. Het is het verslag van een historisch onderzoek naar de eerste gastarbeiders in Midden-Brabant. De drie samenstellers, Jan Stads (fotograaf), Paul Spapers (interviews) en Henk van Doremalen (research) hebben zich geen moeite gespaard om een gedetailleerd beeld op te hangen van de aankomst, de opvang, de integratie en het verdere verloop van de geschiedenis van de gastarbeiders en hun familie in Tilburg en omstreken in de periode 1963-1975. Het boek bevat veel interviews met die eerste gastarbeiders, maar ook met de Nederlandse mensen die hen begeleidden en opvingen. De meeste arbeiders kwamen hierheen om uit de armoede in hun thuisland weg te komen en dan terug te keren naar hun land, maar uiteindelijk bleven er velen hier en lieten ze hun familie overkomen. De auteurs beschrijven hoe die mensen een plaats veroverden in Tilburg en hoe de Tilburgers in het reine kwamen met hun nieuwe medeburgers. De drie samenstellers hebben een uitgesproken mening i.v.m. de hele problematiek, maar laten de mensen zelf aan het woord, wat de lezer toelaat zich zelf een idee te vormen. Een pluspunt is ook dat het boek doorspekt is met veel foto's van de geïnterviewden, zodat deze geen anonieme personen blijven, maar mensen van vlees en bloed.

Ineke Strouken, directeur van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, schrijft in haar korte voorwoord dat de eerste gastarbeiders met open armen door de stad ontvangen werden. Velen van hen zijn reeds overleden en het werd dus de hoogste tijd om hun verhaal, onlosmakelijk verbonden met de Nederlandse geschiedenis, op te tekenen. Dit boek is een onderdeel van een groter project. Spijtig genoeg viel op de webstek van het NCV hierover geen verder nieuws te rapen. Het zou uiterst interessant zijn, voor een omvattend beeld over die inwijking, dat gelijkaardige onderzoeken zouden gedaan

worden voor representatieve steden in heel Nederland. Het resultaat van zo'n onderzoek zou volledig passen in de leerstof van het middelbaar onderwijs en waarschijnlijk kunnen bijdragen tot een beter wederzijds begrip en een goede integratie.

Het boek bevat dertien hoofdstukken en een interessante bijlage waarin de betrokkenen zelf aan het woord komen. Het eerste hoofdstuk handelt over de aanpak van het historisch onderzoek. De volgende vier spreken over de verschillende soorten vreemdelingen, hun herkomst en hun motieven. Een zwaartepunt vormt de huisvesting van de gastarbeiders en de problemen eromheen. Dit komt aan bod in de hoofdstukken zes en zeven. Langzamerhand was de toestand zo verzeekt dat er hulpverlening nodig was en die kwam op gang door het oprichten van de "Stichting Bijstand Buitenlandse Werknemers Midden-Brabant" (SBBW, later SBW). Dit wordt belicht in hoofdstuk acht. De volgende vier hoofdstukken bespreken aspecten van de integratie: gezinshereniging - onderwijs - pogingen tot integratie van de eerste generatie gastarbeiders - toenemende discriminatie, maar ook gemengde huwelijken. Het laatste hoofdstuk heeft het over het specifieke geval van gastarbeiders bij het bedrijf Lips in Drunen, zoals gezien door een personeelschef.

Een boek over gastarbeiders. Tilburg was begin de jaren '60 een stad van 140.000 inwoners met een katholieke monocultuur en een industrie vooral gebaseerd op textiel. Er waren toen 300 vreemdelingen, vooral Belgen, ingeschreven bij de vreemdelingenpolitie. Per 1 januari 2004, veertig jaar na de komst van de eerste Turken in oktober 1963, is Tilburg een stad van 199.000 inwoners, waarvan 30.000 een niet-westerse, allochtone achtergrond hebben. Neemt men alle allochtonen, dan komt men tot 43.000 personen, afkomstig uit 207 verschillende landen. Een echte multiculturele samenleving. De auteurs spreken van de "verandering van een introverte Brabantse plattelandsstad in een stad in de frontlinie van de mondialisering". Ze hebben alledrie de begintijd meegemaakt en kunnen vertellen uit eigen ervaring. Deze cruciale fase, waarin autochtonen zowel als allochtonen samen geschiedenis maken, was tot nog toe stiefmoederlijk behandeld door de geschiedschrijvers. Het werd de hoogste tijd dat daar verandering in kwam. De schrijvers pleiten ervoor een archief te vormen over de gastarbeiders, steunend op de archieven in hun land van herkomst. Foto's van de dorpen, waaruit die mensen komen, hun gebruiksvoorwerpen ... zijn op hun plaats in een museum. Het uiteindelijke doel moet zijn dat, als nazaten hun voorgeschiedenis willen uitzoeken, ze dat in Tilburg kunnen doen. Het opzoekingswerk van de drie samenstellers gebeurde in archieven, documentatie en literatuur. Een zeer belangrijke bron was de mondelinge overlevering, bestaande uit een vijftigtal interviews. Het boek

behandelt de periode van 1963 tot 1975. Dit laatste jaar werd gekozen omdat dit het begin is van het wortel schieten van gastarbeiders in Tilburg.

In *Kozakken en terrazzowerkers* wordt gesproken over vreemdelingen in Tilburg in historisch perspectief. Wie is een vreemdeling? Het natrekken van de herkomst van enkele gevestigde Tilburgse families geeft verrassende resultaten. Doortrekkende en ingekwartierde troepen, fabrikanten, spoorwegarbeiders, vluchtelingen, rondtrekkende Italianen en Duitse dienstboden lieten sporen na. Na de Tweede Wereldoorlog vestigden zich veel Nederlandse Indiërs uit de voormalige kolonies in Nederland. Ze vulden voor een deel de enorme vraag naar arbeidskrachten op. Een bijzondere groep vormden de KNIL-militairen en hun familie, afkomstig uit de Molukken. Hun specifieke problematiek (gedwongen, zogezegd tijdelijk verblijf) was van invloed op de wijze, waarop later regelingen getroffen werden voor gastarbeiders en hun gezinnen.

Bienvenidos, zoals de titel laat vermoeden, heeft het over de arbeidskrachten uit het Middellandse Zeegebied. Met de toestand van werkloosheid en armoede in de jaren dertig voor ogen, streefde de Nederlandse overheid naar volledige tewerkstelling. Ze vreesden dat ze door het geboorteoverschot teveel arbeidskrachten zouden hebben en moedigden daarom de emigratie aan. Tussen 1946 en 1960 zijn 350.000 Nederlanders uitgeweken. Na de onafhankelijkheid eind 1949 kwam er een toestroom van ongeveer 200.000 Indische Nederlanders naar Nederland. Ze konden zonder problemen terecht op de arbeidsmarkt. In die jaren geloofde de industrie dat arbeidskracht belangrijker was dan technologie. Investerings in technologie en automatisering zouden teveel tijd kosten. Einde de jaren vijftig ontstond er echter een tekort aan arbeidskrachten en dreigde een stagnering van de productie. Een oplossing lag voor de hand: tijdelijk inzetten van buitenlandse arbeidskrachten uit het Middellands Zeegebied. Italianen werden streng geselecteerd en kregen tijdelijke contracten. Er waren wel problemen, maar het tijdelijke karakter van het verblijf maakte dat alles niet zo erg was. Later kwamen ook andere landen aan bod, zoals Spanje, Portugal, Marokko, ... Naast buitenlandse arbeidskrachten die via wervingsbureaus naar Nederland kwamen, ontstond een nieuwe groep, de zgn. "toeristen", die niet de officiële weg wilden bewandelen. Het kostte hen in de jaren zestig weinig moeite om een werk- en verblijfsvergunning te krijgen. Grieken vindt men vooral in de lederindustrie in Oisterwijk. Bij De Volt, een bedrijf van het Philipsconcern, waren eerst de Belgische pendelarbeiders van primordiaal belang. Toch had het bedrijf nog een tekort aan arbeidskrachten en werd er besloten Spanjaarden aan

te trekken. Dat gebeurde in november 1963. Volt pakte de opvang van de Spanjaarden op een gedegen manier aan.

Moeder vond het niet leuk dat ik ging behandelt twee motieven voor het komen naar Nederland: de vlucht voor de armoede en de zucht naar avontuur. Het verhaal van Yasar Engin is wel bijzonder. Hij maakte kennis met Nederland toen hij, samen met de bemanning van een Turks oorlogsschip, spontaan hulp bood tijdens de watersnood in 1953. Later kwam hij terug om geld te verdienen om een Chevrolet te kopen. Kayaalp kwam voor het avontuur. De Marokkaan Boutarbouch vertrok, evenals de Italiaan Piras, naar Nederland om de armoede thuis te ontvluchten. Deze en ettelijke andere verhalen hangen een beeld op van hoe en waarom deze mensen naar Nederland kwamen. Bijzonder is wel het onthaal van de eerste twaalf Turken in het station van Tilburg, waar de harmonie voor hen speelde. Iets gelijkaardigs gebeurde te Oisterwijk toen een groep van achttien Grieken aankwam. Ook vrouwen zochten hun heil in Nederland, zoals Snezana Roknic en haar drie Joegoslavische vriendinnen.

Over de eerste ervaringen met werken lezen we in *Er komen een paar gastarbeiders*. De inwijkelingen toonden dat ze van aanpakken wisten en hard konden werken, ook al viel het werk soms tegen, omdat het vies en ongezond was. De oplossing was dikwijls doorstromen naar een ander bedrijf. Met het schrijnend gebrek aan arbeidskrachten was dit geen probleem. De Nederlandse en de buitenlandse arbeiders moesten aan mekaar wennen. Met de Grieken verliep het vlot omdat iedereen wel iets wist van de oude Griekse beschaving en er belangstelling voor had. Met de Turken bij wolfabriek Grinsven was het dan weer hun noeste werkkraft die positief ervaren werd. Een groot deel van de arbeiders kwamen legaal naar Nederland, maar de groep "toeristen" groeide. In de eerste helft van de jaren zestig konden ze nog betrekkelijk gemakkelijk gelegaliseerd worden. Later werd dat moeilijker. Opvangen gebeurde dikwijls door landgenoten. Als er ergens een gastarbeider werkte, volgden er al gauw meerdere uit hetzelfde dorp of dezelfde streek.

Een heikel punt was de huisvesting van de gastarbeiders. Dit wordt belicht in *Turkenpensions* en *Te veel mensen, te hoge prijzen*. Een gastarbeider moest zich melden bij de vreemdelingenpolitie. Een verblijfsvergunning kregen ze slechts als ze beschikten over een werkvergunning, over een bewijs van onderzoek naar tbc en als ze een onderkomen hadden. Vooral bij de "toeristen" was dit laatste het grootste probleem. De illegalen moesten zelf voor huisvesting zorgen op een krappe woningmarkt. In het begin bracht de toestroom van vreemde arbeiders een pak administratief werk mee, te wijten aan de verouderde wetgeving inzake vreemdelingen. Dit werd anders met de nieu-

we Vreemdelingenwet van 1 januari 1967. Met minder mensen werd meer werk verzet en verliep de behandeling van de dossiers vlotter. De werkelijke toestroom van gastarbeiders was echter zo groot dat de problemen bleven. Dit leidde tot de Wet Arbeid Buitenlandse Werknemers van 1978, die echter niet alle problemen wegnam. Een onderkomen zoeken was voor de nieuwe mensen een moeilijk punt. Er waren veel goede pensions, maar ook veel slechte, waar met de hygiëne en de faciliteiten een loopje genomen werd. Werkgevers waren verplicht hun arbeiders een onderkomen te verschaffen en hielden de huur af van het loon. De gastarbeiders vonden dat te duur - ze waren gekomen om te sparen - en gingen zelf op zoek naar een goedkoper alternatief. Soms waren ze ingekwartierd bij collega's of als kostgangers bij particulieren. Dat gaf wegens verschillende eetgewoonten wel eens aanleiding tot moeilijkheden. Uitbuiting kwam eveneens voor zowel bij Nederlandse als bij buitenlandse huisbazen. Als begin 1966 bij een Turkse arbeider een geval van tbc vastgesteld werd, schoot de overheid wakker. Plots stelde men vast dat teveel mensen samen hokten in te kleine ruimten. Maatregelen werden genomen en verordeningen opgesteld, maar door de aanhoudende stroom gastarbeiders, zowel legale als illegale, was er geen houden aan. Van verschillende zijden werd onderzoek verricht naar de huisvesting van gastarbeiders. De ABWT (Aktiegroep Buitenlandse Werknemers Tilburg) onderzocht in 1970 alle 40 pensions in en rond Tilburg met meer dan drie buitenlandse werknemers. Het rapport toont een onthutsend beeld van de huisvesting. Ondanks goedbedoelde pogingen om de toestand te verbeteren, was er in 1972 nog een discussie wie nu eigenlijk verantwoordelijk was voor de huisvesting van de vreemde arbeiders: de gemeenten of de bedrijven.

Hoe de hulpverlening op gang kwam, staat beschreven in *Stichting Bijstand Buitenlandse Werknemers Midden-Brabant*. De plaatsen Dongen, Rijen en Tilburg hadden elk een eigen comité om de belangen van de buitenlanders te behartigen. Toen ze besloten samen te werken, kregen ze in 1967 van het Ministerie van CRM een toelage en werd de Stichting formeel gevormd. Individuele hulpverlening zou voorrang krijgen van de Stichting. Die houdt zich o.a. bezig met gezinshereniging, huisvesting, onderwijsproblemen, ontmoetingscentra, werkloosheid, uitkeringskwesties, maar ook met het geven van voorlichting aan Nederlandse instanties, onderwijsinstellingen, enz... Ondertussen kende de Stichting een forse groei: van 3 werknemers in 1971 tot 20 werknemers in 1978. Een belangrijk deel van het werk van de Stichting situeert zich in medewerking bij juridische problemen. Er komen ook meer activiteiten die de zelfstandigheid moeten bevorderen. In 1975 blijkt dat de individuele hulpverlening door buitenlanders wordt gedaan. De aandacht is in deze tijd meer en meer

gericht op de groter wordende werkloosheid, waardoor de gastarbeiders als concurrenten op de arbeidsmarkt gezien worden. Door de gezinshereniging kwamen er meer vrouwen naar Nederland. In 1972 zijn er 159 gezinnen in Tilburg en begin 1975 zijn er al 300 vrouwen. In 1987 werd de Joegoslavische Snjezana Matijevic directrice van het Vormingscentrum Buitenlandse Vrouwen.

Wegwerpluiers en andere mooie verhalen heeft het over gezinshereniging. Een gehuwde gastarbeider kon, na een verblijf van een jaar in Nederland, zijn vrouw en kinderen laten overkomen, mits in passende woonruimte werd voorzien. Er waren veel redenen tot hereniging: de luxe in het Westen, man en vrouw werken en dus dubbel verdienen, armoede in het thuisland, betere toekomst voor de kinderen, soms ook de politieke situatie, maar eveneens heimwee, de andere cultuur en de achtergebleven vrouwen. Ook hier duikt het woningprobleem op. Er waren te weinig woningen voor gastarbeidergezinnen. De arbeiders bleven steeds langer in Nederland wonen, want de oorspronkelijke gedachte van in hoogstens vijf jaar genoeg te verdienen en dan terug te keren naar het thuisland, bleek niet haalbaar. De levensduurte in Nederland, de dure vakantie in het thuisland, de afhankelijkheid van het thuisgebleven gezin en de familie van de geldstroom en de goederen van de gastarbeider, zorgden ervoor dat hij, ondanks het soms twaalf tot zestien uren per dag werken, zeker niet genoeg verdiende om in enkele jaren zijn droom waar te maken. Gevolg van dit alles waren meer herenigingen en meer woningnood. Sommige gastarbeiders kochten dan maar zelf een huis. Gezien hun beperkte middelen, kwamen ze meestal in de goedkoopste categorie terecht. Een resultaat van de hereniging was dat er anders op vakantie werd gegaan, namelijk met busjes. Die zaten afgeladen vol met goederen die op het thuisfront gretige afnemers vonden. Een ander resultaat was heimwee bij de vrouwen. Hun vertrouwde omgeving was weg en ze vielen in een gat. Aan de andere kant hadden ze het ontzettend zwaar, want ze moesten zorgen voor het gezin, om meer te verdienen werkten ze mee en ze moesten hun weg leren in een andere maatschappij. Ook de mannen hadden het zwaar met hun werk. Dit leidde geregeld tot conflicten. De meeste vrouwen hebben taai volgehouden en wilden niet meer terug. Kinderen hebben een grote rol gespeeld bij het bijhouden van de gezinnen.

Eén van de problemen, waarmee de gastarbeiders en hun vrouwen geconfronteerd werden, was het onderwijs voor hun kinderen. De *Vliegende Brigade* begint met het verhaal van een Turkse jongen die in 1969 als dertienjarige naar Tilburg komt. Dit gebeurde op aandringen van de eigenaar van de fabriek waar de vader werkte. De toekomstmogelijkheden voor de jongen waren veel beter in Nederland. De schok met de vrijheid die kinderen kregen in het Nederlandse

onderwijs was (te) groot. Een groot probleem was de taal. Thuis spraken de kinderen de taal van hun ouders en op school, als er nog leerlingen waren met dezelfde nationaliteit, ook. De taal was ook een barrière voor contact met de ouders. Een andere moeilijkheid was waar het onderwijs aan de vreemde kinderen zich op moest richten: blijven in Nederland of een terugkeer naar het thuisland. Om allerlei redenen gingen veel kinderen niet naar school. In Tilburg waren dat er 131 op 200. De hoger vernoemde SBBW richtte een stuurgroep op met de Pedagogische Didactische Dienst (PPD) te Tilburg. Ze richtten o.a. een 'vliegende brigade' op, die twee keren per week alle scholen in Tilburg bezocht om allochtone kinderen extra hulp te bieden. Het resultaat: binnen enkele maanden verdubbelde het aantal kinderen dat deelnam aan het basisonderwijs. De enorme cultuurverschillen zorgden echter voor heel wat problemen, zoals dat meisjes zo vlug mogelijk van school gehaald moesten worden. Met het oog op een terugkeer naar het land van herkomst werd besloten tot bicultureel onderwijs, waarbij de taal, de geschiedenis en de cultuur van het thuisland onderwezen werden. Einde 1975 bestond dit onderwijs voor Grieken, Turken en Marokkanen. Het enthousiasme van de eerste Turkse leraar spreekt boekdelen. Taalcursussen voor volwassenen en niet-schoolgaande jongeren begonnen vanaf 1972.

Pogingen tot integratie van de eerste generatie gastarbeiders worden beschreven in *Nieuwe woorden op stukjes leer*. In het begin was er vanzelfsprekend geen grote keuze voor een sociaal leven. In de beginjaren mochten de gastarbeiders tijdens het weekeinde overal binnen. Films werden gedurende een beperkte tijd vertoond. De seksuele nood van de mannen was groot. Die werd een beetje gelenigd door vrouwen van hier en dancings waren favoriete plaatsen. Gemengde huwelijken kwamen beperkt voor, maar de meeste hielden niet stand. Vanaf het begin van de jaren '70 werden ook culturele feesten georganiseerd, die veel succes hadden. Eén groep mensen die veel inspanningen hebben gedaan om een brug te slaan tussen hun cultuur en de Nederlandse zijn de Grieken. Ook de Nederlanders zelf ontplooiden culturele activiteiten om allochtonen en autochtonen nader tot mekaar te brengen. In de begintijd waren de Tilburgers geïnteresseerd in de gastarbeiders en werden deze goed opgevangen. Waar de overheid het nog liet afweten, boden de mensen van Tilburg spontaan hulp. Taal bleef het grote probleem. Vanaf het midden van de jaren '70 komt de professionalisering van het taalonderricht op gang. Het taalonderricht begon van onderop. Tilburgse huisvrouwen, studentinnen, collega's op het werk, voormannen in een fabriek, winkeliers, gezinnen ... hielpen daarbij en boden soms ook materiële hulp. Gastarbeiders die het Nederlands al enigszins machtig waren, fungeerden niet alleen als tolk, maar boden ook hulp bij problemen, werden dus sociaal en maatschappelijk hulpverlener. De zelfredzaamheid

van de gastarbeiders op gebied van voedsel ging van eigen volkstuin-tjes tot aankopen in Brussel toe, om zoveel mogelijk de eigen vertrouwde keuken te behouden. Ze namen Nederlandse eetgewoonten aan en beïnvloedden op hun beurt de inheemse keuken. Er was gebrek aan gebedsruimten. De eerste islamitische gebedsdienst vond plaats in 1964 en werd mogelijk gemaakt door de christelijke medemenselijkheid van de fraters van Tilburg. In 1971 opende de eerste Turkse moskee.

Over het tijdstip waarop discriminatie de kop opstak, bestaat geen eensgezindheid. De meningen daarover in *Een buitenlander was interessant maar dan op een afstandje* zijn verdeeld. Vanaf 1973 verschijnen artikels in de plaatselijke pers die uitleg geven over de cultuurverschillen om zo begrip te kweken voor de gastarbeiders. Discriminatie werd niet gevoeld tot ongeveer 1975. Naast motieven als de oliecrisis en de slechtere economie speelde ook mogelijk de overgang van gastarbeid naar blijvende arbeid een rol. Van weerskanten moest men aan elkaar wennen. Voetbal heeft daarbij een grote rol gespeeld. Een gemengd huwelijk is wel het toppunt van integratie. Verhoudingsgewijs huwden minder Turken en Marokkanen met een Nederlandse, dan andere nationaliteiten. De meeste gemengde huwelijken zijn mislukt. Het geheim van geslaagde huwelijken was tolerantie voor mekaar.

Veel bedrijven hebben hun bedrijfsarchieven vernietigd. Zo is er een unieke bron verloren gegaan over de beginperiode van de gastarbeiders. Gelukkig zijn de schrijvers er in geslaagd de hele gang van zaken in het bedrijf Lips in Drunen te reconstrueren in *Gastarbeiders bij Lips in Drunen*. In de jaren zestig was de arbeidsmarkt zeer krap. Lips had ongeschoolde arbeiders nodig voor een periode van één jaar. De keuze viel op Turkse arbeiders. Hun aanwerving werd heel degelijk aangepakt: de Drunense bevolking werd ingelicht - de ondernemingsraad besprak de komst van de Turkse arbeiders - de burgemeester werd geïnformeerd - de deken zou zijn parochianen informeren over de islam en de Koran - met het Gewestelijk Arbeidsbureau werd contact opgenomen voor het verkrijgen van een arbeidsvergunning. Dit alles leidde tot heel wat kritische opmerkingen en bedenkingen. De Turkse regering duidde een gebied aan (met grote werkloosheid) waar de aanwervingen mochten gebeuren. Bij de aanwerving gebruikte dhr. Handgraaf, de personeelsverantwoordelijke van Lips, volgende criteria: de arbeider moest zwaar werk kunnen verrichten, hij mocht niet analfabeet zijn, hij moest één jaar in een fabriek gewerkt hebben en hij moest een geneeskundig onderzoek ondergaan. Het Nederlandse Ministerie van Sociale Zaken huurde daarvoor twee artsen in, waaronder een Turkse. De ontvangst van de twintig geselecteerden werd goed voorbereid. Dhr Handgraaf zorgde

o.a. voor kleding, voor een rondrit in de streek en voor onderkomen. De opvang in het bedrijf was dusdanig dat ze op zeer korte tijd het werk machtig waren. Alles verliep zo goed dat in hetzelfde jaar het bedrijf nog eens twintig Turkse arbeiders liet overkomen. Na verloop van tijd bleek het tijdelijke onderkomen in barakken op het bedrijfsterrein onhoudbaar. Een oud broedersklooster bood de oplossing. Na 1970 zorgde het bedrijf voor volledig uitgeruste huizenblokken. Later wisten Turken en Marokkanen (uit een overgenomen bedrijf) zichzelf een huis te verschaffen. Toen bleek dat de tijdelijke opdracht langer zou duren en gezien de positieve ervaringen met de gastarbeiders werd, na overleg tussen alle betrokken partijen, besloten hen gespreid (voor betere integratie) in te burgeren in Drunen en tot gezinshereniging over te gaan. Achteraf is gebleken dat dit beleid goed is geweest.

Hopelijk toonde bovenstaande bespreking dat “Werken, werken, werken” een warm onthaal verdient. Het biedt een schat aan informatie en leest ook heel vlot. De vele gecontacteerde mensen komen tot leven in het boek en dat maakt het zo boeiend.

J. Stads, P. Sparens en H. Van Doremalen. *Werken, werken, werken! De geschiedenis van de gastarbeiders in Tilburg en omstreken 1963-1975*. Utrecht, 2004, 176 blz.

Uitgegeven door Nederlands Centrum voor Volkscultuur, F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht, www.volkscultuur.nl

Bestellen door overmaken van 18,75 euro op gironummer 810806 ten name van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur onder vermelding van ‘Werken’ of via de boekhandel.

Lapjesproef voor drie zussen. 100 artikelen over volkscultuur in Limburg.

Guy Hoebeke

Dit boek bevat de honderd bijdragen over volkscultuur in Limburg, die tussen 2002 en 2004 verschenen in de rubriek *Duizendpoot van Het Belang van Limburg*. Ze behandelen zowel oude gebruiken als moderne verschijnselen. Wat ze gemeen hebben is dat ze slaan op het leven van elke dag, op wat het volk bezig houdt. Met alle aandacht die de laatste tijd besteed wordt aan het behouden van ons immateriële erfgoed, namen het *Limburgs Volkskundig Genootschap* en de krant *Het Belang van Limburg* het initiatief om die honderd stukjes uit te geven. Ongewoon is wel dat ook reacties van de krantenlezers opgenomen zijn, die een aanvulling betekenen op sommige teksten. De nodige inlichtingen worden verstrekt om de lezers van het boek toe te laten te communiceren met de opstellers ervan.

In het eerste woord "Vooraf" verheugt Marc Jacobs, directeur van het Vlaamse Centrum voor Volkscultuur, zich over dit boek omdat het een verbreding betekent van de vroegere volkskunde, te wijten aan de Internet Technologie en de daaruit voortvloeiende "globalisering" en wereldwijde netwerken die tot in Limburg vertakt zijn. Het oude en het nieuwe, die in het dagelijkse leven naast mekaar voorkomen, worden in deze verzameling behandeld.

In het tweede woord "Vooraf" heeft Annick Boesmans, conservator van het Openluchtmuseum van Bokrijk, het over het feit dat oude tradities herleven, zoals het afscheid van het vrijgezellenleven, en zelfs vernieuwing kennen, in dit geval omdat het 'afschied' nu ook voor dames georganiseerd wordt. Op bepaalde nieuwe tradities kan wel enige kritiek geuit worden: b.v. het commerciële karakter van sommige vieringen, zoals moederdag, of het occulte van heksenvieringen (*wicca's*). Een andere herleving vindt men daarin dat praktijken, die tot in 1909 gebruikt werden om er 'zich uit te loten', d.w.z. geen legerdienst hoeven te doen, nu in soortgelijke vormen optreden bij studenten om een goed examen af te leggen. Niet alle tradities zijn ontstaan in oeroude tijden. De Unesco stelt in haar bepaling van "immaterieel cultureel erfgoed" dat "...praktijken (...) altijd herschapen worden door gemeenschappen en groepen als antwoord op hun omgeving... Dat geeft aan die gemeenschappen een gevoel van identiteit en continuïteit...". Een onderzoek vijftien jaar geleden in Groot-Brittannië door Hobsbawm en Ranger toonde aan dat veel zogezegde oude Schotse en Welshe gebruiken ingevoerd waren in de 19e eeuw. Op 17 oktober 2003 werd een Unesco-conventie voor de

bescherming van het immateriële erfgoed goedgekeurd. Annick Boesmans laat het aan de lezer over te oordelen welke tradities kunnen voorgedragen worden om op de wereldranglijst van Unesco te figureren.

De honderd verhalen zijn gebundeld volgens 12 thema's. Ze werden redactioneel gestroomlijnd en geactualiseerd en werden wetenschappelijk gecontroleerd door Hilde Schoefs, een der auteurs. Zeventien schrijvers hebben er aan meegewerkt. Het wekt geen verbazing dat Luk Indestege, voorzitter van het *Limburgs Volkskundig Genootschap*, 67 van de artikels voor zijn rekening nam. Handig is ook dat na sommige artikels de bronnen, de reacties van lezers en verdere literatuur vermeld staan.

Het is onbegonnen werk elk verhaaltje hier aan bod te laten komen. We zullen ons beperken tot enkele voorbeelden uit elk thema. In "*Jeugd heeft geen deugd*" staat een bruikbaar stukje "Jongen of meisje?" over wat te doen om een jongetje of een meisje te verwekken. Ook voor runderen zijn er dergelijke praktijken, nl. de koe laten dekken 's morgens met haar achterste naar de zon gekeerd. Een ander smakelijk onderwerp wordt beschreven in "Ossenboek" over ongehuwde mensen die dertig jaar geworden zijn. "*De angst vaart mee*" heeft het o.a. over dieventekens, donder en bliksem, spoken en de duivel. Dieventekens zijn sporen die bendeleden nalaten bij verkenningen naar huizen, die de moeite van het bestelen waard zijn. Hedendaagse beveiliging maakt gebruik van alarminstallaties, honden en wapens. Vroeger, ten tijde van het bijgeloof, maakte men o.a. gebruik van heksenbollen, omdat heksen bang zijn van hun eigen, verwrongen spiegelbeeld. Maar een zoektocht op internet leert dat die oude middeljes tegen het kwaad, het nu nog altijd doen. Tegen donder en bliksem helpt de heilige Donatus. Zijn naam is verwant met de vroegere dondergod van de Germanen, Donar of Thor, vandaar ...

Wie problemen heeft met zijn gezondheid kan terecht in "*De kracht om zichzelf te genezen*": planten en bedevaarten tegen reuma, gebedsgenezers, indiaanse oorkaarsen en andere remedies tegen migraine. Stinkende gauwe met haar gele sap smeert men aan wratten. Kruiden helpen tegen veel kwalen, vooral als men ze plukt, zoals de moderne heksen, volledig bloot en met de linkerhand. Een zeer oude, magische methode is een spijker in een boom slaan en daardoor de ziekte aan de boom door te geven of een stukje stof, een verband of iets dergelijks, aan een boom te hangen.

Een heel ander onderwerp wordt behandeld in "*De macht van de gewoonte*". Dit gaat van metselaarstekens in oude gebouwen, over het oprichten van de mei op de nok van een ruwbouw, spaarkassen in

herbergen, smokkelen, het hartje in de toiletdeur tot mijnwerkerscultuur en Sinte Barbara.

“Ieder vogeltje zingt zoals het gebekt is” heeft het dan weer over klederdrachten en nu. Heel speciaal is de moderne stadssage van de ‘engelenglimlach’. Daarbij wordt aan jonge vrouwen de keuze gelaten tussen groepsverkrachting of de vermelde glimlach. Kiezen ze voor het laatste dan wordt aan beide kanten de mond opengesneden van oor tot lip. Taal komt aan bod met het Limburgs dialect, spotnamen en vertellers. Er zijn meer dan elfduizend sagen, legenden en andere verhalen opgetekend in de provincie.

Wat onder *“De beste vrienden van de mens”* verstaan wordt, is duidelijk: duiven, bijen, kippen. Wat de mollen hierbij komen doen, is niet helemaal duidelijk. Die behoren zeker niet tot de ‘beste vrienden’, integendeel, als men de opgesomde remedies leest om er van af te geraken. Met hanen daarentegen hebben mensen wel een bijzondere band, zoals bij ‘hanenzingen’. Iets minder vreedzaam zijn de hanengevechten. In het Franse noord-westen bestaan ze nog, maar ook in Limburg worden ze nog gehouden, zij het illegaal. Dit thema wordt afgesloten met een smeug verhaal over ‘koeschijten’, een hedendaags volksgebruik, dat ontstond een tiental jaren geleden.

“Ik wil de grootste zijn” handelt over competitieve gebruiken, zoals het onlangs uit Nederland overgewaaid ‘vrouwsjouwen’. Mannen nemen een vrouw op de schouder, moeten een parcours afleggen en het snelste koppel wint. Echt doorbreken doet dit volksgebruik niet en in Opitter is men er in 2001 mee gestopt. Traditioneel zijn dan weer nagelkloppen, knikkeren, schieten, het herboren pagschieten ofte werpen met knuppels en beugelen. Meer eigentijds is de supporterscultuur.

Het thema *“De wereld is een schouwtoneel”* wortelt helemaal in het verleden. Het Rutten-meispel is daar een typisch voorbeeld van. In Rutten bij Tongeren wordt het Sint-Evermarus-spel opgevoerd. Dit spel is al meer dan 500 jaar oud. Muziek komt aan bod in de stukjes over ‘Volksmuziek’, ‘Volksmuzikanten’ en ‘De blokviool’ of hommel. Openbare optredens zijn ‘Steltendansen’ en ‘Sokkendansen’, openluchttheaters en het proces van Malbroek, dat elk jaar op verschillende plaatsen gevoerd wordt. Malbroek liet bijna 300 jaar geleden een spoor van vuur en bloed achter zich. Hij wordt aangeklaagd en gevonden: hij bekoopt zijn misdaden met de brandstapel.

Bij *“Licht in donkere dagen”* zitten we in de herfst- en winterperiode. Halloween werd reeds lang geleden gevierd in Schotland en Ierland, door de Ieren ingevoerd in de VSA en als nieuw commercieel volks-

gebruik in de jaren negentig hier binnengebracht. Ook betrekkelijk nieuw is de Sint-Hubertusviering in Wiemes-meer, die daar in 1947 als mis voor boswachters ontstond. Ook bij de Adventskrans hebben de handelaars een vinger in de pap. Sint-Maarten neemt rond Aalst en Kortrijk de fakkel van Sint-Niklaas over. In Limburg zijn de Sint-Maartensvuren een oud en geliefd gebruik. Kerstmis komt uitvoerig aan bod met de kerstman, kerstbomen, kerstboomverbranding en de kerstkalkoen. Traditioneel zijn nieuwjaar wensen en Driekoningenzingen.

De kerk bepaalt nog altijd een deel van ons leven. "*Van heiligen en mensen*" leert ons dat vasten goed is voor de gezondheid en voor de lijn. Vrouwen die zwanger willen worden, maar bij wie het niet lukt, nemen hun toevlucht tot de H. Anna, die op hoge leeftijd nog een dochter kreeg, Maria. Het heilig paterke van Hasselt overleed in 1905. Reeds tijdens zijn leven kwamen mensen van overal bij hem om bijstand. Zelfs nu nog wordt zijn hulp gezocht, maar het aantal vereerders neemt de laatste jaren af. De 'Drie gezusters' waren helemaal geen zussen. Ze worden vereerd in Brustem, Rijkel en Zepperen. Elke bedevaartplaats bezit een waterput. Men kan uittesten bij welke heilige men moet zijn, door een doorweekt lapje stof in de put te gooien. Wanneer het zinkt, zit men juist. Dit is dan tevens de verklaring voor de titel van dit boek. Vrouwen worden goed verzorgd in Limburg. De heilige Brigitta is de patrones van barende vrouwen en van het vee. Voor hope-loze gevallen en tegen slechte examens kan de heilige Rita helpen, maar ook hedendaagse kwalen kan ze de baas, een moderne heilige dus. Alhoewel ze in 1457 gestorven is, werd ze eerst in 1900 heilig verklaard. Sint-Antonius met zijn varken is een heilige die in de lift zit. Hij is patroonheilige van de boeren en beschermer van de varkens. Zijn naamdag op 17 januari wordt gevierd door de verkoop van allerlei varkensproducten, wat soms meer aandacht krijgt dan de heilige zelf.

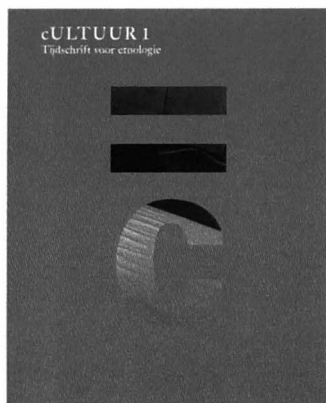
"*Stappen voor God*" is een goed gekozen titel want hier wordt enkel gesproken over processies en bedevaarten. Die naar Kortebos bezoekt het miraculeuze Mariabeeld. Maria trekt veruit de meeste bedevaarders aan, niet alleen in Limburg, maar ook daarbuiten. O.L.V. Hemelvaart is een drukke bedevaarts- en processiedag. De jaarlijkse Sacramentsprocessie is ontstaan in het Prinsbisdom Luik in 1246. Die processie was in de dorpen en steden de belangrijkste kerkelijke manifestatie van het jaar. Veel van die processies verdwenen in de jaren 1960, maar duiken nu terug op. Limburg kan bogen op twee zevenjaarlijkse feesten: het Kroningsfeest te Tongeren, dat reeds in 1390 gevierd werd, en de Virga Jessefeesten te Hasselt, die dateren van 1682. De bevolking van beide steden werkt vol overgave mee om van hun feest een doorslaand succes te maken. België is een land van feesten, uitingen van spontane levensvreugde.

Dat wordt aangetoond in *“Morgen is het feest”*. Winterbarbecues zijn waarschijnlijk overgewaaid uit de VSA en schieten wortel. Het begin van een nieuwe trend? Carnaval is heel wat ouder en zou verband kunnen houden met de ‘Blauwe Schuit’, die reeds in 1413 vermeld werd. Maar de oorsprong van het feest ligt nog veel verder in het verleden. Een totaal nieuw verschijnsel zijn de paasbomen, een beetje in analogie met de kerstbomen. De traditie komt uit Zuid-Duitsland en duikt nu en dan in Limburg op. Of ze hier levensvatbaar is, moet de toekomst uitwijzen. Moeder vieren dateert uit de Middeleeuwen. Toen was dat de zondag voor Pasen. Een eeuw geleden werd O.L.V. Hemelvaart genomen. Uit de Angelsaksische, niet katholieke landen, viel de keuze op de tweede zondag van mei. Dit was te wijten aan de Amerikaanse strijdster voor vrouwenrechten, Anna Jarvis, wiens moeder in 1905 op die dag gestorven was. Een geboorte is een leuk iets, dat dan ook gevierd wordt. Een volksgebruik in de dop zouden ‘babyparties’ kunnen zijn. Het tonen van een nieuw lid aan de maatschappij gebeurde vroeger en nu nog bij het doopfeest, maar de ooi-vaardersreceptie zou een gedeelte van die rol op zich kunnen nemen. Inwijking is in Vlaanderen een eeuwenoud verschijnsel en niet een recent fenomeen. Al honderden jaren zijn reuzen een onderdeel van de bevolking beginnen uitmaken. In Limburg wonen er in 29 van de 44 gemeenten één of meer reuzen. En om te eindigen een vloeibare noot: Hasselt Jeneverstad. Er wordt bijna 400 jaar jenever gestookt. Over de heilzame en minder heilzame gevolgen van enkele borrels hoeven we niet uit te weiden, die zijn genoegzaam bekend. In Hasselt worden, bij het begin van de herfst, al twintig jaar jeneverfeesten gehouden. Allen daarheen.

Het boek *“Lapjesproef voor drie zussen”* is een aanrader voor wie geïnteresseerd is in wat ons, het volk, vroeger en nu bezig hield en houdt, in de verschuivingen in de tradities, in nieuw overgewaaide gebruiken. Zoals Luk Indestege schrijft in de slotbeschouwing: *“Dit is niet de plek voor academische discussies; wij houden het simpel en geven kort onze eigen mening.”* Een grote vijand van dit alles is de ‘commercie’, die geregeld over de hekel gehaald wordt. Maar de 100 artikels lezen zeer vlot, ook voor wie weinig tijd heeft, want men heeft maximum vijf minuten per stukje nodig. Het bulkt van de wetenswaardigheden, o.a. het ontstaan van de gebruiken, wat er gebeurt, waar ze plaatshebben, welke hulp ze geven, ... Men voelt gewoon het hart van de mensen kloppen in het beschrevene.

L. Indestege en H. Clerinx (red.). *Lapjesproef voor drie zussen. 100 artikelen over volkscultuur in Limburg*. Hasselt, 2004, 216 blz.
 Uitgeverij Concentra Media, Herckenrodesingel 10, 3500 Hasselt,
 www.concentra.be

Een nieuw geluid cULTUUR, tijdschrift voor etnologie

Bart De Nil

Op 30 juni werd in het Vlaams-Nederlands huis deBUREN het eerste nummer van cULTUUR voorgesteld, een nieuw tijdschrift voor etnologie. Het tijdschrift werpt zich op als het nieuwe interdisciplinaire forum in Vlaanderen en Nederland voor erfgoed en de studie van de cultuur van het dagelijks leven in heden en verleden.

Ieder nummer van cULTUUR heeft een aantal vaste rubrieken: het hoofdredactioneel commentaar, een trits artikelen, een etnologisch essay, een discussiedossier, een virtueel essay, berichten en verslagen en recensies. Het eerste nummer bevat onder meer een essay van Niek Pas over de gebeurtenissen rond zijn promotie op 'provo' en een artikel van Stijn Reijnders over het populaire misdaadprogramma van Peter R. de Vries op de Nederlandse televisie. Verder zijn er bijdragen over de wereld van de binnenvaartschippers, de eerste bloeiperiode van het regionalisme en een discussiedossier over de verhouding tussen volkscultuur en kunst. De omslagfoto van een beslapen bed is van een fotoserie van Anneke Hilhorst over de verbeelding van de echte sponde, waarover Johan de Bruijn een virtueel essay heeft geschreven. Het beslapen bed is een metafoor voor het tijdschrift dat de sporen van menselijke aanwezigheid traceert en duidt.

Meer info op: www.etnologie.org

De redactie wenst haar collega's van cULTUUR het allerbeste: veel lezers en spraakmakende nummers. En laten we hopen dat we in de toekomst niet enkel naast maar ook eens met elkaar kunnen werken. Onder het motto: excelsior!

Beklede devotieprent uit het penitentenklooster op St.-Pieters bij Gent

W.L. Braekman

Op het grondgebied van het huidige Gent waren er onder het Ancien Régime twee kloosters van de penitenten. Het ene bevond zich bij St.-Jacobs, in de onmiddellijke omgeving van de naar hen genoemde Penitentenstraat; het andere op het St.-Pietersdorp waar de zusters in 1636 aan de Nederkouter een klooster hadden gebouwd. ⁽¹⁾ De penitenten op St.-Pieters waren afkomstig uit Eeklo (penitenten van O.-L.-V.-Ten-Doorn) en hadden zich sinds 1627 te Gent gevestigd. ⁽²⁾

De penitenten bij St.-Jacobs bezaten een miraculeus Christusbeeld, dat in de "Voorkapelle" van hun klooster door vrome lieden vereerd werd. Deze devotie heeft heden ten dage nog enig spoor nagelaten, niet zozeer door het nog bestaande, nu zwartgeblakerde, Christusbeeld (de zwarte God) dat zich nu in het St.-Elisabeth-begijnhof bevindt, dan wel door een devotieprent die in de kapel van het klooster aan de bezoekers werd verkocht. Deze prent, een anonieme kopergravure in twee formaten, een groot en een kleiner, was door de zusters met lapjes kostbare stof bekleed en ook met waterverf gehoogd. ⁽³⁾ Deze uit de achttiende eeuw daterende en nu heel zeldzaam geworden prenten zijn een blijvende herinnering aan de vereering van het Christusbeeld bij de penitenten van St.-Jacobs (zie afbeelding hierbij). Een gelijkaardige devotie, verbonden aan het klooster op St.-Pieters en geïllustreerd met eveneens een daarbijhorende iconografische voorstelling, werd - voor zover mij bekend - tot op heden niet gesignaleerd.

Uit privé-bezit is nu een mooie, merkwaardige en eveneens met stof beklede prent op perkament opgedoken. Ze stelt een geknielde zuster voor die, in een bruin habijt met zwarte hoofddoek, ⁽⁴⁾ met opengespreide armen geknield zit voor een bebloede Christus aan het kruis, tot wie ze zegt: "*In christo confixa sum*": *aan Christus ben ik vastgehecht, met Christus ben ik verbonden*. Vermoedelijk is de prent, een gravure van 7,5 x 11,5 cm (exclusief rand) nooit aan het licht blootgesteld. Ze vond wellicht een veilig onderkomen in het gebedenboek van een vrome ziel, die zich tot de devotie van deze afgebeelde non aangetrokken voelde. Onderaan op de prent wordt de afgebeelde jonge vrouw geïdentificeerd als zuster 'Francoyse Clare van St.-Lieven, Penitente Recollectine'. De houding van de geknielde en het overvloedig bloed op het lichaam van de Gekruisigde doen denken aan de klassieke voorstelling, waarin gestigmatiseerden worden afgebeeld terwijl ze de vijf bloedige wonden ontvangen. Boven het hoofd

(1) Ch.L. Diericx, *Continuation des Mémoires sur la Ville de Gand* (Gand, 1815), p. 354.

(2) Chr. De Backer, "Het klooster der penitenten bij St.-Jacobs te Gent", *Les Cahiers de la Biloque*, 24 (1974), 171-184 (p. 175).

(3) Chr. De Backer, "Beklede devotieprenten uit het klooster der penitenten bij St.-Jacobs te Gent", *Volkskunde*, 84 (1983), 1-10 en W.L. Braekman, "Zeventiende-eeuwse Brugse liederen en dichters uit het klooster Syon", *Biekorf*, 102 (2002), 78-91 (p. 82).

(4) In 1649 werd bij de penitenten het slot ingesteld en werd hun "grau" habijt (grauwzusters) vervangen door een bruin.

Afb. 1: De beklede prent op perkament.

van zuster Françoise zweeft een eveneens met stof en kleur gehoopte engel, die in de linkerhand een afbeelding van het doek van de H. Veronica vasthoudt, waarnaar hij met de andere hand wijst. De prent is afgeboord met een fijn randje veelkleurig strowerk. Wegens de bruine pij is ze zeker na 1649 te dateren. Dit blijkbaar uiterst zeldzaam devotieprentje kadert in een poging van de penitenten van de Nederkouter om een verering op gang te brengen, die herinnert aan die welke in het met hen verwante klooster bij St.-Jacobs bestond.

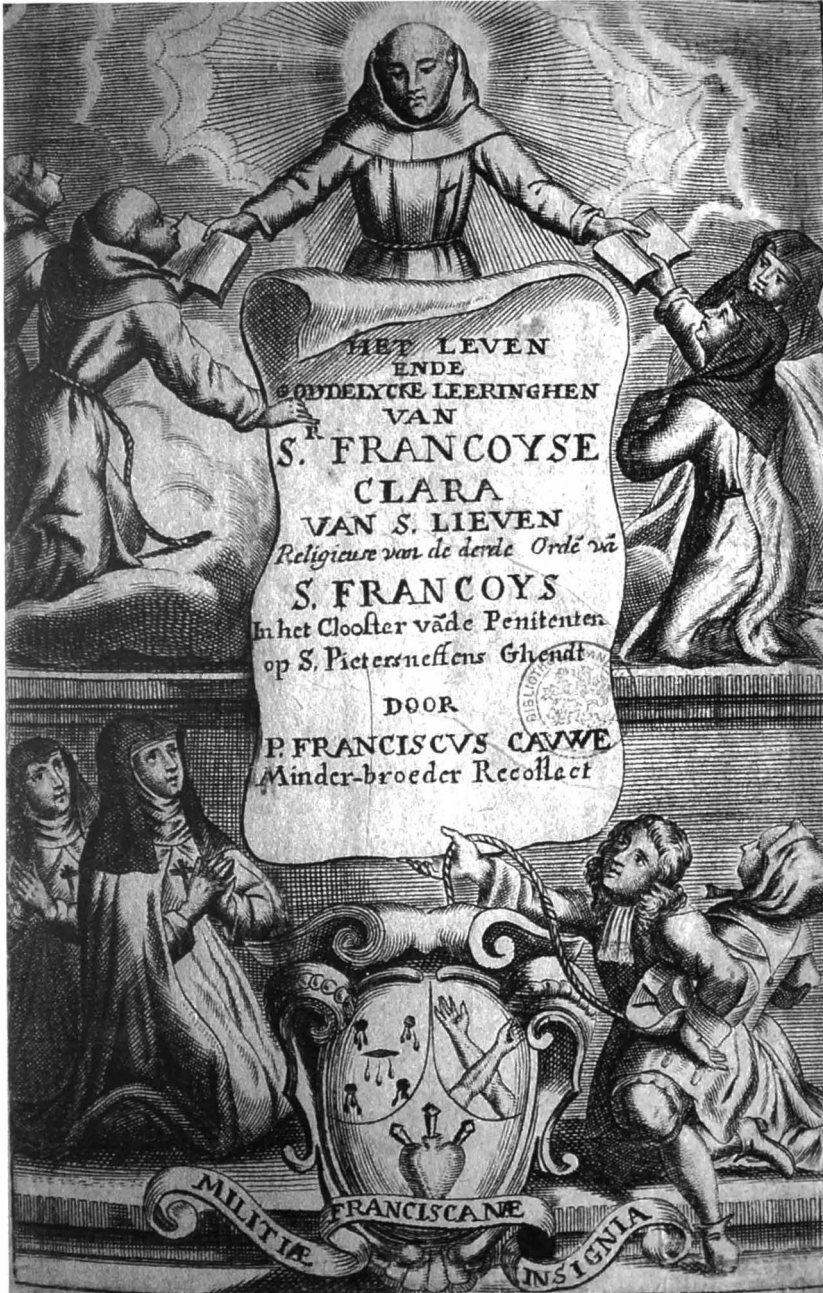
Afb. 2: De gravure die als model heeft gediend.

(5) De approbatie dateert van 1677.

(6) Fr. Cauwe, Het Leven ende goddelycke leeringhen van Sr Francoÿse Clara van S. Lieven ... in het clooster vande Penitenten op S. Pieters neffens Gendt, (Gent, 1710). Dit is de derde druk.

In ditzelfde kader is ook een boek te situeren dat op het einde van de zeventiende eeuw herhaalde malen werd gedrukt aan dezelfde zuster Françoise Clare van St.-Lieven gewijd is. (5) Dit boek werd - vermoedelijk in opdracht van de moeder overste van het klooster en met financiële steun van de familie - geschreven door de minderbroeder recollect Franciscus Cauwe. (6) Het bevat naast de gegraveerde titelbladzijde (zie afbeelding) vier volbladgravures door de Antwerpenaar Alexander Voet (° circa 1637) met afbeeldingen van de zuster, die het

Afb. 3: Titelpagina van pater Cauwes biografie.

onderwerp van het boek uitmaakt. Tegenover blz. 59 treffen we er een gravure aan die als model heeft gediend voor de beklede devotieprent. (7)

Dankzij het boek van Cauwe zijn we goed ingelicht over de historische zuster Françoise Clara van St.-Lieven. Deze was afkomstig uit een adellijke familie uit Temse, waar ze op 9 september 1629 als Livina Sanders, fa Jan, Heere van Wulput, het levenslicht zag. Ze had drie

(7) Het lijkt goed mogelijk dat de andere drie afbeeldingen in het boek eveneens als devotieprent werden vervaardigd. Exemplaren ervan zijn mij echter niet bekend.

zusters van wie er twee eveneens te Gent in het klooster traden, zij het dan niet bij dezelfde orde als Françoise. Reeds als prille tiener was het duidelijk dat Livina, de latere zuster Françoise, geen meisje was zoals de andere. Toen ze intern was in het penitentenklooster van Philippeville, trok ze er grote aandacht door haar intense devotie en zonderlinge zelfkastijding. Welke extreme vormen die aannam, moge

Afb. 4: De zuster met het doek van Veronica.

blijken uit de volgende naar ons gevoel kwalijkriekende anekdote (p. 45): ⁽⁸⁾ *Ende soo daer in eenen hoeck van den hof verborgen lach de huyt van een beeste die seer afgrysselyck stonck en kriede van de wormen gonck sy daer menigmael in byten en haeren neuse in steken om haer meer te versterven.*

Nog vóór ze twintig was - wanneer precies blijft onvermeld - trad ze in als novice bij de penitenten op St.-Pieters. Ze had een zwak gestel, viel geregeld flauw, leed aan de vallende ziekte, vastte en kastijde haar lichaam, "... *gebruyckende hairen kleederen, riemen oft ysere braceletten met cleyne pinnen aen de armen*". ⁽⁹⁾ Ze stierf in 1658 op 22-jarige leeftijd nadat ze pas achttien maanden geprofest was. Een deel van haar medezusters had trouwens bezwaar gemaakt tegen haar professie, maar die was uiteindelijk toch doorgestaan, nadat Françoise zich in het publiek had vernederd. Hoe kort haar leven als penitentenzuster ook was, haar verblijf in het klooster ging niet ongemerkt voorbij. Naast de reeds vermelde lichamelijke zwakte en de daaruit voortvloeiende zonderlinge gedragingen, zweefde ze geregeld boven de grond, "*gelijck iemand die wilt vliegen*", ⁽¹⁰⁾ ze zag "*de gepeysen ende inwendige ghesteltenissen*" van haar medezusters, ja zelfs van haar biechtvader. Bovendien, en dit is belangrijk in verband met de devotieprent, "*ontfanght [ze] inwendig de vijf Wonden Christi en lijdt de pijnen van syne Passie, van de doodt, van het Vagevier voor de sonden des werelts*", ⁽¹¹⁾ daarbij soms "ghevend bloedt uyt den mondt". ⁽¹²⁾ Ze had van God uit bescheidenheid verkregen dat ze de vijf wonden niet uitwendig, maar alleen inwendig zou krijgen. Op de devotieprent ziet men dan ook dat Françoise de handpalmen wel toont, maar dat er geen bloeddruppels op voorkomen. Deze wondere gedragingen bij een zo jonge, pas geprofeste zuster zorgden voor verdeeldheid binnen de kloostergemeenschap. Er ontstonden twee partijen: de ene meende dat Françoise een heilige was, de andere hield "*geheel haer leven suspect ofte valsch*". De eerste groep, waartoe moeder overste en de biechtvader, een zekere pater Marchand, behoorden, haalde de bovenhand en deed pogingen om de jonge penitente als een heilige te doen aanvaarden. Volgens Cauwe waren er drie aanwijzingen daarvoor: ⁽¹³⁾

- 1) de "*menighvuldighe en bynaer ghedurighe ontgeestingen ofte ophetogenheden, met verheffinge haer lichaems vander aerden*";
- 2) den "*gheest van profetie, en de kennisse der ghepeysen van andere personen*";
- 3) "*de ingestorte wijsheyt, door welcke sy, soo jonck ende Novitie sijnde, soo verheven ende goddelijcke leeringhe heeft geschreven*". ⁽¹⁴⁾

Men heeft de indruk dat de hele propaganda rond deze penitenten non een poging was om na haar dood rond haar persoon een devotie op gang te brengen. Deze poging blijkt in alle geval weinig blijvend succes te hebben gekend.

(8) Het gevoel voor wat repulsief is, is in de achttiende eeuw veel minder verfijnd dan wat we nu gewoon zijn. Rottend vlees, fecaliën en dgl. zijn het onderwerp van kluchten, zonder dat daar iemand blijkbaar enige aanstoot aan nam, integendeel. Pater Cauwe heeft met deze anekdote dan ook geen probleem.

(9) Fr. Cauwe, Op. cit., p. 73.

(10) Idem, p. 30.

(11) Idem, p. 59.

(12) Idem, p. 60.

(13) Idem, pp. IV-V.

(14) Ze schreef brieven en een uitvoerig geestelijk traktaat getiteld *Het inwendige Minagie Godts met de Ziele*, die eveneens in het boek van Cauwe zijn afgedrukt.

Afb. 5: Het opgebaarde lijk van de gestigmatiseerde.

Vermelden we ook dat de doek van Veronica, “waer mede sij oock uytgeschildert staet, haer ‘merck-teecken’” was. ⁽¹⁵⁾ Wellicht bestond er een schilderij waarop Françoise met de doek afgebeeld staat. Een gravure in Cauwes boek is daarvan wellicht een verkleinde kopie (zie afbeelding). Dit “merck-teecken” verklaart ook waarom de engel op de devotieprent Veronica’s doek in de hand houdt. Ook op de gegraveerde titelbladzijde van Cauwes boek komen de vijf wonden op het wapenschild voor. Dit was trouwens niet het enige schilderij van deze ‘gestigmatiseerde’ en ‘heilige’ zuster.

(15) F. Cauwe, Op.cit. , p. 49.

Toen Françoise pas gestorven was en opgebaard lag, werd eveneens een schilderij gemaakt. Ook daarvan komt een afbeelding, een verkleinde kopie, in Cauwes boek voor. ⁽¹⁶⁾ Belangrijk tenslotte is dat aan dit schilderij een genezende kracht werd toegeschreven. Het werd immers, aldus Cauwe, door de zusters geregeld naar de ziekenkamer gebracht “*om aen de siecken te thoonen*”, ⁽¹⁷⁾ die dan, zo voegt hij er aan toe, tot haar konden bidden en haar hulp inroepen. Wellicht konden ze zich daarbij ook een devotieprent aanschaffen.

Vermelden we nog dat de, in 1784 door keizer Jozef II afgeschafte, penitenten van St.-Pieters blijkbaar - en dit in tegenstelling tot die van St.-Jacobs - in de ziekenverpleging actief waren. Dit combineerden ze met kantklossen, zo lezen we bij Cauwe. Zeer waarschijnlijk maakten ze, van hun weliswaar alleen geestelijk gestigmatiseerde, vroegere medezuster, ook devotieprenten, die ze verkochten of uitdeelden aan hun zieken. De devotieprent, met Françoise die de vijf wonden van Christus ‘inwendig’ ontvangt, is in alle geval een merkwaardige aanvulling bij de late zeventiende-eeuwse en wellicht ook nog achttiende-eeuwse iconografie van de Gentse devoties.

(16) Tussen pp. 92 en 93.

(17) Idem, pp. 107-108.

Arbeid en Cultuur: een pleidooi.

Bart De Nil

Deze bijdrage is een pleidooi voor de studie van arbeidersculturen en een culturele benadering van de sociale geschiedenis. Het is het laatste in een reeks van vier korte bijdragen in de aanloop naar de publicatie, in het najaar van 2005 van het boek 'Aspecten van arbeid(-ersbeweging) en cultuur vóór 1940' in het kader van het Museum van Vlaamse Sociale Strijd (Provincie Oost-Vlaanderen), onder de redactie van Jan Art (UGent), Marc Jacobs (VCV) en Bart De Nil (Amsab-ISG). De eerste drie bijdragen verschenen in Brood & Rozen en Mores en gingen over het logo van het project, over het concept authenticiteit en over de bronnen voor de historiografie van de arbeiderscultuur, in bijzonder de mondelinge geschiedenis. (1)

Relevantie

Het onderzoek naar arbeidersculturen heeft als doel inzicht te krijgen in de leefwereld van een brede bevolkingslaag. Hoewel deze groep wordt afgebakend met de sociaal-economische categorie 'arbeider', behoeft het geen betoog dat deze categorie in de loop van de tijd sterk is geëvolueerd en niet meer samenvalt met een negentiende-eeuws fabrieksproletariaat. Men kan zich afvragen hoe relevant deze aanpak nog is. Sommige auteurs stellen zich immers de vraag of men nog kan spreken van een 'arbeidersklasse', laat staan 'een arbeiderscultuur'. Het voorbeeld van productiewerkers en kaders die samen joelen om dezelfde mediahype, is voldoende om aan te tonen dat 'leefwerelden' diffuus zijn geworden. Het zou echter fout zijn om 'de arbeiderscultuur' in een historische hoek te plaatsen, door er van uit te gaan dat de maatschappij vandaag een verzameling is geworden van subculturen, die enkel nog maar kunnen worden gedefinieerd volgens categorieën als sekse, leeftijd, opleiding, welvaart, enz.. Microanalyses echter hebben al uitgewezen dat er vragen kunnen worden beantwoord over de continuïteit en discontinuïteit van sociale relaties tussen en binnen (op z'n Bourdiaans: habitat) sociaal-economische klassen. Een beetje ostentatief ten opzichte van de sociaal-structurele formules werd in dit opzicht de term "*longue durée of culture*" gebruikt. (2) Een lezenswaardig voorbeeld is de studie van Svendsen over de dokwerkers van Aarhus 1870-1970, waarin hij schrijft: "*Attitudes of mind and patterns of behaviour that were formerly typical of the dockside seem to endure into the era of the containerisation and high technology. New technology changed work conditions and the nature of work considerably. These changes affected the men and the social relationships between them, but in spite of changes the dockers kept their own conception of freedom, good fellowship, solidarity and*

(1) Bart De Nil, Aspecten van Arbeid(-ersbeweging) en Cultuur: het logo. In: Brood & Rozen, VII, 2002, 1, pp. 86-87.

Bart De Nil, 'Authenticiteit', uit de gereedschapskist van arbeid en cultuur. In: Mores. Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen, 2003, 1, pp. 22-23.

Bart De Nil, Aspecten van Arbeid en Cultuur vóór 1940: mondelinge geschiedenis. In: Brood & Rozen, 2003, 4, pp. 53-60.

(2) Wolfgang Kaschuba, Popular culture and workers' culture. In: Alf Lüdtke (ed.), The history of everyday life, Princeton, PUP, 1995, p. 189.

extraordinary on-the-job militancy. Maybe there was not the same need of physical strength as previously, but the dockers still valued it as well as other things associated with masculine capacity.” (3) Gelijkaardige onderzoeksresultaten ondergraven de stelling van sommigen dat de arbeiderscultuur volledig is opgegaan in een ‘algemene cultuur’. Een historisch onderzoek naar arbeidersculturen is dus nog steeds relevant.

Belang

Net als bij de vraag naar de relevantie kan men zich ook afvragen wat - buiten de anekdotische kennis - het **belang** is van de studie naar arbeidersculturen. Waarom is cultuur van degenen “*which lived outside the charmed circle of literacy*” zo belangrijk? Is het niet zinvoller om de daden van de ‘decisionmakers’ in ogeschouw te nemen? Zijn de psychoanalytische zielenroersels van de culturele en intellectuele voorhoede niet sprekender om een tijdsbeeld aan op te hangen? Kort geantwoord: neen. Vooreerst kan men de individuen uit de maatschappelijke bovenlagen niet representatief maken voor een massa. Uitzonderlijke persoonlijkheden zijn per definitie onrepresentatief, al kan een individu wel kenmerken van zijn omgeving meedragen. Als we dezelfde redenering toepassen op de sociale bewegingen dan is het verkeerd om maatschappelijke veranderingen louter op te hangen aan de acties van deze organisaties zonder de consistente patronen met het verleden te geven. Het belang van het onderzoek naar aanknopingspunten met de pre-industriële maatschappij kan in dit opzicht niet genoeg worden onderstreept. Anderzijds is het in de ‘levenssfeer’ van de anonieme arbeiders dat de massabewegingen, die ontstonden in de tweede helft van de negentiende eeuw, hun legitimiteit haalden. Om Royden Harrison te citeren: “*Popular Culture is one of the sites where this struggle for and against a culture of the powerful is engaged. ... It is the arena of consent and resistance. It is partly where hegemony arises, and where it is secured. It is not a sphere where socialism, a socialist culture - already fully formed - might be simply ‘expressed’. But it is one of the places where socialism might be constituted. That is why ‘popular culture’ matters.*” (4) Onderzoek toont trouwens aan dat de ‘levenswijze’ van arbeiders bepalend is geweest voor de strategie van de arbeidersbeweging. Het ideologische discours was weliswaar relevant voor het ‘innerlijk leven’ van deze organisaties, maar in de praktijk heerste het pragmatisme. Zo zijn de verbruikerscoöperaties niet groot kunnen worden op de principes van samenwerking en solidariteit, maar met de slogan “Werkman bemint uw profijt”. En haalden de kranten van de arbeidersbewegingen hun oplage niet louter op basis van hun politieke boodschap, maar vooral in de mate waarin ze Franse romanfeuilletons, sensatie-, duiven- of filmnieuws publiceerden. Daarom is het belangrijk om de

(3) Svend Aage Andersen, Danish dock workers: Aarhus, 1870 - 1970, In: Sam Davies, e.a. (eds.), Dock Workers. International Explorations in Comparative Labour History, 1790 - 1970. Aldershot, Ashgate, 2000, p. 29.

(4) Royden Harrison, Popular Culture as a Third Culture. The Debate in England since 1945, In: Lex Heersma van Voss and Frits van Holthoorn (eds.), Working Class and Popular Culture, Amsterdam, Stichting Beheer IISG, 1988, p. 39.

culturele benadering in de sociale geschiedenis los te trekken uit een steriel geworden institutionele benadering. Al in 1978 schreef Gerhard Ritter in wat later een sleuteltekst bleek te worden over de studie van de arbeiderscultuur: “...*the general identification of workers with the culture of the socialist workers’ movement must be abandoned.... It is also inapplicable to many features of workers’ lives - like material culture and the social history of day existence - which cannot be understood by investigating workers’ associations alone.*”⁽⁵⁾

Alle getheoretiseer even terzijde gelaten, ligt de relevantie uiteraard in het antwoord op de vraag of de studie van het dagelijkse leven, in het bijzonder arbeidersculturen, vanuit een cultureel antropologische benadering leidt tot nieuwe inzichten binnen de sociale geschiedenis. Misschien een retorische vraag voor een propagandist van een ‘gemene geschiedschrijving’.⁽⁶⁾ Maar ik ben overtuigd dat ieder, die zich de moeite wil getroosten om de verschillende casestudies door te nemen, zal merken dat, in combinatie met andere benaderingen (sociaal, economisch, institutioneel), een culturele benadering een rijk palet aan antwoorden biedt. Laat me dit staven met een concrete casus over het ‘wegsmelten’ van het gezamenlijk middagmaal bij arbeidersfamilies. Tot ver in de negentiende eeuw was het namelijk gebruikelijk dat het middagmaal van arbeiders door een familielid tot op de werkvloer van de fabriek werd bezorgd. Het is een tafereel dat opduikt in een studie van Bart De Wilde over de patoons en arbeiders in de Belgische textielnijverheid tijdens de 19de en 20ste eeuw, om aan te tonen hoe traditionele gebruiken overleefden in een nieuw productieproces. Men zou misschien kunnen verwachten dat de gevolgen die de veranderende *eetomgeving* heeft op de sociale relaties van loonarbeiders, het onderwerp zouden zijn in *Arm en rijk aan tafel, een overzicht van tweehonderd eetcultuur in België*. Peter Scholliers koos er echter voor om voeding centraal te stellen in zijn benadering van de eetcultuur.⁽⁷⁾ Op een overtuigende wijze behandelt hij centrale vragen zoals: wie wat at, wanneer en waarom; hoe er werd gekookt en wat de voeding kostte in termen als rijk, arm, arbeidskracht, productiviteit en prijzen. Met andere woorden: een sociaal-economische benadering. In tegenstelling tot wat de titel doet vermoeden, brengt ook deel 10 van de *Culturele geschiedenis van Vlaanderen* over het dagelijkse leven enkel economische en sociale factoren in rekening, wanneer het gaat over eetgewoonten van arbeiders in de negentiende en twintigste eeuw.⁽⁸⁾ Nochtans staat er op de omslag van dit deel een onbewuste verwijzing naar een benadering, die niet het voedsel maar de sociale relaties centraal stelt. De omslag toont ondermeer een afbeelding van het schilderij *Het gebed voor de maaltijd* (1861) van Charles de Groux, waarop een vaderfiguur staat afgebeeld die, recht-opstaand en centraal, het gezin dat rond hem zit voorgaat in het gebed. Het schilderij weerspiegelt de maatschappelijke verhoudingen

(5) Geciteerd in: Lynn Abrams, *Workers’ culture in imperial Germany. Leisure and Recreation in Rhineland and Westphalia*, London, Routledge, 1992, pp. 4-5.

(6) Term, gelanceerd door Bart De Wilde, die zoveel betekent als studie van ‘het gemene’ of ‘alledaagse’. Bart De Nil, Een oproep voor een ‘gemene geschiedenis’, Vlaamse beweging en socialistische arbeidersbeweging naar aanleiding van de Vlaamse Feestdag anno 2002, In: *Brood en Rozen*, 2002, 3, pp. 57-65.

(7) Peter Scholliers, *Arm en rijk aan tafel: tweehonderd jaar eetcultuur in België*. Berchem, EPO/BRT, 1993.

(8) Marc Boone, Helmut Gaus, Chris Vandenbroucke en Peter Scholliers, *Dagelijks leven: sociaal-culturele omstandigheden vroeger en nu*. Deurne/Ommen, Baart, 1982. (*Culturele geschiedenis van Vlaanderen*, vol. 10).

binnen het huishouden (Tischgemeinschaft) in de pre-industriële periode. Harald Dehne toont, gebruikmakend van Bourdieus habitusconcept, hoe het wegsmelten van de familiemaaltijd, onder invloed van de industrialisering, deze verhoudingen overhoop gooid. ⁽⁹⁾ Ik moet toegeven dat ik geen voorstander ben van Harald Dehnes soms te theoretisch en moeilijk leesbaar verklaringsmodel. Maar als je zijn stellingen herleidt tot hun essentie (waardoor je het artikel tot een derde kunt herleiden) en dan combineert met de sociaal-economische onderzoeksresultaten van Peter Scholliers en Bart De Wilde, dan krijg je een meerwaarde in de verklaring voor de gevolgen van de veranderde eetgewoonten van loonarbeiders. Misschien ligt het grootste belang van een culturele benadering van de sociale geschiedenis dan wel in feit dat ze ons, empirisch gerichte historici, de mogelijkheid geeft om wat te zweven.

(9) Harald Dehne, *Have we come any closer to Alltag? Everyday reality and workers' lives as an object of historical research in the German Democratic Republic*, In: Alf Lüdtke, op.cit., pp. 132-136.

Reacties van lezers

We ontvingen van onze lezer Georges Souffreau uit Woubrechtgem volgende reactie op de oude foto van een kantklosster die vorig jaar werd gepubliceerd:

In *Van Mensen en Dingen II-2* (2004) staat een kort artikel van Denise Impens over 'een kantklosster te Woubrechtgem' met foto.

Links staat rechtop:

Irma van de Velde, geboren in Woubrechtgem op 8 september 1888 en overleden op 26 december 1979 (dochter van Joannes Henricus van de Velde en Maria Felicitas de Coster).

Rechts zittend (kantklosster):

Serafina de Noyette, geboren in Woubrechtgem op 10 februari 1845 (datum overlijden niet bekend), dochter van Karel de Noyette en Constantia van der Biest.

Samenvattingen

De seponeringspolitiek van gerechtelijke strafdossiers betreffende seksueel geweld doorgelicht.

Een bijdrage tot de geschiedenis van de seksuele mentaliteit en het strafrechtelijk discours tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw.

Famke Vekeman
Groteweg 362, 9500 Geraardsbergen

Samenvatting

In dit artikel wordt, aan de hand van 21 strafdossiers, een antwoord gezocht op de vraag waarom gerechtelijke onderzoeken naar seksuele gewelddaden stopgezet worden. De motieven die justitie aanvoert om een dossier te seponeren, vertellen ons iets over de manier waarop men omgaat met seksuele delinquentie en tevens over de perceptie ervan tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw. Uit het artikel blijkt dat geseponeerde dossiers belangrijke bronnen zijn aangezien zowel de wetgeving, het strafrechtelijk discours als de seksuele mentaliteit hun sporen hebben nagelaten in de seponeringspolitiek.

Summary: Investigation of policy adopted in dropping prosecution of sexual assault and abuse.

A contribution to the history of sexual mentality and criminal discourse in the first half of the 20th century.

On the basis of 21 sexual assault cases this article tries to shed light on the reasons why criminal investigation was dropped. The grounds given to stop criminal prosecution tell us a lot about how sexual assault and abuse is perceived and handled in the first half of the 20th century. This article reveals the importance of cases dismissed for lack of prosecution to reconstruct both criminal discourse and sexual mentality.

'Alles gaat over sex tegenwoordig.' Lezersbrieven als kleurrijke facetten van het verleden.

Een mentaliteitshistorische mozaïek van het denken over seksualiteit en sekse in Humo's Open Venster sinds 1960.

Emilie Deblock
St.-Jozefstraat 8, 8790 Waregem

Aan de vooravond van de veranderingen die men later 'de seksuele revolutie' zou gaan noemen, verschijnt in *Humo* onder de titel 'Schande' een lezersbrief in dit verband. Dergelijke lezersbrief is niet ondenkbaar in de 21e eeuw. Mensen reageren nog steeds op wat voor hen 'te ver gaat', ook al gaat dat dan misschien niet meer over spannende slips. De periode waarin we het onderzoek starten is helemaal niet onbewogen, ze is de geschiedenis ingegaan als de 'Golden Sixties' en daarmee geassocieerd de 'love and peace'.

De lezersbrieven worden als een spiegel beschouwd voor de maatschappelijke verschuivingen van de laatste veertig jaar op het gebied van seksualiteit. Mensen hebben een instinctieve impuls te reageren op zaken die hen tegen de borst stuiten of waarmee ze het oneens zijn. Maar de meeste schrijven dan niet, en zijn tevreden als ze een brief lezen die hun mening vertolkt. Omdat *Humo* als eerste de televisieprogrammering ging afdrucken toen de televisie zijn intrede deed, gingen volgens Courteaux veel meer, maar ook veel mondigere mensen het blad lezen en reageren. Vele onderzoekers hebben zich al gebogen over de vraag waarom mensen brieven schrijven naar tijdschriften en kranten.

Tegelijk lijkt het alsof het antwoord voor de hand ligt. De lezersrubriek is een drager van de publieke opinie. Lezersbrieven kunnen dus de meningen en interessepunten van een bevolking in een bepaalde periode aan het licht brengen. Wat vooral opvalt is dat 'het debat', dit wil zeggen de verzamelde brieven over seksualiteit, zich in de tijd gaat vertakken. We kunnen dus wel stellen dat *Humo* een uitstekende plaats was voor de reflectie van de maatschappij over seksualiteit. Opvattingen en ideeën kunnen echter wel evolueren doorheen de tijd, maar in de bestudeerde periode komen ze meer dan ooit onder druk te staan en veranderen ze op korte termijn. Het taalgebruik in de brieven evolueert van 'overwegend' verbloemend en eenzijdig naar 'overwegend' expliciet en divers. Er wordt aandacht besteed aan de woordkeuze. Steeds minder wordt verbloemd, dingen worden bij hun naam genoemd. De evolutie is echter nog niet ten einde. De seksuele bevrijding heeft nog niet de onverhoopte successen geboekt die haar wel eens worden toegeschreven. Maar een vergelijking met een ideaal is nooit goed.

Summary: It's all about sex these days. Letters to the editor cast a colourful look on the past.

A history of sexual mentality since 1960 from Humo's "Open Venster".

Under the heading "Shame", the *Humo* weekly publishes a letter to the editor on certain outrageous changes later known as the sexual revolution. No one would ever write such letters in the 21st century, though people continue to react against radical or far-reaching events. The period where we start our investigation is not a bland one. It is the "Golden sixties" period associated with the "love and peace" movement. These letters to the editor reflect like a mirror the social changes that occurred in the field of sexuality over the last 40 years. People instinctively react against events that shock or they are unfamiliar with. Though most will not write letters, they are happy to read a letter that conveys their ideas. As *Humo* as one of the first to do so, started to publish the television programs in the wake of television broadcasting, the editor, Willy Courteaux, opinions that many more and also more mature people started reading the weekly and reacting. Many a researcher has wondered why people do write letters to weeklies and newspapers.

The answer though is obvious. The letters to the editor column is the grass-roots opinion medium. That is why these letters reveal the opinion and the interests of a population of a certain period. As time passes the ramification in this debate, namely the collection of letters on sexuality, increases. *Humo* occupies undeniably a major position to cogitate and reflect on society. Opinions and ideas may evolve over the years, but in the period under investigation the pressure is increasingly great and they evolve rapidly. The initial mostly coloured and biased language used in the letters to the editor becomes an explicit and diverse one eventually. People speak their mind. In plain language. The often so credited sexual liberation has not carried the world and cannot yet stand comparison with its ideal.

De **Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw** (KBOV) is opgericht in 1926 met als doel de studie van de volkscultuur te bevorderen. Zijn belangrijkste verwezenlijkingen zijn: het oprichten van het tijdschrift *Oost-Vlaamse Zanten* en de Volkskundige Bibliotheek in 1926; de oprichting van het Museum voor Volkskunde (nu Huis van Alijn) in Gent in 1927; de organisatie van de Kantwerkclub Sint-Katelijne sedert 1969 en de Geschiedkundige Boekenbeurs voor Vlaanderen sedert 1983.
(Zie: <http://users.pandora.be/kbov/>)

Contact KBOV: Luc Beyens, Vinkendal 32, 9031 Gent (Drongen) tel./fax 09-330 33 81 - e-mail: kbov@pandora.be

Volkskunde West-Vlaanderen vzw (VWV) is in 1936 opgericht als de Bond van de West-Vlaamse Volkskundigen (BWV) met als doel de studie van de volkscultuur te bevorderen. De BWV lag aan de basis van het Museum voor Volkskunde in Brugge en publiceert sedert 1937 de volkskundige almanak / jaarboek " 't Beertje". Sedert 1993 werd ook het blad "Mengelmaren" uitgegeven. (Zie: <http://www.volkskunde-west-vlaanderen.be>)

Contact: Danny Vanlooocke, Vooruitgangstraat 66, 8310 Assebroek, tel. 050-36 16 09 - e-mail: danny@volkskunde-west-vlaanderen.be.

Het Huis van Alijn in Gent

Kraanlei 65, 9000 Gent (tel. 09-269 23 50; fax 09-269 23 58; e-mail: huis.alijn@gent.be; www.huisvanalijn.be).

Openingsuren: elke dag open van 11u tot 17u (op zondag vanaf 10u); gesloten op maandag (behalve op Paas- en Pinkstermaandag), 1 januari en 25 december.

Het museum is ook gesloten de dinsdag na de Gentse Feesten.

Het Stedelijk Museum voor Volkskunde in Brugge

Balstraat 43, 8000 Brugge (correspondentieadres: Rolweg 40, 8000 Brugge; tel. 050-33 00 44; fax 050-33 54 89; e-mail: volkskundemuseum@brugge.be; <http://www.brugge.be/musea/>).

Openingsuren: elke dag van 9.30u tot 17u; gesloten op maandag.

Het Museum voor de Oudere Technieken in Grimbergen

Guldendal 20, 1850 Grimbergen (tel. 02-270 81 11; fax 02-270 09 83; e-mail: info@mot.be; <http://www.mot.be>).

Openingsuren: afdeling Guldendal elke werkdag van 9u tot 17u; afdelingen Guldendal, Liermolen en Tommenmolen weekends en feestdagen van april tot september van 14u tot 18u. Gesloten tussen Kerst en Nieuwjaar.

Het Volkskundemuseum in Antwerpen

Gildekamersstraat 2-6 (achter het stadhuis), 2000 Antwerpen (tel.: 03-220 86 66; fax 03-220 83 68; e-mail: volkskunde.museum@stad.antwerpen.be;

<http://museum.antwerpen.be/volkskunde>).

Openingsuren: elke dag van 10u tot 17u.

Gesloten op maandag (behalve Paas- en Pinkstermaandag). Gesloten op 1 en 2 januari, 1 mei, Hemelvaartsdag, 1 en 2 november, 25 en 26 december.